

Psycho-analyse : ontwikkeling van Freud's leer en kritische beschouwingen

<https://hdl.handle.net/1874/321186>

PSYCHO-ANALYSE

ONTWIKKELING VAN FREUD'S LEEP
EN CRITISCHE BESCHOUWINGEN

DOOR

W. J. DE HAAS

A. qu.
192

PSYCHO-ANALYSE
ONTWIKKELING VAN FREUD'S LEER
EN CRITISCHE BESCHOUWINGEN

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

A. qu. 192, 193

PSYCHO-ANALYSE

ONTWIKKELING VAN FREUD'S LEER
EN CRITISCHE BESCHOUWINGEN

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE GENEESKUNDE AAN DE RIJKS-UNIVERSI-
TEIT TE UTRECHT OP GEZAG VAN DEN RECTOR-
MAGNIFICUS, DR H. BOLKESTEIN, HOOGLEERAAR
IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT
DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN
VAN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE IN HET
OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP DINSDAG 25 JUNI
1935, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

WILLEM JACOBUS DE HAAN
GEBOREN TE LEIDEN

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3328 9012

H. J. PARIS
AMSTERDAM — MCMXXXV

PSYCHO-ANALYSE

GETWIKELING VAN TENSCHEN
IN ZIJNE INZELINGEN

PROEFSCHRIFT

VOOR DE GRADE VAN DOCTOR IN DE WETENSCHAPPEN
AANGENOMEN IN DE UNIVERSITEIT VAN UTRECHT
OP 11 DEZEMBER 1911
DOOR
DR. J. H. VAN DER KAM

VERKRIJFTE BIJ DE UNIVERSITEIT VAN UTRECHT
OP 11 DEZEMBER 1911

UNIVERSITEIT VAN UTRECHT
BIBLIOTHEEK

AAN MIJN VROUW

Het verschijnen van dit proefschrift biedt mij de welkome gelegenheid U, Hoogleraren, Oud-Hoogleraren, Lectoren en Privaat-docenten van de Medische en Natuurphilosophische Faculteit der Leidsche Universiteit, mijn dank te betuigen voor het van U genoten onderwijs.

Hooggeleerde BOUMAN, Hooggeachte Promotor, mijn bijzondere dank geldt U voor de leiding en de welwillende hulp, die ik bij de bewerking van mijn proefschrift van U mocht ontvangen en voor Uw toestemming aan de Utrechtsche Universiteit te mogen promoveeren.

Hooggeleerde RÜMKE, ook aan U ben ik, in verband met het tot stand komen van deze dissertatie, groote dank verschuldigd voor de vele gesprekken, die steeds voor mij een stimulans geweest zijn.

Zeergeleerde SCHEFFER, U dank ik voor Uw belangstelling en medeleven, welke ik van U mocht ondervinden gedurende de tijd, waarin ik werkzaam was aan het Chr. Sanatorium voor Zenuwlijders te Zeist.

Voorts dank ik allen, die mij bij het bewerken van dit proefschrift op eenigerlei wijze behulpzaam waren.

The first part of the book is devoted to a general introduction to the subject of the history of the world. The author discusses the various theories of the origin of life and the development of the human race. He also touches upon the different stages of civilization and the progress of science and art. The second part of the book is a detailed account of the history of the world from the beginning of time to the present day. It covers the various empires and nations that have risen and fallen, and the events that have shaped the course of human history. The author's style is clear and concise, and his arguments are well supported by facts and evidence. The book is a valuable work for anyone interested in the history of the world and the human race.

INHOUD

ALGEMEENE INLEIDING	Bldz	I
-------------------------------	----------------	---

EERSTE DEEL

ONTWIKKELING VAN FREUD'S LEER

HOOFDSTUK I

DE VOORSTELLINGSPSYCHOLOGIE

§ 1 - Hypnotische methode	27
§ 2 - Kathartische methode	32
§ 3 - Psycho-analytische methode	35

HOOFDSTUK II

DE DRIFTPSYCHOLOGIE

„Sexual-theorie”	39
§ 1 - Sexueele afwijkingen	40
§ 2 - Infantiele sexualiteit	45
§ 3 - Veranderingen in de Puberteit	49

HOOFDSTUK III

DE DIEPTEPSYCHOLOGIE

§ 1 - Weerstand en Verdringing	55
§ 2 - De beteekenis van de droom	59
§ 3 - Vergissingen en symptoomhandelingen	67
§ 4 - Overdracht	70
§ 5 - Analytische Therapie	74
§ 6 - Sublimeering	80
§ 7 - Overgang tot de Metapsychologie	82
a) Het begrip „onbewust”	83
b) De Drift	85
c) De Verdringing	89
d) Het Onbewuste	91

HOOFDSTUK IV

DE METAPSYCHOLOGIE

§ 1 - Algemeene Beschouwingen	102
§ 2 - Metapsychologie als metaphysisch begrip	107
a) Het dynamisch Standpunt	110
b) Het oeconomisch Standpunt	118
c) Het topografisch Standpunt	121

HOOFDSTUK V

DE PERSOONLIJKHEID

- § 1 - Het Ik en het Ik-ideaal 124
 § 2 - Het „hoogere” in den mensch 128

HOOFDSTUK VI

- SAMENVATTING 134

TWEED E D E E L

CRITISCHE BESCHOUWINGEN

- INLEIDING 142

HOOFDSTUK VII

DE PSYCHO-ANALYSE ALS PSYCHOLOGIE

- § 1 - De mensch en de driften 148
 § 2 - De verdringing 159
 § 3 - Sexualiteit en neurose 163
 § 4 - Het karakter van de droom 170
 § 5 - Het symbool 180
 § 6 - De totaliteit der persoonlijkheid 186
 § 7 - Over wereld- en levensbeschouwing 198

HOOFDSTUK VIII

DE PSYCHO-ANALYSE ALS PSYCHO-THERAPIE

- § 1 - Beperktheid der psycho-analytische methode 206
 § 2 - Overdracht en Distantie 209
 § 3 - Bezwaren tegen de psycho-analytische methode 216
 § 4 - Freud's opvattingen over de psycho-analytische methode 219

- LITERATUUR-OVERZICHT 225

- REGISTER 227

ALGEMEENE INLEIDING

Een overzicht te geven over de ontwikkeling van de psycho-analyse, behoort tot één van de moeilijkste taken, niet doordat de historische gegevens onduidelijk of vaag zijn, doch omdat het terrein van het onderzoek zoo uitgebreid, in zekere zin onbegrensd is. Om tot goed begrip te komen van de denkrichtingen, die aanleiding hebben gegeven tot een volslagen wijziging in de psychologische opvattingen, die vóór het ontstaan van de psycho-analyse geldende waren, is het noodzakelijk zich een oordeel te vormen over de wetenschappelijke constellatie, die voorafging. Dit maakt tevens mogelijk de oorzaken te zien, waardoor deze nieuwe opvattingen zoo'n groote weerklank konden vinden. Is een absolute begrenzing van de vóórgeschiedenis niet te maken, hetzelfde geldt voor dat deel van het onderzoek, dat zich bezighoudt met de uitwerkingen, die de psycho-analyse op de psychologie heeft gehad. En toch, wil men trachten een overzichtelijk geheel te krijgen, dan is begrenzing noodig. Wat buiten die grens valt, mag evenwel niet beschouwd worden als iets, dat geen invloed had of zou kunnen hebben op de geschiedenis der ontwikkeling van de psycho-analyse.

In de laatste tijd wordt er, ook van psycho-analytische zijde, op gewezen dat gedachten, die een specifiek psycho-analytisch stempel dragen, reeds vroeger in literatuur en filosofie, volkomen duidelijk tot uitdrukking zijn gekomen ¹⁾.

In deze algemeene inleiding zal daarom getracht worden eenige denkbeelden weer te geven, waarin aan de psycho-analyse verwante gedachten voorkomen. Hoofddoel is evenwel de beschrijving van de filosofisch-psychologische constellatie ten tijde van het ontstaan van de psycho-analytische leer.

Het meest overzichtelijk leek mij, de geschiedenis van die denk-

¹⁾ Vgl. *Krisis der Psycho-analyse* Bd. I, 1928, blz. 14 e.v.

beelden zooveel mogelijk in chronologische volgorde te geven. Ter beperking zijn de denkbeelden over droom en symbool hierbij achterwege gelaten. De hier gegeven historische feiten zijn voor het grootste deel ontleend aan H. Prinzhorn's „Versuch einer Geistesgeschichtlichen Einordnung der Psychoanalyse", in „Krisis der Psychoanalyse", Bd. I, 1928.

HIPPOCRATES, (460—370), van het eiland Cos.

Zeehandelaar geeft in een artikel ¹⁾ onder het opschrift „Hippocrates, de eerste psycho-analyticus" een gedeelte van het werk van Gaston Baissette ²⁾ over Hippocrates weer en tracht aan te toonen aan de hand van een daarin besproken ziektegeval, dat deze de psycho-analyse reeds op schitterende wijze in praktijk bracht en daarbij alle „moderne" hulpmiddelen toepaste. De fouten, die de zieken maken in het dagelijksch leven, de methode der vrije invallen, de droomontleding, het begrip van de droom-symboliek, de beteekenis der sexualiteit, de verdringing, de weerstand, al deze begrippen en meer, komen bij de genezing van Perdiccas II, koning van Macedonië, tot hun recht. Zeehandelaar gaat zelfs zoo ver *Hippocrates te beschouwen als de stichter van de psycho-analyse*. Hij voegt eraan toe, dat hij persoonlijk niet kan beoordeelen, in hoeverre al deze feiten aan Hippocrates moeten worden toegeschreven, maar mochten er gedachten van andere persoonlijkheden op rekening van Hippocrates geschoven zijn — zoo blijft toch het feit bestaan, dat alles in dezelfde tijd speelt en daarop komt het aan.

Hippocrates' uitspraak „De arts, die ook filosoof is, komt de Goden nabij" wijst er bovendien op, dat hij inzag, dat wij door de filosofische beschouwing pas geraken tot een beeld van den mensch in zijn geheel.

SOCRATES, (469—399). Het hoofdmotief van het Socratische denken is tot zelfkennis te komen; zieleleiding te geven is het doel van zijn filosofheeren, meent Prinzhorn. Geestelijke majeutiek en ironie beschouwt hij als de weg daartoe. De kunst van Socrates

¹⁾ Haagsch Maandblad, Mei 1933.

²⁾ Gaston Baissette, Hippocrate, Bernard Grasset 1931.

door zeer scherpzinnige dialogen de in den mensch liggende kennis tot bewustzijn te brengen, (majeutiek)¹⁾ wordt vaak vergeleken met de psycho-analytische methode. Het begrip van het Socratische, dat deugd een weten is en dat men dit door dialectische verheldering en bewustmaking der problemen kan leeren, dat verder de wetende in het geheel niet anders kan, als op logische gronden juist d.w.z. goed te handelen . . . dat alles behoort tot de veronderstellingen van de psycho-analytische techniek.

PLATO, (427—347). Op aarde, zegt Plato, is de ziel als in een kerker gevangen en de driften en begeerten sleuren haar in de laagten van het zinnenleven, maar de ware, geestelijke Liefde, de Eros in ons verlangt naar de aanschouwing van het Wezen, de Oervorm, de Gestalte, de Idee, die het „ware Zijn” wordt genoemd en waarvan wij hier op aarde slechts de afschaduwingen kunnen zien. Hoewel Freud in de laatste jaren ook de term Eros gebruikt, nadat enkele auteurs uit zijn kring hem daarin waren voorgegaan, bezigt hij die toch in een andere zin, merkt Prinzhorn op, en wel hoofdzakelijk in tegenstelling met de doodsdrijf.

Pfister heeft in zijn artikel „Plato als Vorläufer der Psychoanalyse”²⁾ getracht tusschen de Platonische Eros en de libido der psycho-analyse een vergelijking te maken. Vóór hem heeft Nachmansohn zich reeds uitvoerig met deze betrekkingen tusschen Plato's Eros en Freud's Libido beziggehouden³⁾. Plato's psychologie is bepaald door zijn kennisleer. Al het kennen gaat uit van de zinnelijke voorstelling. Deze is echter veranderlijk, van subject tot subject en van moment tot moment aan wijzigingen onderworpen; zij geeft dus geen zekerheid. Slechts de begrippen zijn, eenmaal juist gevormd, steeds onveranderlijk, alleen zij geven werkelijke kennis. Het begrip moet een object hebben, waarop het betrekking heeft. Dit object kan niet identiek zijn met het object der zinnelijke voorstelling, het moet een bovenzinnelijk object zijn: *de Idee*.

¹⁾ μαϊευτική = verloskunde.

²⁾ Intern. Ztschr. f. Psa. Bd. VII, 1921.

³⁾ Intern. Ztschr. f. Psa. Bd. III, 1915.

DE STOA, een richting der grieksche philosophie (ontstaan ± 300 v. Chr.), heeft het verstand als universeel beginsel in alle werkelijkheid aanvaard; de menschen denken allen volgens één beginsel en daarom zijn allen één en gelijk.

Het sensualisme van de Stoa berust op de meening, dat de ziel een tabula rasa is, waarop alleen door de indrukken uit de buitenwereld de inhoud van het bewustzijn op de duur gevormd wordt. Daaraan sluit zich de leer van de evidentie als het eenige criterium voor de waarheid van een voorstelling, d.w.z. daarvoor, dat zij met de werkelijkheid overeenstemt. Het ideaal der stoïcynen met hun volkomen vrijheid ten opzichte van affecten, van de stoornissen der gemoedsrust, en hautaine apathie, die op kennis berust, vinden wij dikwijls open of bedekt in de psycho-analytische geschriften terug.

Boven de reeds genoemde en nog te noemen personen staat JEZUS CHRISTUS als een centrale figuur, die een geweldige invloed op het denken van vele menschen gehad heeft, en zijn invloed blijft nog onverflauwd voortduren, hetzij bewust of onbewust. G. Mahr wijst er in zijn bijdrage ¹⁾ „Evangelische Seelsorge und Psycho-analyse” op, dat de zielszorg van Jezus meer de totaliteit der persoonlijkheid omvat dan de kerkelijke zielszorg, die zich beperkt tot de menschelijke ziel en haar eeuwig wel of wee. „Es fehlt ihr die Weite, die Tiefe, sozusagen die Menschlichkeit der Seelsorge Jesu” (blz. 340). Hij vindt het opvallend hoe Jezus zich in het bijzonder het lot der zieken aantrekt. In de psycho-analyse ziet Mahr eigenlijk niets anders dan „zielszorg”. Daarom mag de kerk zich niet aan de dringende taak van de analytische zielszorg onttrekken, concludeert hij. De analytische zielszorg heeft in wezen veel punten van overeenstemming met de zielszorg van Jezus, meent hij. Met het volgende tracht hij aan te toonen, dat in de psycho-analyse de wetenschappelijke bevestiging verkregen wordt, dat Jezus met geniale blik en zeldzaam inzicht door zijn zielszorg aan de menschen het evenwicht der ziel kon schenken. „Van zijn diepe blik in het innerlijke van den mensch getuigen vele resul-

taten, die hun weerga niet kennen. Hij begreep het onbewuste der menschen en loste hun innerlijke conflicten op. Zijn diepe blik blijkt uit zijn ontmoeting met Nathanaël (Joh. 1. 43-51); één blik is voldoende en Hij weet wie hij is. Hij vergeeft den lamme, alvorens hij hem geneest. Hij ziet vaak een psychische oorzaak in de lichamelijke nood. Hij kent de psychische kracht van het geloof over het lichaam, wanneer hij zegt: „alle dingen zijn mogelijk, dengene die gelooft” (Mk. 9 : 23) en hij erkent, dat hij geen genezingen kan doen, waar geen geloof is (Mk. 6 : 5 e.v.) Hij weet, dat zelfkennis in iedere vorm de poort des levens is. Daarom staat aan de ingang van het hemelrijk de boete en positief het geloof (Mk. 1 : 15), analytisch uitgedrukt de katharsis en de overdracht. Hij heft de gebondenheid van de menschen op, hij verbreekt bindingen aan vader en moeder (Mk. 10 : 7) en remmende wets- en cultuseischen verandert hij zoodanig, dat hij oud en nieuw verbindt, het positieve er uithaalt (Matth. 23 : 3-23) en ze niet opheft, doch ze vervult (Matth. 5 : 17): een voorbeeldige analytische wijsheid. Ook dit is kenteekenend voor Jezus en volkomen analytisch gedacht, dat hij niet oud-testamentisch met dreigen en verbod de menschen afschrikt, doch de liefde des Vaders verkondigt en een beroep doet op de zedelijk-religieuze krachten van den mensch¹⁾. Hij kon dit bovenal doen, omdat Hij meer dan menschenlijke eigenschappen bezat. In verband ook met de bijzondere eigenschappen van Jezus, lijkt het mij niet juist de begrippen boete en katharsis als volledig identiek te beschouwen, zooals Mahr doet. Hetzelfde geldt voor de begrippen geloof en overdracht. Een vergelijking tusschen de betreffende termen is echter m.i. wèl geoorloofd.

HOBBS (1588—1679). Diens psychologie en vooral zijn affectleer heeft, volgens Prinzhorn, punten van overeenkomst met de psycho-analytische leer. Er zijn drie aantrekkende affecten (lust, liefde, begeeren) en drie afstootende (smart, afkeer, vrees). Lust en smart zijn de grondslagen van het begeeren en het vermijden. Het natuurlijk egoïsme dwingt ieder, met lust te ervaren, wat hij

¹⁾ Krisis der Psychoanalyse, Bd. I, 1928, blz. 343.

boven anderen bezit, met ergernis, wat hem ontbreekt . . . slechts huichelarij kan dat verbergen. Hij ziet het handelen van den mensch als een dwingende noodzakelijkheid en meent zelfs, dat niemand zijn toekomstige wil in de macht heeft. Hoogst boeiend is Hobbes' overlegging over de mogelijkheid, de ware determinatie van een handeling te begrijpen: alleen het laatste begeeren, dat onmiddellijk voorafgaat aan de handeling, ligt ter beoordeeling voor anderen open, niet echter alle vroegere verlangens. Het leven vat hij op als in wezen een soort van wedloop of als voortdurende concurrentie, die onder weinig betrouwbare motieven verloopt, n.l. wantrouwen, ijdelheid en macht. Homo homini lupus is voor hem de samenvatting van het sociale bestaan . . . daarin is hij de voorlooper van Darwin's conceptie van „de strijd om het bestaan”. De staat is volgens hem ontstaan uitsluitend door de drift tot zelfbehoud der individuen.

SPINOZA (1632—1677) doet ons, zegt Prinzhorn, in zijn affectenleer ¹⁾ veel denken aan de psycho-analyse: ieder levend wezen streeft ernaar, zooveel als in zijn vermogen ligt, in zijn bestaan te volharden. „Een stijging der levenskracht beteekent voor hem lust, een vermindering onlust. Wij begeeren iets niet, omdat wij het voor goed houden, doch wij houden het voor goed, omdat wij het begeeren. Onder „affect” verstaat Spinoza de aandoeningen van het lichaam, waardoor diens geschiktheid tot handelen verzwakt of versterkt wordt, en tevens *de voorstellingen van deze aandoeningen*. Kennis van het ware is het hoogste goed . . . maar zij kan alleen niets uitrichten, doch moet eerst tot affect worden, indien zij andere affecten wil overwinnen, en wel tot lustaffect, dat sterker is, dan het overeenkomstige onlustaffect, daar het met het wezen der menschelijke natuur meer overeenstemt. Goed is datgene, wat met onze natuur overeenstemt. Ieder bezit des te meer deugd, hoe meer hij zijn waar voordeel zoekt, d.w.z. zijn wezen tracht te bewaren. Deze tendens zich zelf te behouden is „het eerste en eenige fundament der deugd”. Van psycho-analy-

¹⁾ Vgl. Benedictus de Spinoza, *Ethica*, vert. uit het Latijn in het Holl. door W. Meyer 1923. Amsterdam, S. L. van Looy.

tische zijde heeft men er onlangs opmerkzaam op gemaakt, dat Spinoza ook het begrip der verdringing (zij het dan niet met eensluidend woord) gebruikt: de geest heeft er een afkeer van zich voor te stellen, wat zijn vermogen of dat van het lichaam vermindert of remt, en deze afschuw is de drijfveer van zijn houding. Liever stelt hij zich iets voor, dat de vernietiging van het verafschuwde voorwerp beteekent”.

Dit proces van de verdringing wordt door Spinoza als volgt tot uitdrukking gebracht in stelling 28, derde deel van zijn „Ethica”¹⁾ (III, 28): „Alles wat wij meenen dat ons blijdschap zal verschaffen, trachten wij tot stand te brengen; maar wat daarmede in strijd is of naar onze meening verdriet zal baren, trachten wij te verwijderen of te vernietigen”. In zijn bewijs van deze stelling geeft hij o.a. aan: Wat wij meenen dat tot vreugde leiden zal, trachten wij ons zooveel mogelijk voor te stellen (III, 12), d.i. dat zullen wij zooveel mogelijk als aanwezig en werkelijk bestaande trachten te beschouwen. Maar het streven of de macht van de ziel in het denken, is van nature gelijk en gelijktijdig met het streven of de macht van het lichaam in het handelen, derhalve wenschen wij onvoorwaardelijk dat het tot stand komt of wij begeeren het en streven er naar.

De door Prinzhorn geciteerde uitspraken van Spinoza wensch ik met enkele te vermeerderen, daar ook deze een helder licht werpen op het diepe inzicht, dat Spinoza reeds bezat op psychologisch gebied, en min of meer gedachten bevatten die later door de psychoanalyse tot uitdrukking zijn gebracht.

Onder aandoeningen verstaat Spinoza die wijzigingen van ons lichaam, waardoor de veerkracht van dat lichaam vermeerderd of verminderd, opgewekt of belemmerd wordt en tegelijk de voorstellingen van die wijzigingen. Als wij dus, zoo zegt hij, van een of ander van die wijzigingen de volledige oorzaak kunnen zijn, dan beschouw ik zulk een aandoening als doening, anders als lijdning. In stelling 3 van het derde deel (III, 3) geeft hij zijn inzicht weer over de verhouding van affecten tot de voorstellingen. Deze

¹⁾ Vgl. Benedictus de Spinoza, *Ethica*, vert. uit het Latijn in het Holl. door W. Meyer. 1923, Amsterdam, S. L. van Looy.

stelling formuleert hij als volgt: Doeningen der ziel komen alleen voort uit juiste voorstellingen; lijdingen zijn echter uitsluitend het gevolg van onvolledige. Dat er een psychophysische invloed bestaat geeft Spinoza duidelijk weer in zijn stelling (III, 12): De ziel tracht zooveel mogelijk zich zulke dingen te verbeelden, die de werkkraft van het lichaam vermeerderen of bevorderen. Het lustprincipe treffen wij eigenlijk ook reeds aan bij Spinoza, wat blijkt uit stelling (III, 13): Als de ziel in haar verbeelding dingen waarneemt, die de veerkracht van haar lichaam verminderen of verlammen, tracht zij zich zooveel mogelijk andere dingen te herinneren, die met eerstgenoemde onvereinigbaar zijn. Het gevolg hiervan is, volgens hem, dat de ziel afkeerig is van elke voorstelling die haar eigen kracht en die van het lichaam verzwakt of belemmert. Liefde is, meent hij, niets anders dan blijdschap, gepaard met de voorstelling van een uitwendige oorzaak. De ambivalentie, die o.a. bij de oedipussituatie volgens Freud zoo'n groote rol speelt, treffen wij ook reeds aan in stelling III, 17: Als iets, dat ons droevig pleegt te stemmen, volgens onze meening eenige overeenkomst heeft met iets anders, dat ons met even groote vreugde pleegt te vervullen, zullen wij het haten en tegelijk liefhebben. Deze gemoedstoestand, merkt Spinoza op, die namelijk, welke ontstaat uit twee met elkaar strijdige aandoeningen, wordt wankelmoedigheid genoemd en is derhalve onder de aandoeningen, wat de twijfel bij de voorstellingen is. De innige relatie die er bestaat tusschen de ziel en het lichaam, drukt Spinoza ook uit in stelling V, 1: Geheel en al in dezelfde orde, waarin de gedachten en de voorstellingen der dingen in de ziel elkander opvolgen en zich aaneenschakelen, volgen op elkander en verbinden zich de gewaarwordingen van het lichaam of de indrukken (beelden) der dingen. Aan stelling V, 2 ligt een denkbeeld ten grondslag, dat wij ook bij de psychoanalyse aantreffen en wel bij de verklaring van de overdracht. De patient gaat zijn belangstelling richten op den arts en draagt zijn vroegere gevoelens over op denkbeelden die in betrekking staan tot den behandelenden medicus. Dit principe vinden wij eigenlijk in deze stelling: „Als wij een gemoedsbeweging of aandoening

scheiden van de gedachte aan hare uitwendige oorzaak en met andere denkbeelden verbinden, dan zullen liefde en haat jegens die uitwendige oorzaak zoowel als de gemoedsbewegingen, die het gevolg van deze aandoeningen zijn, verdwijnen". Spinoza wist dus reeds dat affecten, behoorende bij een voorstelling, overdraagbaar zijn op een andere voorstelling. De kathartische methode, die bij de behandeling van zenuwzieken door de psycho-analyse wordt toegepast, berust op dezelfde idee als voorkomt in stelling V, 3: „Een aandoening, die lijding is, houdt op lijding te zijn, zoodra wij ons daarvan een heldere en duidelijke voorstelling vormen". Bewustworden zelf heeft dus reeds een kathartische werking. Deze uitspraak wordt als één van de kernwaarheden der psycho-analytische leer beschouwd.

Evenwel heeft Spinoza ook opvattingen, die niet met Freud's inzichten overeenstemmen. Als zéér belangrijk noem ik de laatste stelling uit „Ethica". Freud is de meening toegedaan, dat sublimering ontstaat, doordat de energie die wordt onttrokken aan lagere strevingen, wordt gebruikt voor hogere strevingen. Dit proces is dus eigenlijk een omzetting van lagere in hogere lusten. Spinoza gaat van een ander principe uit, hij spreekt niet van een omzetting maar van een bedwinging. Zijn stelling is als volgt: „De zaligheid is niet het loon der deugd, maar de deugd zelve; en wij verheugen ons niet in haar bezit omdat wij onze lusten bedwingen, maar zijn integendeel in staat onze lusten te bedwingen omdat wij ons in haar bezit verheugen". De zaligheid bestaat voor hem in de geestelijke liefde tot God. Uit haar toch ontstaat, volgens hem blijdschap, met de voorstelling van God als haar oorzaak. Uiteindelijk ontstaan voor Freud de hogere strevingen uit de lagere, zij het dan onder invloed van het Ueber-Ich, voor Spinoza evenwel uit God.

STAHL (1660—1734), wordt door Prinzhorn beschouwd als de grondlegger van een veel bestreden ziekteleer. „Hij is in de nieuwere tijd de eerste, die een opmerkingswaardig begin maakt met een leer van psychische ziekte-toestanden. Ziekten zijn voor hem bewegingen, om het evenwicht in de functie weer te her-

stellen. Volgens hem wijst een geestelijke stoornis daarop, dat de ziel geremd is in de regelmaat van haar werken. En dikwijls zijn ziekelijke voorstellingen teleologische wenken over gestoorde lichaamsfuncties. Zelfs waanzin zou menigmaal een kritisch teeken van de drift tot zelfbehoud beteekenen, evenals in droomen de toestand van het lichaam dikwijls als het ware gesymboliseerd wordt".

In 1751 komt Bolten met „Gedachten over psychische geneeswijzen”; J. B. Erhard spreekt ongeveer in deze tijd over „gefixeerde voorstellingen”, die het vrije beloop van onze opmerkzaamheid remmen en onze handelwijze begrijpelijk maken uit voorvallen, die in ons affecten opwekken, waardoor dan weer voorstellingen opgeroepen worden, die deze affecten voeden; ook kan dit geschieden door hartstochten en droomen. Ook acht Prinzhorn een tweetal opvattingen van *Hume* (1711—1776) van belang voor zijn onderzoek naar de denkbeelden die een min of meer psycho-analytisch karakter dragen. Allereerst de opvatting van het Ik en van het Zelf als complexen van voorstellingen en ten tweede de meening dat alle begrippen op ideeën-associaties berusten.

Ook in het volgende wordt v.n.l. Prinzhorn's overzicht verkort weergegeven, waarbij ik de door hem gegeven feiten zooveel mogelijk in chronologische volgorde plaats.

De filosofie der „AUFKLÄRUNG” die in Engeland o.a. met Locke een aanvang neemt, is buitengewoon productief voor de geheele opvatting van den mensch, zooals die aan de psycho-analytische leer vóór 1920 ten grondslag ligt. Deze filosofie ontwikkelt zich vooral in Frankrijk (o.a. *Holbach*) en voorbereid door het rationalisme van *C. Wolff*, die de leer van Leibniz populariseert, ook in Duitschland (o.a. *Lichtenberg*).

In Frankrijk begint *Montesquieu* met de opvatting: „Het eigen belang is de grootste monarch in de wereld” en wordt gevolgd door *La Mettrie* die al het geestelijke uit het materiele afleidt met de toespitsing, dat al het geestelijk genieten in de grond niets anders is als een bijzonder geval van de algemeene zinnelijke lust. *Condillac* bouwt hierop verder en leidt de behoefte, de hartstocht

en het willen, af van het Lust-Onlustprincipe, en definieert het denken als een rekenen met voorstellingen.

*Frederik de Groot*e schrijft in aansluiting aan *d' Alembert*: „Over de eigenliefde, als principe der moraal beschouwd”. De beroemde materialistische zedenleer van *Helvetius* is gegrond op *Condillac*'s afleiding van alle geestelijke inhouden uit de ervaring. Zelfs zuiver intellectueele arbeid, de drift naar kennis, berust op eigenliefde en het streven naar zinnelijke lust.

Bij de Fransche „Aufklärungsphilosophie” wordt de homo tot homini lupus, doordat zij in de naam van het individueele streven naar geluk ook alle remmingen der cultuur terugvoeren op enkele driften b.v. bij *Holbach* (1723—1789) op eigenliefde, liefde en haat als grondkrachten van het handelen in vergelijking met traagheid, aantrekking en afstooting als grondkrachten der physica.

In Duitschland is vooral bekend *Lichtenberg* (1742—1799), die behalve geestige aphorismen over droomen, karakters en het onbewuste, ook doet denken aan de psycho-analyse met zijn gezegde: „Hätte die Natur nicht gewollt, dasz der Kopf den Forderungen des Unterleibs Gehör geben sollte, was hätte sie nötig gehabt, den Kopf an den Unterleib anzuschlieszen”.

Heerschte er tot nu in de filosofie het denkbeeld, dat de mensch een instinctief op lust en geluk ingesteld wezen was, dat zich door verstandelijke overwegingen in de strijd van allen tegen allen werpt, en daarvoor het hoogere geluk van sociale gemeenschap inruilt, thans verandert dit beeld in de filosofie en daaruit is het te verklaren, dat we bij *Kant* (1724—1804), *Fichte*, *Schelling* en *Hegel* weinig vinden, dat van belang is bij de beschouwing van de sfeer, die er heerschte vóór de psycho-analyse ontstond. In deze tijd zien wij echter in de literatuur hier en daar enkele trekken b.v. bij *Goethe*, *Novalis*, *Jean Paul* en *Hoffman*, die wijzen op een rekening houden met onbewuste strevingen.

Carus (1789—1869) heeft het begrip „onbewust” in aansluiting aan *Goethe* verder uitgewerkt en voor alle levensverschijnselen doorgevoerd. Het „Leitmotiv” van zijn hoofdwerk „Psyche” luidt: „Der Schlüssel zum Verständnis des bewussten Seelen-

lebens liegt in der Region des Unbewusstseins". Het begrip „onbewust" van Carus, dat steunt op Goethe, dient ter bepaling „des aus sich heraus „bildenden Lebens", des Schöpferischen, alles rhythmischen Wechsels, naturhaften Wachstums und Geschehens", terwijl het begrip „bewust" eerst aan de menselijke geest toekomt. Dienovereenkomstig is, volgens Carus, bij den mensch in zooverre van onbewuste processen sprake, als hij het natuurlijk verloop onderworpen is, dat hij niet veranderen noch geheel opheffen of omkeeren kan b.v. zijn levenscurve, dag en nacht, zomer en winter, voeding en uitscheiding en alle gebeurtenissen in het psycho-physisch organisme. „De mensch kan niet lang in bewuste toestand blijven; hij moet zich weer in het onbewustzijn storten, want daarin is hij geworteld".

Het „animisme" van Stahl en zijn navolgers leefde voort in *Reil* en *Hoffbauer*, die omstreeks 1800 in hun publicaties (b.v. *Bijdrage tot bevordering van een behandelingsmethode langs psychische weg*) vele uitspraken geven, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaten: „Bijgevolg kunnen psychische en physische ziekten door psychische middelen, echter ook psychische ziekten door physische middelen genezen worden".

Blumenbach (1752—1840) bouwt zijn leer, die op deze richting gebaseerd is, uit tot een zuiver vitalisme. Hij spreekt van een „vormingsdrift", die lijkt op de entelechie van Aristoteles (en tegenwoordig Driesch). Zij wordt ongeveer gedefinieerd als de eigenschap die inhaerent is aan levende lichamen, om zich te ontwikkelen volgens een ingeprent plan tot bepaalde vormen, die vorm te behouden en na beschadigingen, ziekten enz. weder te herstellen.

Het psycho-physisch probleem duikt in de werken van deze tijd op talrijke wijzen op, niet alleen in de strijd der „Psychiker" en „Somatiker", doch werd ook dikwijls bij buitenstaanders, als *Hufeland* en *Feuchtersleben* scherp onder de oogen gezien. *F. W. Hagen*, die op de eenheid van lichaam en ziel bijzonder de nadruk legde, probeerde zelfs, psychische ziekten als ziekten der persoonlijkheid te beschouwen. *A. Zeller* onderscheidde twee soorten van

abnorme psychische toestanden: 1e affecten ontstaan, worden heerschend en fixeeren zich tot er een verandering van het geheele psychische leven optreedt, 2e het vermogen van het voorstellen en het willen is gestoord, zonder diepere gemoedsbeweging.

Hoewel ik niet wil twijfelen aan Freud's uitspraak, dat hij zijn inzichten niet ontleend heeft aan filosofische leerstellingen en zich bewust alleen afhankelijk weet van Fechner, moet toch het feit geconstateerd worden, dat zijn leer overeenstemming vertoont o.a. met die van Schopenhauer en Nietzsche.

SCHOPENHAUER (1788—1860) heeft zijn beeld van den mensch daardoor gekenteekend, dat hij ook psychologisch het rijk der driften en dat van het willen samen laat vallen, en daaruit de geheele noodtoestand van een gehaat leven afleidt, terwijl hij in het rijk der voorstellingen de verlossing van het lijden van de wil vindt. „Willen en streven vormen het geheele wezen van den mensch geheel te vergelijken met een onleschbare dorst. De basis van het willen echter is behoefte, gebrek, dus smart, die hem bijgevolg reeds van oorsprong en gedurende zijn geheele bestaan ten deel valt. Ontbreekt het hem daarentegen weer aan objecten voor het willen, doordat het willen bij te gemakkelijke bevrediging de objecten dadelijk weer van hem wegneemt, dan overvalt hem een verschrikkelijke leegte en verveling, d.w.z. dat zijn wezen en zijn bestaan hem tot een ondragelijke last wordt. Zijn leven beweegt zich dus als een slinger heen en weer tusschen de smart en de verveling, welke inderdaad de laatste bestanddeelen daarvan zijn”. De drie gronddriften, waaruit hij het empirische karakter bepaalt, zijn: grenzenloser Egoismus (auf das eigene Wohl hin), Bosheit bis zur äussersten Grausamkeit (auf das fremde Wehe hin) und Mitleid (auf das fremde Wohl hin). „Einzige Erlösung ist die Verneinung des Willens zum Leben”. Er flikkert iets van de verdrietige stemming van deze levenscaricatuur in Freud's meta-psychologische pogingen, een Trieb-Dualisme (Ich-Triebe en Todes-Triebe) te grondvesten, doch ook voor oudere grondbegrippen bieden zich aanknoopingspunten bij Schopenhauer aan.

Van bijzonder belang is, dat ook het proces van de verdringing Schopenhauer zéér wel bekend was en dat hij die zelfs rechtstreeks ter verklaring van de „Wahnsinn” (in ruime zin te verstaan, met inbegrip van de neurosen) aanwendt, dus haar beteekenis voor de geestelijke stoornissen reeds duidelijk inzag. Hij merkt op, dat ons de voorstelling van de „Wahnsinn” begrijpelijker zal worden, wanneer wij ons herinneren, hoe ongaarne wij aan dingen denken, die ons eigen belang, onze trots of onze wenschen sterk aantasten, hoe moeilijk wij er toe overgaan, zulke dingen aan het eigen verstand voor nauwkeurig en ernstig onderzoek voor te leggen. Zéér treffend is het volgende citaat, dat Prinzhorn aan Schopenhauer ontleent. „In ieder weerstreven van de wil het hem onaangename onder het licht van het intellect te laten komen, ligt de plaats, waar de „Wahnsinn” op de geest kan inbreken. Ieder onaangenaam nieuw voorval namelijk moet door het intellect geassimileerd worden, d.i. in het systeem der op onze wil en zijn belang betrekking hebbende waarheden opgenomen worden, wat voor bevredigend iets het ook te verdringen mag hebben. Zoodra dit gebeurd is, is de smart veel minder; deze bewerking zelf is echter dikwijls zéér pijnlijk, geschiedt ook meestal slechts langzaam en met tegenstand. Intusschen kan slechts dan de gezondheid van de geest bestaan, in zooverre die bewerking in ieder geval volkomen plaats heeft”.

KIERKEGAARD (1813—1855) heeft in zijn diepgaande psychologie talrijke gedachten, die wij ook later in de psycho-analyse vinden, hoewel in de groote hoofdtrekken en hoofdbegrippen een overeenstemming niet duidelijk aan de dag treedt. De gedachte „verdringing” komt weliswaar niet met het woord, wèl echter in een omschrijving tot uiting, b.v. bij het door hem beschreven vertwijfelingsstype, die „uit trots niet zijn wil, wat hij is”, dus zijn ware natuur *verdringt*, daar hij op die basis met het leven niet klaar komt¹⁾. Dikwijls genoeg treft Kierkegaard, met zijn buitengemeen bewegelijke en subtiele aard, de juiste laag der zielsprocessen met uiterste kernachtigheid; van het openhartige

¹⁾ S. Kierkegaard, „Die Krankheit zum Tode”, vertaald door Bärthold.

woord uitgaande komt hij door bijgedachten tot de halfbewuste en onbewuste drift. Op bijzondere wijze geeft hij een omschrijving van gebeurtenissen, die onder het psycho-analytisch begrip der verdringing zouden vallen: „Men zoekt misschien door verstrooiingen — en als verstrooiingsmiddel kunnen ook arbeid en bezig-zijn dienen — een donkerheid over zijn eigen toestand te behouden, echter geschiedt dit op zoodanige wijze, dat het iemand niet volkomen duidelijk is, dat men het doet, om donkerheid te scheppen. Of men is zich misschien zelf bewust, dat men zoo werkt, om de ziel in donkerheid onder te dompelen, en doet het met een zekere scherpzinnigheid en verstandige berekening, met psychologische blik, echter toch niet met dieper bewustzijn van dat wat men doet, en hoe wanhopig deze handelwijze is”¹⁾.

Of: „de geheele vraag naar zich zelf in diepere zin wordt als een blinde deur op de achtergrond van zijn ziel, waarachter niets is. Hij begrijpt nu omtrent zich zelf, wat hem aan gaven, talenten enz. gegeven is; dat neemt hij op, echter met de richting naar buiten, voor het leven, „het werkelijke, werkzame leven”, zooals hij het noemt. Met het beetje overpeinzing, dat hij heeft, gaat hij zéér voorzichtig om; hij vreest dat weder naar boven zou kunnen komen, wat op de achtergrond is. Zoo gelukte het hem dat langzamerhand te vergeten; in de loop der jaren vindt hij het dan bijna belachelijk, in het bijzonder, wanneer hij in gezelschap met andere bekwame en werkzame mannen is, die zin en geschiktheid voor het werkelijke leven bezitten”²⁾.

Kierkegaard behoort tot de denkers, die zéér diep in de psyche zijn doorgedrongen door middel van de analyse. Daarin stemt hij ook overeen met Freud. Evenals de synthese, heeft ook de analyse haar wetenschappelijke waarde. Beiden zijn de twee grondfactoren van ons kennen, die zich, zooals Goethe opgemerkt heeft, verhouden als in- en uitademing. „Dass Sören Kierkegaard entschieden zu der zweiten Klasse von Denkern gehört, ist kein

¹⁾ ibidem, 58.

²⁾ ibidem, 67 e.v.

Zweifel" ¹⁾). De continuïteit die verkregen zou worden door synthese, vat hij dan ook anders op en gebruikt bij zijn verklaring het begrip „Wiederholung", dat wij ook in de latere geschriften van Freud aantreffen. De beteekenis die Kierkegaard aan dit begrip hecht, is evenwel een andere dan Freud er aan toekent, en blijkt uit het volgende: „Die Kontinuität, die das Denken zu stande bringen kann, ist rein abstrakt und in der Wirklichkeit illusorisch; der wirkliche Zusammenhang muss im Geistesleben durch stets neue Anspannung hergestellt werden, durch die Arbeit der Wiederholung, die in der neuen Wirklichkeit das früher Gewonnene, das durchaus nicht von selbst fortbesteht, festhält. („Nachschrift" S. 287, „Wiederholung" S. 33f) ²⁾.

NIETZSCHE (1844—1900) is veel uitvoeriger nog dan Schopenhauer in zijn uitdrukkingen, die in verband gebracht zouden kunnen worden met opvattingen en begrippen, die later in de psycho-analyse voorkomen. Het wemelt bij Nietzsche van uitspraken, die eerst later door de psycho-analytische vorsching bij afzonderlijke gevallen, het nauwkeurigst bewijs van hun draagwijdte hebben verkregen. Dat geldt in het bijzonder van de geniale dialoog, waarmede Nietzsche de ware toedracht van de verdringing meer definitief onder woorden gebracht heeft, dan ooit aan een theoretische poging kon gelukken: „Dat heb ik gedaan, zegt mijn herinnering . . . dat kan ik niet gedaan hebben, zegt mijn trots en blijft onverbiddelijk. Eindelijk geeft de herinnering het op" Nog talrijke dergelijke zinnen zijn aan te geven; uit dat groote aantal worden de volgende gekozen: „Alle driften, die zich niet naar buiten kunnen ontladen, keeren zich naar binnen". „Goede handelingen zijn gesublimeerde slechte". „Wat wij in de droom beleven, behoort ten slotte even goed tot de geheele huishouding onzer ziel, als het een of ander werkelijk beleefde". Belangrijk is voor de psychologen bovenal „zijn gevolgtrekking uit het ideaal over degene, die het noodig heeft, uit de daad over den dader, uit iedere denk- en waardeeringswijze over de daarachter comman-

¹⁾ H. Höffding, Sören Kierkegaard als Philosoph", Stuttgart, 1896, 75.

²⁾ ibidem, 77.

deerende behoefte". Deze laatste zin bevat eigenlijk de grondslag voor de instelling van een ontmaskerende psychologie.

De volgende denkbeelden zijn in het voorgaande chronologische overzicht niet opgenomen, doch komen thans in een groep voor, omdat zij direct of indirect op de psycho-analytische leer invloed hebben gehad.

HERBART (1776—1841) heeft waarschijnlijk direct op Freud's begripsvorming ingewerkt, daar zijn school in Weenen, juist ook onder de medici, sterk overheerschend was. Prinzhorn wijst erop, dat Herbart's leer met haar arrogante schijnhelderheid in de paedagogiek en populaire psychologie een veel grootere rol speelt dan men gewoonlijk inziet. Zij beschouwt de ervaring als eenige bron van onderzoek, en wijst ieder ander object voor het denken af, ontkent alle kennis, die niet onmiddellijk uit de ervaring verkregen wordt. Herbart's metaphysica is gekarakteriseerd door het aannemen van vele reële elementen („Realen") aan wie een eenvoudige qualiteit toekomt, en door de theorie van het zelfbehoud, waardoor de qualiteiten van verschillende eenvoudige „Realen" bij tegenstrijdige werking of storing toch blijven bestaan. De „Realen" houden het midden tusschen atomen en „Monaden" van Leibniz.

De bepaling der metaphysica als wetenschap van de „Begrifflichkeit der Erfahrung" dwingt natuurlijk ook Herbart de ervaringsbegrippen om te werken, om de daarin schijnende tegen-spraken weg te werken: dit geschiedt door middel van de speculatie. De weg van zulke speculatie is b.v. bij het probleem van het ding met zijn kenmerken: ieder waarneembaar ding schijnt voor de zinnen als een complex van verscheidene kenmerken. Ieder van deze kenmerken, iedere „eigenschap", die daarbij genoemd wordt, is relatief. En wanneer wij ons gedwongen zien, in de som van deze rij van eigenschappen, die bovendien steeds onvolledig blijven moet, een substantie als wezen van het ding te noemen, zoo blijft toch, wat wij als ding beschouwen, niets dan een complex van kenmerken.

Herbart leidt de functies van wil en gevoel af uit het wezen der „voorstelling”. Het zieleleven wordt door hem als een mechanisme gedacht. De voorstellingen moet men opvatten als krachten, die elkaar remmen, in evenwicht houden of versterken kunnen. De evenwichtstoestand die tenslotte ontstaat, is verkregen geworden door *verdringing* van verscheidene voorstellingen. Geen voorstelling wordt echter vernietigd, maar slechts voorbijgaand onder „de drempel van het bewustzijn” gedrukt, boven welke zij bij gelegenheid weer opstijgen kan. Een voorstelling is in het bewustzijn heerschend, als zij door geen andere geremd wordt. Dit geschiedt in de regel wèl. Elke voorstelling verliest des te meer aan intensiteit, hoe sterker de „Hemmung” is der nieuw opduikende voorstelling. Zoo ontstaat er een stelsel van acties en reacties, dat aan de algemeene mechanische en statische wetten onderworpen is, en dus wiskundig kan worden bepaald. Volgens hem zijn „gevoel” en „streven” niet anders dan veranderlijke toestanden der voorstellingen. De beweging der voorstellingen wordt beschreven als bij Freud, alleen dat deze later in de plaats van de Herbartsche mechanica, de dynamica van zijn „Trieblehre” heeft gezet. Volgens Herbart zijn de verdrongen, slechts half bewuste voorstellingen, die bij de drempel van het bewustzijn vertoeven en uit het donker werken, de gevoelens. Naarmate zij meer resultaat hebben met hun aandringen, worden zij tot begeerten en tot wil, indien het verlangen op zulk een uitkomst er nog bijkomt.

FECHNER (1801—1887) stond als physicus op de bodem eener atomistisch-mechanistische natuurverklaring, doch zag in de materiele zijde slechts één zijde der werkelijkheid, naast welke, zich evenver uitstrekkend, de geestelijke zijde bestaan blijft. Het physisch-materiele zal alleen tot het phaenomenale (bloot verschijnende) behooren, en het geestelijke de echte werkelijkheid zijn.

Hij werd de grondlegger der experimenteele psychologie, welke later door Wundt (1832—1920) in zijn geest is voortgezet.

Fechner's „Prinzip der Tendenz zur Stabilität” heeft bij Freud in zijn latere beschouwingen invloed gehad, wat door Freud zelf wordt medegedeeld. Verder verband met Fechner is in de psycho-

analyse nauwelijks aan te toonen. Prinzhorn deelt o.m. nog het volgende mede:

„*Griesinger* (1817—68) spreekt in aansluiting aan Herbart van stemmingsanomalieën uit onbewuste voorstellingen. Ook de Weenske psychiater *Spielmann* (1820—82) steunt op Herbart's mechanisme van het psychisch gebeuren. Bij Freud's directe leermeester *Meynert*, overwoog de belangstelling voor de hersenpathologie; zijn psychiatrische begripsvorming ligt evenwel in dezelfde lijn.

Benecke (1798—1854) heeft met onbevangen psychologische blik het volgende opgemerkt: „Wij moeten ons tot taak stellen, alle lichamelijke veranderingen op eenigerlei wijze psychisch te qualificeeren, of psychisch over te brengen. Bij de eerste aanblik kan dit misschien onmogelijk schijnen. Maar . . . niet slechts psychische werkingen, doch ook hun als lichamen aangegeven oorzaken, moeten iets psychisch zijn, wat men tot nu toe niet als zoodanig heeft begrepen . . . Terwijl dus degene, die de zielsziekten slechts somatisch beschouwt, toch altijd in zekere zin alleen in de voorhof der wetenschap en in een soort van blindheid rondtasten zou, beweegt zich een zuiver zielkundige theorie direct in het gebied van het eigenlijk ziekelijke”.

Nasse geeft van 1818—30 een „*Zeitschrift für psychische Aerzte*” uit. Het ontbreekt deze tijd dus geenszins aan pogingen om een psychologische opvatting der zielsstoornissen te geven”.

Als resultaat van de bestudeering der denkbeelden, die aan de psycho-analyse voorafgingen, geeft Prinzhorn aan¹⁾, dat de meeste psychologische parallellen voorkomen bij Nietzsche en Herbart, bij den eerste in de richting van psychologische inzichten, bij den laatste in formeel-methodische richting; behandeling die doet denken aan de psycho-analytische methode zou echter reeds door Hippocrates toegepast zijn geworden. Ook is gebleken, dat er steeds een worsteling geweest is om tot oplossing te komen van het psycho-fysisch probleem. Om tot goed begrip van de

¹⁾ *Krisis der Psychoanalyse*, Bd. I, 1928, 32.

leer van Freud te komen, is het van belang dit probleem wat nader onder de oogen te zien, want uiteraard zal men telkens hiermede in aanraking komen. Het psycho-physisch probleem kan uit verschillende gezichtshoek gezien worden. Het is ons doel te trachten dit probleem te benaderen, terwijl wij ervan overtuigd zijn, dat het voornamelijk niet mogelijk is zal het ooit mogelijk worden? een bevredigende oplossing ervoor te geven. In de medische praktijk is steeds, bewust of onbewust, gebruik gemaakt van een psycho-therapie naast of gecombineerd met somatische therapie, zoodat het onjuist is de opgang, die de psycho-therapie tegenwoordig maakt, als een modestrooming te beschouwen, zij het dan dat er de laatste tijd meer aandacht aan wordt geschonken.

Bij vele menschen is het verlangen naar het irrationeele en mystieke opgekomen, doordat allerwege twijfel is ontstaan over de mogelijkheid het leven op rationeele wijze te begrijpen. Ondanks vele resultaten is gebleken, dat de somatische therapie in verschillende gevallen ontoereikend is, en dat de psycho-therapie vaak daarin de uitkomst heeft gebracht. Deze feiten, en ook de wijzigingen in de opvattingen over het wezen van het organisme en het organisch gebeuren, hebben het bestaan van een psycho-physische relatie, onomstootelijk vastgelegd.

Omstreeks 1900 komt in het biologisch denken het verlangen naar een grootere ervaringsmogelijkheid tot uiting dan de z.g. natuurwetenschappelijke richting had gegeven; men wenschte een adaequater begrip van de werkelijkheid. Het medisch handelen was eigenlijk steeds onafhankelijk van die richting gebleven, zoodat daarin principieel niet veel wijziging kwam. In theoretisch opzicht echter kwam nu de medische wetenschap meer in overeenstemming met de praktijk; men liet thans aan de psycho-therapie recht wedervaren. Dat kan men bijna nergens zoo goed constateeren als bij de theoretische speculaties der psycho-therapeuten, in het bijzonder bij Freud. Ervaringen bij de behandeling der neurosen deden hem in zijn gemeenschappelijke studiën met Breuer de theoretische beschouwingen der katharsis ontwikkelen; steeds nieuwere, andersoortige ervaringen bij zieken, deden hem

schrede voor schrede de etappen der psycho-analytische theorie afleggen. Zijn theoretische beschouwingen zijn steeds het gevolg van de meest concrete ervaring en wisselen daarmede, zoodat hem niet zelden het verwijt van inconsequentie getroffen heeft. Deze wisseling in de beschouwingen was echter slechts de consequente uitdrukking van een denken, dat zich nooit van de ervaring mocht losmaken. Uit de psycho-therapeutische ervaring groeide bovenal ook de aansporing om het probleem der psycho-physische betrekkingen opnieuw aan de orde te stellen. In de voorbijgegane periode speelde zich de discussie over het psycho-physisch probleem hoofdzakelijk af onder filosofen en psychologen, op een meestal zéér speculatieve en onvruchtbare wijze. Thans wordt zij midden in ons praktisch medisch handelen overgebracht, want de beslissing erover, of men bij een bepaalde stoornis psychisch of lichamelijk behandelen moet, of zelfs op beide wegen handelend moet optreden, waarvoor men zoo dikwijls komt te staan, is geheel afhankelijk van de opvatting, die men over de betrekking tusschen het lichamelijke en psychisch gebeuren heeft, en over de mogelijkheid, dat lichamelijke en psychische verschijnselen door psychische behandeling worden beïnvloed.

Daar gebleken is dat vele lichamelijke pathologische verschijnselen (b.v. asthmaal aanval, hypertonie) duidelijk konden verminderen of zelfs verdwijnen onder psycho-therapeutische behandeling, door oplossing van het psychisch conflict, is het te begrijpen, dat door de meest consequente onderzoekers het psychische boven het somatische gesteld werd en het laatste als een kristallisatieproduct van het eerste werd beschouwd. Volgens Groddeck moet iedere ziekte vanuit het psychische in behandeling worden genomen. De meeste therapeuten nemen echter het uiterst consequente standpunt van Groddeck niet in. Zij erkennen dat de lichamelijke verschijnselen van geestesziekten langs psychische weg kunnen behandeld worden, doch bij andere ziekten kan de somatische behandeling niet achterwege blijven. Goede artsen wisten steeds zooveel van de beteekenis van het psychische voor het verloop ook van lichamelijke ziekten, dat zij het meestal in

aanmerking hebben genomen. Het standpunt, waarbij het psychische slechts een bijna onbeduidend epiphaenomeen was, kon alleen zuiver theoretisch bestaan, in de practijk werden de artsen meestal door een wisselwerkingstheorie geleid.

De voornaamste theoriën, die de verklaring van het probleem van het menschelijk organisme trachten te benaderen, zijn: 1e. De opvatting, dat het organisme samengesteld is uit deelen, die slechts wederkeerig in meer of minder remmende of bevorderende relatie tot elkander staan en door een hoogste instantie bij elkander gehouden worden. Voor de aanhangers van de somatische leer wordt de rol van hoogste instantie vervuld vermoedelijk door de schors van de groote hersenen, in de nieuwere tijd ook door de hersenstam als centrum van het driftleven, voor de psychotherapeut door het Ik resp. het „Es”. 2e. Psychische en lichamelijke gebeurtenissen verschijnen als afzonderlijke processen in het organisme, die in een soort wisselwerking tot elkander staan, waarbij nu eens aan de eerste, dan weer aan de laatste de beslissende rol wordt toegekend. 3e. Deze laatste theorie, die door mijzelf wordt aangehangen en later verder zal worden uitgewerkt, beschouwt de ziel en het lichaam als een eenheid (psycho-physische eenheid). Deze eenheid (analoog aan die der dieren) vormt tezamen met den geest van den mensch, de totaliteit der persoonlijkheid.

In medische zin gaat het steeds om een reactie van het organisme, die wij nu eens beschouwen als afhankelijk van iets, dat wij psychisch noemen, dan weer van iets, dat wij physisch(somatisch) noemen. Het spiritueele, het geestelijke blijft hier buiten beschouwing.

Westerman Holstijn wenscht de reacties van den mensch te beschouwen als psychisch. In zijn artikel: „Ueber Psyche, Geist und Seele” ¹⁾, deelt hij mede: „Kurz zusammengefasst können wir jetzt sagen: Psychisch nennt man jetzt die Reaktionen einer Person, d. h. die sinnvoller Reaktionen einer biologischen Ganzheit”. Hij maakt in dit artikel onderscheid tusschen psyche, geest en ziel en

¹⁾ A. J. Westerman Holstijn, „Ueber Psyche, Geist und Seele”, Ztschr. f. die ges. Neur. und Psychiatrie, 1933.

komt tenslotte tot de volgende terminologie: „Psyche bedeutete ursprünglich Lebenskraft, eine Zeitlang Bewusstsein, jetzt wieder Leben. Die Ganzheitsreaktionen eines *Organismus* nennt man psychische, die der Organe dagegen physiologische. Geist, sei es als das bewusste Denken, als ideeller „Sinn“ des Gedachten, als Göttlicher Einflusz, als *Nous*, oder als *Pneuma*, sei es noch anders gemeint, ist von alters her etwas der Psyche Gegenübergestelltes gewesen. Man suche nicht eher nach einer Synthese dieser Begriffe, ehe man das Verschiedene scharf sieht. Die (eventuell unsterbliche) Seele, ein Teil des unsichtbaren Reich Gottes, die den „Körper“ als Wohnung oder als Werkzeug benutzt, gehört zu den übersinnlichen Dingen. Psyche ist ein empirisch-biologischer induktiver Begriff, der Seele nähert man sich dagegen mit dem Glauben, der metaphysischen Spekulation oder der theologischen Dogmatik. Der „Gegenstand“ der Psychiatrie und der Psychologie ist somit ein ganz anderer als der der Seelsorger. Arbeitsfeld und Arbeitswesen von Psychiater, „Nervenarzt“, Psychotherapeuten sind von denen des „Seelenhirten“ scharf getrennt. Herzenswünsche verwischen aber oft die Grenzen wieder“. Onder „Critische Beschouwingen“ zal blijken dat mijn terminologie een andere is.

Het is een ervaringsfeit, dat bij de analytische onderzoeken gedurende en vóór het opduiken van bepaalde psychische gebeurtenissen, organische symptomen zich voordoen, wier samenhang met die gebeurtenissen de geanalyseerde persoon niet van te voren bewust waren. Integendeel zoekt de patiënt dan de aandacht van den arts geheel heen te leiden naar de z.i. organische oorzaak der gewaarwordingen. Voor den ervaren psycho-analyticus zijn deze lichamelijke gevoelens de welbekende voorloopers van een uit het onbewuste opduikende herinnering. Het is nu typisch, dat, indien in analytische situaties bepaalde ontwikkelingsperioden der kindsheid van de onderzochte worden herhaald, zéér bepaalde lichamelijke symptomen zich kunnen voordoen. Hoe verder de analyse doordringt, des te meer zullen zich zéér bepaalde bindingen tusschen zekere psychische ontwikkelings-stadiën en overeenkomstige lichamelijke verschijnselen uitkristalliseeren.

„Via de experimenteele physiologie van Ludwig kwam Krehl, in verband met de verschijnselen aan het ziekbed waargenomen, tot de probleemstelling betreffende ziekte en persoonlijkheid. Langs deze weg is de mogelijkheid geopend de psycho-physische betrekkingen der orgaanfuncties nader te onderzoeken en beter te begrijpen. Het eigenaardige, het wezenlijke, van de orgaanfuncties is dat zij buiten ons bewustzijn om plaats hebben, b.v. de functies van het hart, van de maag en van de nieren, en gereguleerd worden. Voor een belangrijk deel kennen wij de wegen dier regulaties o.a. de vegetatieve zenuwen, de hormonen, de ionenmenging en de fijne structuur van het bloedplasma; wij weten het verband der regulatie-apparaten onder elkander en van hun centraal punt gelegen in de hersenen in de bodem van de derde ventrikel. Juist het geordende is het wezenlijke van de levensprocessen, het „arrangement vital", dat Claude Bernard tegenover het „*élément physique*" stelde. Alle afzonderlijke deelen verlopen volgens physische wetten, ook in het organisme komt geen uitzondering daarvan voor. Maar hoe deze processen gebonden aan levende structuren, verlopen, hoe ze gericht en geordend zijn, dat ligt verborgen in het probleem dat wij leven noemen" ¹⁾.

Ook de volgende ervaringen bewijzen duidelijk de relatie tusschen het psychische en het somatische. „Heyer gaf gehypnotiseerden de suggestie, dat zij verschillende spijsen nuttigden en vond daarbij nauwkeurig de gelijke maagsapsecretie als bij het werkelijk gebruik der spijsen. Weber toonde aan, dat bij de suggestie of bij de voorstelling van spierbeweging, de bloedstoevoer der spieren evenzoo toeneemt, als bij werkelijke beweging. Kohnstamm en Eichelberg konden door hypnotische suggesties temperatuurstijging en -daling opwekken. De vegetatieve functies in het organisme, die onwillekeurig en buiten het bewustzijn om verlopen, kunnen dus door psychische inwerkingen opgewekt en veranderd worden" ²⁾.

¹⁾ Siebeck, „Die psychophysischen Beziehungen der Organfunktion und ihre therapeutische Beeinflussung". Ztsch. f. Aertzliche Fortbild, 1933.

²⁾ Siebeck, *ibidem*.

Bij zieken blijkt, dat het ziekteverloop niet alleen afhangt van de zieke zelf, doch in wezen van de psycho-physische totaal-situatie, van de persoonlijkheid. Bij iedere ziekte moet men erop bedacht zijn, dat de patiënt niet alleen somatisch of functioneel of psychogeen ziek kan zijn, doch dat steeds alle drie voorkomen, zij het dan dat één dezer drie gewoonlijk op de voorgrond treedt., De behandeling behoort hiermede rekening te houden en moet zonder de plaatselijke veranderingen over het hoofd te zien of te verwaarloozen, zich altijd tot het geheel wenden, de strijd aanbinden tegen het tekort, tegen „de insufficiëntie van de persoon” (Grote)¹⁾.

Heel typisch is het volgende voorbeeld, dat Liek mededeelt: „De professor toonde mij de ziektegeschiedenis en portretten van een jong mensch, die waarschijnlijk in aansluiting aan een infectie, aan een chronische, voortschrijdende ontsteking van talrijke gewrichten leed. In vele belangrijke gewrichten (hals-, wervelkolom-, hand-, knie- en voetgewrichten enz.) had de ziekte tot volkomen verstijving geleid. Röntgenfoto's, in een onzer eerste klinieken opgenomen, vertoonden een z.g. ankylose, d.w.z. de gewrichtspleet was verdwenen, de gewrichtseinden waren door breede beenbruggen onlosmakelijk met elkander verbonden. Ervaren geneesheeren hadden de kwaal voor ongeneeslijk verklaard, ook mij kwamen deze veranderingen volkomen onaantastbaar voor. En toch was hier onder een bijna zuiver psychische behandeling (bovendien lichte massage) een vergaande terugkeer van de functie der gewrichten bereikt²⁾. In verband hiermede wijst Liek erop dat men nooit met zekerheid het aandeel berekenen kan, dat de suggestie aan eenige behandeling heeft. Dat aandeel kan zoo klein zijn, dat wij het kunnen verwaarloozen, maar het kan ook zóó groot zijn, dat al het andere daarbij in het niet verzinkt.

Brünneman geneest onder hypnose eczemen, psoriasis, furunculose, hardnekkige zweren. Hij kon echter onder hypnose ook dezelfde kwalen te voorschijn roepen³⁾.

¹⁾ Liek, Het wonder in de geneeskunde, 51. Utrecht, Erven J. Bijleveldt 1931.

²⁾ idem, 143.

³⁾ idem, 146.

Hoewel het verband tusschen het psychische en het physische duidelijk is aangetoond, kan niet worden uitgemaakt of deze samenhang veroorzaakt wordt door een psycho-physisch parallellisme, een wisselwerking of een psycho-physische eenheid.

Op het congres te Wiesbaden in 1927 heeft *Gaupp* zijn opvattingen over de verhouding van lichaam en ziel op de volgende wijze geresumeerd: „Lichaam en ziel zijn in de persoonlijkheid op het nauwst met elkander gebonden. Hoe deze binding moet worden gedacht weten wij niet en zullen wij nooit weten. Volgens eenvoudige ervaring kennen wij geen zieleleven zonder binding aan een materieel lichaam. Daarentegen kunnen wij niet nauwkeurig zeggen, welke lichamelijke gebeurtenissen met het zieleleven verbonden zijn. Dat aan de hersenen een overwegende rol toekomt, leert ons het onderzoek met veel bewijzen. Het „psycho-physische parallellisme” is een onbewezen theorie en de leer van de „Wisselwerking” niet minder”.

Het overzicht der ontwikkeling van de leer van Freud wordt in het volgende ingedeeld naar de vier perioden van ontwikkeling. Deze ontwikkeling is niet anders dan groei, zoodat men deze vier fasen niet als streng gescheiden mag opvatten, doch als onderdeelen van een geheel. Het is dus volstrekt onjuist om bij de beschouwing van een bepaald stadium, de voorafgaande stadiën te negeeren.

Wij onderscheiden achtereenvolgens:

- 1e. Voorstellings- of associatie-psychologie.
- 2e. Driftpsychologie.
- 3e. Diepte-psychologie.
- 4e. Metapsychologie.

Na dit overzicht, dat zich uiteraard moet beperken tot de psychologische inzichten volgens de psycho-analytische leer, volgen de critische beschouwingen, die zoowel uit positieve als uit negatieve critiek bestaan.

Niet altijd zal het overzicht stipt chronologisch kunnen zijn, daar ook getracht zal worden zooveel mogelijk verband te leggen tusschen de verschillende onderwerpen.

EERSTE DEEL

HOOFDSTUK I

DE VOORSTELLINGSPSYCHOLOGIE

§ I - HYPNOTISCHE METHODE

Sigmund Freud werd in 1856 te Freiburg in Moravië geboren. De eerste publicatie, die in verband staat met zijn latere leer, deed hij in samenwerking met Breuer in 1893 verschijnen in het *Neurol. Zentral Blatt*. Reeds op het gymnasium, waar hij 8 jaren achtereen te Weenen doorbracht, deed hij zich kennen als iemand met een helder verstand. Na zijn gymnasiale opleiding voelt hij zich voor de keus gesteld rechten of medicijnen te gaan studeeren en na lang beraad kiest hij het laatste. Als hij de medische studie voltooid heeft, wordt hij assistent bij den psychiater *Meynert*, onder wiens leiding hij zich gaat specialiseeren in psychiatrisch-neurologische richting. In die tijd was heel het medische denken natuurwetenschappelijk georiënteerd, wat ongetwijfeld in verband stond met de groote vorderingen en ontdekkingen van de natuurwetenschap. In de somatische school van *Meynert*, waar het zieleleven der patienten uitsluitend getoetst werd aan de kennis van de hersenanatomie, voelde Freud zich echter op de duur niet thuis. Toen hij dan ook hoorde, dat in Parijs *Charcot* en *Janet* de nerveuze verschijnselen trachtten te begrijpen langs psychische weg, vertrok hij uit Weenen en werkte in 1886 en '87 onder *Charcot*. Bij hem wordt hij ervan overtuigd, dat het de *voorstellingen* zijn die het lichaam ziek maken of gezond houden. Daarna keert hij naar Weenen terug en komt in aanraking met *Breuer*. Hij deelt hem mede, dat *Charcot* de hysterische verschijnselen samenvat tot een scherp omschreven ziektebeeld, waarvan de oorzaak in het

psychische gebeuren zelf ligt. Ook dat Charcot in staat was door middel van *hypnose* allerlei ziekteverschijnselen als verlammingen, stomheid enz., bij de patienten te voorschijn te roepen, door voorstellingen daarvan bij hen te suggereeren. Charcot bracht de ziekteverschijnselen op grond van zijn experimenten in verband met het voorstellingsleven en concludeerde, dat als voorstellingen, van buitenaf gegeven, die verschijnselen konden doen ontstaan, deze nog veel eerder zouden voorkomen, wanneer onbewuste eigen voorstellingen in die richting werkten. Door bij patienten in hypnose tegenvoorstellingen op te wekken, gelukte het hem vaak genezingen te verkrijgen. „Besonders wichtig war seine durch Versuche bei Hypnotisierten gewonnene Entdeckung, dasz die nach schwerer Gemütserschütterung eintretenden hysterischen Lähmungen, die sogen. traumatischen Paresen, von Vorstellungen herrühren, die den Menschen in Augenblicken besonderer Dispositionen beherrschen. Die motorischen Störungen lieszen sich in der Hypnose sogar suggestiv herbeiführen" ¹⁾.

Breuer, die in tegenstelling met zoovele medici en psychologen van zijn tijd, de stoornissen in de psycho-physische verhoudingen bestudeerde, heeft Freud geïnspireerd tot het toepassen van een nieuwe therapeutische methode bij neurose-gevallen, die aanleiding heeft gegeven tot allerlei theoretische beschouwingen.

Hij stelde Freud op de hoogte met de opgedane ervaring bij de behandeling van een klassiek geval van hysterie met contracturen, anaesthesieën en psychische stoornissen ²⁾. Het bijzondere van dat geval was de regelmatige afwisseling in de bewustzijnstoestanden. De somnolentie, die geregeld bij patiente optrad in de namiddag, ging tegen de avond over in een soporeuze toestand, die ongeveer een uur duurde. Daarna werd zij onrustig en geraakte in somnambule toestand, waarin ze enkele woorden mompelde. Toevallig bleek, dat als iemand die woorden in haar bijzijn herhaalde

¹⁾ S. Freud, Samml. kl. Schr. 1, 12.

²⁾ Vgl. A. F. Meyer, „De behandeling van Zenuwzieken door psycho-analyse“, Amsterdam 1915, 4.

tijdens de somnambule toestand, patiente meestal daarop inging en dan verder vertelde wat met die woorden in verband stond. Als zij uitgesproken had werd zij rustiger, ontwaakte, en was daarna 's avonds vrij goed.

Dit gaf Breuer aanleiding om geregeld aan patiente 's avonds gelegenheid te geven zich te uiten, met als gevolg, dat geleidelijk de symptomen verdwenen. Precies twee jaar na het begin van haar ziekte, verdween het laatste symptoom, en wel de contractuur van de rechter arm. Breuer had uit dit geval, dat hij van 1880—'82 behandelde, geleerd dat het mogelijk was hysterische symptomen te doen verdwijnen, door patienten de gebeurtenissen te laten uitspreken, die aanleiding hadden gegeven tot het ontstaan der symptomen. Hij heeft deze methode niet meer toegepast totdat hij zijn ervaring aan Freud vertelde. Mogelijk dat het tijdroovende van de methode de oorzaak daarvan was.

Freud besloot in 1889 nadat hij Breuer's ervaring had vernomen, deze behandelingsmethode toe te passen, niet alleen uit therapeutisch oogpunt, doch ook omdat die methode gelegenheid gaf om de oorzaken van het ontstaan der symptomen op te sporen en dus van wetenschappelijk belang was. Hij koos een geval uit, (Frau Emmy v. N.) waarbij gebleken was, dat de betrokkene zéér gemakkelijk te hypnotiseeren was ¹⁾). In somnambule toestand liet hij patiente alle voorvallen vertellen, die in eenig verband met het symptoom stonden. Waren alle herinneringen op die wijze doorleefd, dan verdween het symptoom. Freud kon dus de waarneming van Breuer volkomen bevestigen. Ook bij andere patienten, die eenigszins geschikt waren, paste hij deze methode toe en verkreeg dezelfde resultaten.

Eén van Charcot's leerlingen, *Pierre Janet*, verkreeg bij een geval van gecompliceerde traumatische hysterie daardoor genezing, dat hij de gehypnotiseerde patiente in de tijd van de geleden shock terugvoerde en iedere gemoedsbeweging als zonder gevaar suggereerde. Deze ervaring werd door Delboeuf en Binet wel als

¹⁾ S. Freud, Studien über Hysterie.

werkzaam hulpmiddel bij de genezing erkend, doch niet als eigenlijke methode aangenomen ¹⁾).

Freud leerde van Breuer feitelijk het omgekeerde van wat hij bij Charcot had toegepast gezien, want door dezen laatste werden tegenvoorstellingen gesuggereerd, terwijl Breuer den patient weer trachtte terug te voeren met zijn gedachten naar de gebeurtenissen, die de symptomen veroorzaakt hadden, dus eigenlijk op dezelfde wijze als Janet gedaan had. Wanneer het gelukte in hypnose de ziekmakende voorstellingen uit het onbewuste te voorschijn te brengen, verdween het hysterische verschijnsel. Wél vindt Freud bij Breuer een bevestiging van wat hij bij Charcot geleerd had, n.l. dat er een innig verband bestaat tusschen het voorstellingsleven en de symptomen.

Freud kon zich op deze weg niet bevredigd voelen, doordat hij geen inzicht verkreeg in de krachten, die de verschijnselen veroorzaakten (de z.g. dynamica). Hij begreep, dat de hypnotische toestanden zich niet leenden tot verdere oplossing van die problemen. Hij besluit in 1889 om naar Nancy te gaan, waar *Bernheim* en *Liébeault* werkten en zich ook bezighielden met de werkingen van het onbewuste zieleleven, maar op een wijze, die hypnose overbodig maakte. Bernheim sprak met de patienten zonder hen in hypnose te brengen en trachtte langs suggestieve weg, door analyse, door te dringen tot de eigenlijke motieven, die de oorzaak waren van de verschijnselen, als verlammingen, spraakstoornissen enz. Freud leerde bij Bernheim, dat het bewustzijn niet altijd geloofwaardig was, en het geheugen vaak onware voorstellingen reproduceerde; ook hoe de motiefvervalsching in heel het leven werkt. In de school van Nancy had hij gezien, dat hypnose niet noodig was om het onbewuste te leren kennen; analyse leek hem juist om de verborgen krachten te kunnen vinden. Met deze wetenschap gewapend keert hij weer terug naar Weenen en werkt hij aanvankelijk nog samen met Breuer, waarbij de hypnose nog een groote rol speelt. Maar deze samenwerking zou niet van blijvende aard zijn, daar hun inzichten te ver uiteen gingen loopen, hoewel

¹⁾ S. Freud, Samml. kl. Schr. 1, 18.

ze nog eenige jaren hun onderzoekingen gezamenlijk voortzetten.

In 1893 gaven Breuer en Freud het gevondene bij hun gezamenlijke arbeid weer in het „Neurologisch Zentralblatt” onder de titel: „Ueber den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene”¹⁾. Op grond van hun ervaringen deelden zij daarin mede, dat alle hysterische symptomen tot oorzaak hadden psychische traumata. Gewoonlijk is echter niet een enkel trauma schuld van het symptoom, doch een reeks van traumata van dezelfde aard.

De gebeurtenissen waren of door den patiënt weer vergeten of werden gewoonlijk niet in verband gebracht met hun symptomen. In hypnose echter werden de gebeurtenissen herinnerd en meestal in retrograde chronologische volgorde gereproduceerd. Ofschoon de patiënt zich niet bewust is van de gebeurtenissen of van het verband daarvan met zijn symptomen, toch blijken ze in het onbewuste aanwezig en zelfs gerangschikt in chronologische volgorde; Breuer en Freud gaven als oorzaak voor het ontstaan der symptomen op, de onbewuste herinneringen van meestal onaangename aard, welke betrekking hadden op gebeurtenissen, die met sterke affecten gepaard gingen. Meestal hadden die affecten niet op normale wijze tot uiting kunnen komen; ze waren om verschillende redenen onderdrukt en dus niet op normale wijze verwerkt. Volgens Breuer en Freud waren de herinneringen met de daarbij behorende affecten in het onbewuste geraakt en daar „ingeklemd”.

De verklaring van de zoo varieerende hysterische symptomen werd nu op de volgende wijze gegeven. Stroomt het affect niet op normale wijze af, dan kiest het een abnormale weg in het somatische, de „conversie”. Ook kan het voorkomen, dat de „Erregungssumme” van het affect zich meester maakt van andere voorstellingen, die op zich zelf niet onverdragelijk zijn; men krijgt door deze abnormale verbindingen dwangvoorstellingen b.v. („substitutie”). Een andere vorm van determinatie ontstaat door symbolen. Bouman wijst erop, dat Breuer ook reeds spreekt van „lächerliche Klangähnlichkeiten und Wortassoziationen” als „sym-

¹⁾ Breuer und Freud, Ueber den psych. Mechan. hyster. Phänom. Neur. Zentralblatt. 1893, No. 1 u 2. (Vorläufige Mitteilung).

bolische Beziehung zwischen der Veranlassung und dem pathologischen Phänomen" ¹⁾). Bij hysterie en dwangvoorstellingen heeft men te doen met een „afweer”, die niet gelukt is.

„Man darf also sagen, dasz die pathogen gewordenen Vorstellungen sich darum so frisch und affektkräftig erhalten, weil ihnen die normale Usur durch Abreagieren und durch Reproduktion in Zuständen ungehemmter Assoziation versagt ist" ²⁾).

De hypnotische methode van de psychotherapie beruiste op het te voorschijn brengen van in het onbewuste geraakte herinneringen. Bij het doorleven in hypnose van het daarbij behoorende trauma werd aan het affect een passende uiting gegeven, d.w.z. het werd „afgereageerd”, wanneer „der Kranke den Vorgang in möglichst ausführlicher Weise schilderte und dem Affekte Worte gab" ³⁾).

§ 2 - KATHARTISCHE METHODE

Daar het Freud maar zelden gelukte iemand in een zoodanige graad van hypnose te brengen om gewoon met hem te kunnen spreken, zocht hij naar een methode, waarbij hij de vergeten herinneringen in hun onderlinge samenhang kon doen reproduceeren zonder hypnose. Hij bedacht, dat de voornaamste eigenaardigheid van de somnambule toestand is, dat de gehypnotiseerde zich bevindt in een sterke innerlijke concentratie. Hij herinnerde zich tevens, dat de posthypnotische amnesie niet absoluut behoeft te zijn, wat hij eens bij een demonstratie van een patiënt door Bernheim te Nancy opgemerkt had. Daar in wakende toestand door manipulaties, o.a. druk op het voorhoofd, en door sterk aandringen, herinneringen aan hetgeen in hypnose gebeurd was waren op te wekken, concludeerde Freud daaruit dat op deze wijze ook de onbewuste herinneringen waren te voorschijn te brengen. Hij liet een patiënt die moeilijk te hypnotiseeren was op een divan liggen,

¹⁾ L. Bouman, Psycho-analyse van Freud, Psych. en Neurol. Bl. 16e Jaarg. 1912, 349.

²⁾ Br. u. Fr. „Ueber den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene”, Neurol. Zentralblatt, 1893, 10.

³⁾ idem, 7.

liefst met gesloten oogen en verzocht hem zijn aandacht geheel te concentreeren op een bepaald symptoom en alles te vertellen wat hij ervan wist, vooral de gelegenheden waarbij het was opgetreden. Allerlei herinneringen kwamen zoo voor den dag. Wilde patiënt op een gegeven moment niets te binnen schieten, dan oefende Freud met zijn hand een zachte druk uit op het voorhoofd van den patiënt en zei daarbij, dat in aansluiting daaraan een aanleiding zou invallen en dan geschiedde dit. Op deze wijze gelukte het Freud de verschillende herinneringen die bij een symptoom behoorden, evengoed op te wekken als in somnambule toestand. Ook bij deze methode werden de ingeklemde affecten gedurende het opnieuw doorleven der gebeurtenissen afgereageerd en verdween het symptoom als de eerste aanleiding tot het ontstaan daarvan was gevonden. Alle vormen van neurosen schenen nu voor deze methode toegankelijk te zijn. Steeds bleef het doel de gebeurtenissen op te sporen, die aan de symptomen ten grondslag lagen. Het bleek inmiddels evenwel dat een groot deel dier gebeurtenissen den patiënt ook bewust bekend waren, doch dat hem de samenhang met zijn symptomen ten eenenmale ontging. Zelfs wist hij vaak wanneer de ziekte was begonnen en door welke aanleiding.

Hoewel Freud doorging met de kathartische methode¹⁾, begon hij daarin wijziging te brengen. Hij volgde niet meer geregeld en uitsluitend de ontwikkeling der afzonderlijke symptomen, doch ontleedde meer groepsgewijze de herinneringen der patienten. Hij liet de patienten eerst zoo uitvoerig mogelijk hun ziektegeschiedenis vertellen. Daarna sprak hij met patiënt over zijn klachten en zeide dat het noodig was de eerste aanleiding tot die klachten te vinden. Vervolgens verzocht hij hem te willen mede deelen, welke gedachte het eerst bij hem op kwam als hij zijn hand op patiënt's voorhoofd drukte, ook al zou die gedachte schijnbaar niet in verband staan met zijn klachten. Die gedachte liet hij geheel uitspreken en ontstond er een hiaat, dan drong hij erop aan hem mede te deelen welke gedachte was ontstaan. Dikwijls

¹⁾ καθαρτικός = reinigend.

werd zoo'n inval niet spontaan verteld, maar moest Freud erop aandringen. Hij kreeg de indruk dat een herinnering des te meer van belang was, naarmate patiënt die minder gaarne mededeelde. Het bleek hem, dat de weerstand tegen de reproductie ook des te grooter was, naarmate de motieven voor de verdringing krachtiger waren geweest. Ook merkte hij op, waarop Breuer reeds gewezen had, dat een symptoom zich sterker deed gevoelen wanneer de oorzaak in het bewustzijn kwam: het z.g. „meespreken” van het symptoom. Waren al de aanleidingen „afgereageerd” dan verdween evenwel het symptoom. Vaak kreeg Freud de indruk, dat het symptoom een symbolische beteekenis heeft.

Door gebruik te maken van de invallen die hij de vrije loop liet, kreeg hij meer inzicht in de wijze waarop de pathogene momenten onderling geassocieerd zijn. Hij stelde zich schematisch voor dat het psychisch conflict, dat aanleiding gaf tot het ontstaan der neurose, een kern was, waaromheen lagen van gebeurtenissen concentrisch gerangschikt waren, die hiermede in verband stonden en wel des te dichter bij de pathogene kern naarmate ze krachtiger verdrongen waren. Freud acht het „ganz aussichtslos, direkt zum Kerne der pathogenen Organisation vorzudringen”. Zelfs al zou men deze raden, dan zou de zieke met de hem geschonken verklaring niets weten aan te vangen en daardoor psychisch niet veranderd worden, meent hij.

In het werk door Breuer en Freud gezamenlijk uitgegeven in 1895 en getiteld „Studien über Hysterie”, komen deze inzichten duidelijk tot uiting¹⁾. Freud wijst er met de meeste nadruk op, dat de kathartische methode symptomatisch is. Toch bereikt deze methode meer dan andere symptomatische methoden, met name meer dan alle suggestieve, doordat ze niet enkel het symptoom doch ook de aanleiding wegneemt. Verdwijnt het symptoom zonder dat de aanleiding weg is, dan is het mogelijk dat er een ander symptoom in de plaats komt, daar de erbij behorende affecthoeveelheid verdrongen blijft.

Spontaan recidief van een symptoom blijft na de gelukke katharsis

¹⁾ Br. u. Fr. Stud. über Hyst. 1895.

achterwege, daar de katharsis de emotioneele herinneringen onschadelijk heeft gemaakt.

Had Freud gevonden, dat de oorzaak van de symptomen gelegen was in een verdringen, in een afweer van affectvolle herinneringen van het bewustzijn naar het onbewuste, thans begon hij tot voorwerp van onderzoek te maken de reden, waarom het bewustzijn die herinneringen afweerde en welke krachten werkzaam waren om dat te bereiken. (dynamische beschouwing). Hij trachtte een inzicht te verkrijgen in den aard van het verdringende mechanisme. De door hem gevonden weerstand, die toch ook een gevolg is van de verdringende krachten, bestudeerde hij nauwkeurig. Die weerstand bleek te bestaan tegen reproductie van verdrongen herinneringen, omdat ze een bepaald affect opwekten waartegen het bewuste Ik zich verzette. Hij kwam tot de conclusie, dat als oorzaak van de verdringing moest aangenomen worden een actieve afkeer door het bewustzijn, waardoor zoowel het onbewust worden van de herinnering als de weerstand tegen haar reproductie ontstond.

„Wir weisen noch einmal darauf hin, dasz Hypnose und Abregieren, Aussprache einer vergessenen, aber affectvoll ins Bewusstsein zurückgekehrten *traumatischen*, die Seele verwundenden Begebenheit, das Wesentliche der kathartischen Methode ausmachen" ¹⁾.

De hypnose, zooals Breuer en Freud die toepasten, beoogt weliswaar ook katharsis, doch doordat er verandering in methode komt om daartoe te geraken, is onderscheid gemaakt tusschen de hypnotische en kathartische methode. De hypnotische methode wordt ook wel de Breuersche methode genoemd door Freud.

§ 3 - PSYCHO-ANALYTISCHE METHODE

Freud begon thans wéér zijn methode te wijzigen. Hij trachtte de weg van onderzoek naar het conflict, dat in laatste instantie de neurose had veroorzaakt, zooveel mogelijk te bekorten, door de

¹⁾ O. Pfister, Die psychanal. Meth., 5.

weerstand en op te zoeken en te overwinnen. Dit geschiedde nu niet meer door na te gaan bij welke gelegenheden een symptoom was opgetreden, doch door direct vanuit de bewuste laag der herinneringen in de diepte door te dringen.

Deze methode poogt de motieven der gevoelens en gedachten op te sporen, zij tracht de genese der psychische uitingen te vinden door analyse daarvan. Daarom noemde Freud haar dan ook de „*Psycho-analytische methode*”.

Daar Freud de bovengenoemde manipulaties verder achterwege liet, omdat hij gemerkt had dat de invallen toch werden gezegd, als hij bleef aandringen en beweerde dat hij wist dat de patiënt iets niet wilde zeggen, heeft nu de psycho-analyse een veel eenvoudiger vorm gekregen. Freud laat den patiënt rustig op een divan liggen met het gelaat naar een stille kamerhoek gekeerd en hijzelf gaat achter den patiënt zitten om hem zoomin mogelijk af te leiden.

Freud breidde de methode nog verder uit. Wanneer door de invallen, die hij na aandringen te hooren kreeg, gebleken was wat de weerstand veroorzaakt had, deelde hij dat aan den patiënt mede. Hij verschafte zodoende aan den patiënt inzicht in de gevoelens, die zijn symptomen hadden veroorzaakt. Geleidelijk zoo voortgaande, telkens weerstanden overwinnend en hun oorzaken bewust makend, kwam hij dan eindelijk tot het psychische conflict, dat als de eigenlijke oorzaak van de ziekte was te beschouwen. Hij deed daarbij de ontdekking, dat het conflict, dat de neurose veroorzaakte, bij de verschillende patienten steeds een erotisch conflict was.

In 1894 schrijft Freud, dat hij in alle door hem geanalyseerde gevallen van dwangvoorstelling als oorzaak een pijnlijk affect uit het sexueele leven gevonden heeft. Theoretisch acht hij het niet uitgesloten, dat dit affect soms ook op ander gebied ontstaan kan ¹⁾. In „*Studien über Hysterie*” (1895) deelt hij echter reeds mede: „*Es drängte sich mir zunächst die Erkenntnis auf, dass, insofern man von einer Verursachung sprechen könne, durch welche*

¹⁾ S. Freud, Die Abwehr-Neuropsychosen, Neur. Zentralblatt 1894.

Neurosen erworven würden, die Aetiologie in sexuellen Momenten zu suchen sei" ¹⁾).

Mittenzwey wijst erop dat Freud op den duur geleerd heeft steeds emotioneeler te denken, doordat hij regelmatig — zooals Freud beweert — determineerende voorstellingen met sexueele inhoud gevonden heeft ²⁾).

De psycho-analytische methode tracht niet alleen verschijnselen van de nerveuze afwijking te beschrijven, doch ook het oorzakelijk verband van die verschijnselen op te sporen. Zij wordt dan ook door Kronfeld een „erklärende (dynamische) Psychopathologie” genoemd. *Kronfeld* merkt op: „Vroeg men tot nu toe naar het „Wie” en zijn psychische fundamenten, thans wordt naar de psychologische verklaarbaarheid van het „Was” gevraagd ³⁾).

De psycho-analyse is als psychische dynamica, het resultaat van een natuurwetenschappelijke denkwijze, waarin de causaliteit en de associaties een belangrijke rol vervullen. In dit stadium moet nog gesproken worden van associatie-psychologie, voor zoover aan de gevonden feiten de associatietheorie ten grondslag ligt. Eerst later komt de persoonlijke factor, het Ik, tot zijn recht, waardoor Freud één der voorloopers van het personalisme werd.

Freud's psychologie heeft zich gevormd onder invloed van *Charcot*, *Breuer* en *Bernheim*, die door *Wittels* genoemd worden de drie geleerden rondom de wieg der psycho-analyse.

Na de gemeenschappelijke publicaties met *Breuer* gaat Freud verder alleen zijn weg. De steeds sterker doorgevoerde sexueele symboliek in Freud's analyse, waarmede *Breuer* het ten slotte niet meer eens kon zijn, heeft zeker wel de stoot daartoe gegeven.

In hoofdzaak waren er drie verschilpunten tusschen beiden ontstaan. De oorzaak van de neurotische afwijkingen was zoowel voor *Breuer* als voor Freud een psychisch trauma, doch zij verschillen eerst in de beantwoording van de vraag, hoe het kwam dat het psychische trauma zulk een werking kon ontvouwen. De

¹⁾ S. Freud, Studien über Hysterie, 224.

²⁾ H. Prinzhorn, Auswirkungen der Psychoanalyse, 87.

³⁾ A. Kronfeld, Die Psychologie in der Psychiatrie, Berlin, Julius Springer, 1927, 66.

oorzaak hiervan werd door Freud gezien als gedetermineerd door een verdrongen sexueel conflict. Met deze opvatting kon Breuer zich niet vereenigen. De behandelingsmethode van Breuer was de hypnose, waarbij de beleving bewust gemaakt werd, terwijl Freud de analyse voorstond, om de verdringing bewust te maken. Breuer zocht de genezing te verkrijgen door het vrijmaken van het ingeklemde affect en Freud meende, dat het verdwijnen van de symptomen veroorzaakt werd door het doordringen in de dynamiek der verdringing.

Freud's voorstellingspsychologie wijst erop dat het de onverdragelijkheid der voorstellingen is, die de eerste oorzaak vormt voor het ontstaan van het pathologisch affect. Aanvankelijk spreekt hij alleen van „onverdragelijke voorstellingen” in associatief-psychologische zin, doch later uit hij zich in driftpsychologische termen en tracht duidelijk te maken, dat deze onverdragelijkheid ontstaat door een conflict tusschen het Ik en het driftleven van den patiënt.

HOOFDSTUK II

DRIFTPSYCHOLOGIE

„SEXUAL-THEORIE”

Nadat Freud tot de conclusie was gekomen, dat de diepere oorzaken der neurosen gelegen waren in erotische conflicten, begon hij dit gegeven verder uit te werken. In „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie” wijst hij erop, dat in de biologie het feit van de geslachtelijke behoeften bij mensch en dier door het aannemen van „een geslachtsdrift” wordt kenbaar gemaakt. Men gebruikt deze uitdrukking in analogie met de voedingsdrift, de honger. Een dergelijk woord als „honger” ontbreekt in de volkstaal; de wetenschap, zoo merkt Freud op, gebruikt als zoodanig het woord „Libido”.

Hij erkent later evenwel de mogelijkheid, dat deze energie ook op andere strevingen kan overgaan en spreekt bij aanwezigheid van libido over libidineuze neigingen.

Het feitenmateriaal, dat de psycho-analyse op driftpsychologisch gebied verzameld heeft, acht Hartmann geweldig groot en vol betekenis. Daar er buiten de psycho-analyse tot heden nog geen systematische „Triebpsychologie” bestaat, is haar kennis reeds daarom, ofschoon niet alleen voor de psychologen als voltooiing van anders georiënteerde psychologische wetenschap een noodzakelijkheid, meent hij ¹⁾.

In dit hoofdstuk komen grootendeels Freud's opvattingen voor, die hij heeft neergelegd in zijn „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie” ²⁾. Het handelt uitsluitend over de sexueele drift; andere driften blijven buiten beschouwing. Zooals reeds in de algemeene

¹⁾ H. Hartmann, Die Grundlagen der Psycho-analyse, 109.

²⁾ S. Freud. „Drei Abhandlungen z. Sexualtheorie”, 1905.

inleiding werd aangegeven, is het onjuist deze driftpsychologische fase als op zich zelf staand te beschouwen. De driftpsychologische momenten blijven ook in de volgende stadiën een buitengewoon belangrijke rol vervullen. Met de bedoeling in het bijzonder de sexueele momenten wat nader weer te geven, komt dit onderwerp onder de titel driftpsychologie. Mede ter wille van een overzichtelijke indeeling wordt dit thans reeds, in aansluiting aan Freud's inzichten omtrent de sexueele factoren, die zooveel invloed zouden hebben op het ontstaan der neurose, ter sprake gebracht. Daardoor is een compromis ontstaan tusschen een duidelijk geheel en een chronologische beschrijving van Freud's publicaties; ik laat b.v. de verkorte inhoud van „Drei Abhandlungen z. Sexualtheorie” die in 1905 verschenen, vooraf gaan aan de hoofdzaken der werken „Die Traumdeutung” en „Zur Psychopathologie des Alltagslebens,” die resp. in 1900 en 1904 het licht zagen. Achtereenvolgens komen ter sprake: de sexueele afwijkingen, de infantiele sexualiteit en de veranderingen in de puberteit.

§ 1 - De sexueele afwijkingen

De kans op inzicht in de „Triebpsychologie” wordt vergroot door de bestudeering van de afwijkingen, die zich op driftpsychologisch gebied voordoen. De sexueele afwijkingen zijn een object van studie voor Freud. Om zich begrijpelijker te kunnen uitdrukken voert hij twee nieuwe termen in: 1e. „Sexualobject” d.i. de persoon van wie de geslachtelijke aantrekking uitgaat, 2e. „Sexualziel” is datgene, waarheen de drift drijft. In betrekking tot beiden vindt de wetenschappelijk georiënteerde ervaring talrijke afwijkingen. De afwijkingen in betrekking tot het *sexueele object* zijn: 1e. De inversie en 2e. Geslachtsonrijpe personen (kinderen) en dieren als sexualobjecten. Onder *inversie* verstaat men het feit dat voor sommige mannen de man het „sexualobject” is, en voor sommige vrouwen de vrouw als zoodanig functioneert. Zulke personen heeten „konträrsexual” of beter geïnverteerd. Men onderscheidt hierbij drieërlei vorm: a) absoluut geïnverteerd, b) amphigeen geïnverteerd (psychosexuell-hermaphroditisch), zoo-

dat zoowel het gelijke als het andere geslacht als sexualobjekt functioneert. c) occasioneel-geïnverteerd, waarbij het van de omstandigheden afhangt hoe de persoon ageert. Noch met de veronderstelling dat de inversie aangeboren is, noch met de opvatting dat zij verworven wordt, is het wezen van de inversie verklaard. Freud ziet nog geen kans een bevredigende verklaring te geven van het ontstaan der inversie. Wel is bij zijn onderzoek gebleken, dat wij ons de verbinding van de sexueele drift met sexueele objekt te sterk hebben voorgesteld. Hij komt tot de volgende conclusie: „Der Geschlechtstrieb ist wahrscheinlich zunächst unabhängig von seinem Objekt und verdankt wohl auch nicht den Reizen desselben seine Entstehung”¹⁾. Hij wil hiermee dus eigenlijk zeggen, dat het doel van de drift is de ontspanning, de bevrediging; het voorwerp echter, waarop zij zich richt is voornamelijk het middel om die bevrediging te verkrijgen. De tweede afwijking in betrekking tot het „Sexualobjekt” komt zoowel bij gezonden als bij geesteszieken voor; de laatste toonen de betreffende afwijking echter meer, of wat bijzonder belangrijk is, deze afwijking treedt bij hen in de plaats van de gewone geslachtsbevrediging. Freud geeft met de volgende woorden zijn ervaring weer: „Wer in sonst irgendeiner Beziehung geistig abnorm ist, in sozialer, ethischer Hinsicht, der ist es nach meiner Erfahrung regelmässig in seinem Sexualleben”.

De afwijkingen in betrekking tot het *sexueele doel* zijn de z.g. *perversies*, die onderscheiden worden in 1e. misbruiken van voor de geslachtelijke vereeniging niet-bestemde lichaamsdeelen en 2e. fixatie aan voorloopige sexueele doeleinden, die normaal spoedig plaats maken voor het uiteindelijke sexueele doel. Tot de perversies van de eerste groep behooren b.v. sexueele misbruiken van het slijmvlies van lippen en mond, of van het slijmvlies der anale opening; hiertoe behoort in zeker opzicht ook het z.g. fetischisme d.i. de „Ersatz” voor het sexual-objekt b.v. een stuk van de kleding.

Als fixaties zijn o.a. bekend de „Schaulust” en het exhibi-

¹⁾ S. Freud, Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Gesamm. Schr. V, 21.

tionisme. De eerste doet sexueele bevrediging verkrijgen bij het zien, de tweede bij het laten zien. Het sexueele doel is dus hier in tweeërlei vorm aanwezig n.l. in actieve en passieve vorm. De macht, die tegenover de „Schaalust” staat is de schaamte (zooals vroeger de walging). Volgens Freud blijkt uit de analyse dat de perversie „Exhibitionszwang” ook sterk afhankelijk is van het z.g. castratie-complex. De neiging om het sexueele objekt pijn te veroorzaken, of omgekeerd zelf pijn te ondergaan, wordt door Freud in navolging van von Kraft-Ebing *sadisme* resp. *masochisme* genoemd; de eerste is dus actief, de laatste passief. Andere auteurs spreken van positieve en negatieve algolagnie.

Psycho-analytisch onderzoek heeft bewezen, volgens Freud, dat de sexueele drift bij de psychoneurosen al de afwijkingen bevat, die wij als variaties van het normale en als uitingen van het ziekelijke sexueele leven bestudeerd hebben. Hij heeft b.v. gemerkt, dat bij alle neurotici (zonder uitzondering) in het onbewuste zieleleven opwellingen van inversie, fixatie van libido op personen van hetzelfde geslacht, voorkomen. Behalve dat hij bij de analyse sexueele misbruiken in het onbewuste ontdekte, heeft hij ook geconstateerd, dat bij de psychoneurotici de z.g. „Partialtriebe” een buitengewoon belangrijke rol vervullen, zooals de „Schaalust” en het exhibitionisme, het sadisme en het masochisme.

Freud zegt onder een drift niet anders te verstaan, dan „die psychische Repräsentanz einer kontinuierlich fließenden, inner-somatischen Reizquelle”, tot onderscheid van een „Reiz”, die door afzonderlijke en van buiten komende prikkels veroorzaakt wordt ¹⁾. De driften worden van elkander onderscheiden en verkrijgen specifieke eigenschappen, door hun betrekking tot hun somatische bronnen en tot hun doeleinden. Of het tot uiting komen van de drift uitsluitend in verband staat met chemische werking van interne secretie-producten (hormonen), dan wel mede beïnvloed wordt door andere krachten, b.v. mechanische, zooals wrijven en betasten van erogene zonen t.o.v. de sexueele drift, is voornog

¹⁾ idem, 41.

niet met zekerheid vast te stellen, doch dit laatste is wel zéér waarschijnlijk. Freud erkent dus dat de bron van de drift een organisch proces is, waardoor een prikkel ontstaat en ziet in de opheffing van deze prikkel het naaste doel van de drift. Verder neemt hij in de „Trieblehre” voorloopig aan, dat door de lichaamsorganen prikkels van tweeërlei aard gevormd worden, die van verschillende chemische natuur zijn. Eén van deze twee soorten van prikkels beschouwt hij als de specifiek sexueele en het betreffende orgaan als de „erogene Zône” van de daaruit voortkomende sexueele partieele drift. Opheffing van de andere prikkel wordt beoogd door de zelfbehouds- of Ik-drift. De beteekenis van de erogene zônen, wier eigenschappen in beperkte zin te vergelijken zijn met de functie der genitaliën, treedt onder de psychoneurosen bij hysterie het duidelijkste te voorschijn, waarmee hij echter niet zeggen wil, dat zij bij andere ziektevormen minder voorkomt.

In zijn „Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung” geeft hij een ontboezeming over zijn indruk betreffende het ongunstig onthaal, dat zijn „Sexual-theorie” verkreeg. „Een troost voor de slechte ontvangst, welke mijn opstelling van de sexueele ätiologie der neurosen ook in engere vriendenkring onder-vond er vormde zich spoedig een negatieve ruimte om mijn persoon lag toch in de overtuiging, dat ik voor een nieuwe en origineele idee de strijd had aangegaan. Alleen op zekere dag kwamen enkele herinneringen die deze bevrediging stoorden, en mij een schoon inzicht gaven in de herkomst van ons scheppen en in de natuur van ons weten. De idee, waarvoor ik verantwoordelijk werd gesteld, was in geene deele in mij ontstaan. Zij was mij door drie personen bijgebracht, wier meening ik apprécieerde, n.l. door *Breuer* zelf, door *Charcot* en door den gynaecoloog van onze universiteit *Chrobak*, die misschien het meest op de voorgrond treedt onder onze Weenske artsen. Alle drie hadden mij een inzicht doen verwerven, dat zij, streng genomen, zelf niet bezaten. Twee van hen ontkenden hun mededeeling, toen ik hen later daarvan bevestiging vroeg, de derde (*Charcot*) zou het waarschijnlijk ook gedaan hebben, wanneer het mij vergund was ge-

weest, hem weer te zien¹⁾. De bedoelde uitspraken betroffen nerveuze vrouwelijke patienten. Breuer zou gezegd hebben: „das sind immer Geheimnisse des Alkovens”. Charcot zou zich als volgt hebben uitgelaten: „Mais, dans des cas pareils c'est toujours la chose genitale, toujours . . . toujours . . . toujours”. En Chrobak had aan Freud een patiente overgedragen, die lijdende was aan angstaanvallen en ondanks achttienjarige echtverbintenis virgo was gebleven, doordat haar man absoluut impotent was. Het eenige recept voor zulk lijden, moet Chrobak opgemerkt hebben, is ons wel bekend, maar wij kunnen het niet voorschrijven. Het luidt: Rp. Penis normalis.

De psycho-analyse is, volgens Freud, het eenige middel om over het geslachtsleven van de z.g. psychoneurotici (hysterie, dwangneurose, neurasthenie, ook dementia praecox en paranoia) grondige en juiste gegevens te verkrijgen. Zoover zijn ervaringen reiken, berusten de psychoneurosen op sexueele „Triebkräften”. Hij drukt dit op ondubbelzinnige wijze aldus uit: „Ich meine dies nicht etwa so, dasz die Energie des Sexualtriebes einen Beitrag zu den Kräften liefert, welche die krankhaften Erscheinungen (Symptome) unterhalten, sondern ich will ausdrücklich behaupten, dasz dieser Anteil der einzig konstante und die wichtigste Energiequelle der Neurose ist, so dasz das Sexualleben der betreffenden Personen sich entweder ausschlieszlich oder vorwiegend oder nur teilweise in diesen Symptomen äuszert. Die Symptome sind, wie ich es an anderer Stelle ausgedrückt habe, die Sexualbetätigung der Kranken”. In een noot voegt hij later hieraan toe: „Es ist mir eine Vervollständigung und nicht eine Verringerung dieser Aussage, wenn ich sie dahin abändere: Die nervösen Symptome beruhen einerseits auf dem Anspruch der libidinösen Triebe, andererseits auf dem Einspruch des Ichs, der Reaktion gegen dieselben”²⁾.

Daar het mogelijk is dat de neurotici de infantiele toestand van hun sexualiteit behouden hebben, of dat deze tot die toestand terug gebracht kan worden, tracht Freud de invloed na te gaan,

¹⁾ S. Freud, Zur Geschichte der psycho-analytischen Bewegung, 9.

²⁾ S. Freud, Drei Abhandlungen z. Sexualtheorie. Gesämm. Schr. V, 37.

die het ontwikkelingsproces van de sexualiteit der kinderen ondervindt, waarvan perversie, neurose of normaal geslachtsleven het gevolg is.

§ 2 - De infantiele Sexualiteit

Bij de analyse van patienten verkreeg Freud steeds een inzicht in het verleden van de geanalyseerde en niet alleen tot de puberteitstijd, de periode van het ontwaken van de sexueele gevoelens, doch zelfs in de kindsheid en de vroege jaren daarvan. Naar aanleiding van de verkregen gegevens stelde hij de theorie van de infantiele sexualiteit op. Zijn inzichten over de sexualiteit van het kind waren in de aanvang bijna uitsluitend gegrond op de uitkomsten van de op de jeugd betrekking hebbende analyse van volwassenen. Tot directe onderzoekingen bij het kind ontbrak hem de gelegenheid. Hij vond het dus een buitengewoon triomf, toen het jaren later scheen te gelukken, het grootste deel der resultaten door directe beschouwingen en analyse van kinderen op zéér jonge leeftijd te bevestigen, een triomf, die langzamerhand getemperd werd door de gedachte, dat de ontdekking van zulk een aard was, dat men zich eigenlijk moest schamen, haar gemaakt te hebben. Hoe verder men zich met het onderzoek van het kind inliet, des te vanzelfsprekender werden de feiten, des te eigenaardiger echter ook de omstandigheid, dat men zich zulk een moeite gegeven had, die over het hoofd te zien ¹⁾.

Freud geeft echter later toe, dat de door analyse van ouderen verkregen gegevens omtrent „Kindersexualität” niet altijd als waarheid kunnen opgevat worden. „Nun die Ueberraschung liegt darin, dasz diese Infantil-szenen nicht immer wahr sind. Ja, sie sind in der mehrzahl der Fälle nicht wahr und in einzeln Fälle im direkten Gegensatz zur historischen „Wahrheit” ²⁾.

Om bij het onderzoek naar de oorzaken van de sexueele afwijkingen verder te komen, acht Freud de studie van de infantiele

¹⁾ S. Freud, Zur Geschichte der psycho-an. Bew. 15.

²⁾ idem, Vorlesungen zur Einführung in die Psycho-analyse, 425.

sexualiteit noodzakelijk. Hij gaat zelfs nog verder en meent dat een grondige studie der sexueele uitingen in de kindsheid ons waarschijnlijk „die wesentliche Züge des Geschlechtstriebes” zal doen ontdekken, de ontwikkeling van de geslachtsdrift en haar samenstelling uit verschillende bronnen zal doen zien. Freud ziet in de infantiele amnesie de oorzaak waarom de meeste auteurs wel de aandacht wijden aan de erfelijkheid, doch niet aan de kindsheid, want de menschen (echter niet allen) hebben een amnesie voor de eerste zes tot acht levensjaren. En toch is er, op grond van observaties, reden om aan te nemen, dat geen levenstijd meer geschikt is tot het opnemen en reproduceeren als juist de jaren van de kindsheid. Psychologisch onderzoek bij anderen kan ons ervan overtuigen, dat wij die betreffende indrukken weliswaar vergeten, doch dat zij de diepste sporen in ons zieleven hebben achtergelaten en beslissend voor onze geheele latere ontwikkeling geworden zijn. Het kan dus geen werkelijke ondergang der kindsheidsindrukken zijn, doch een amnesie op dezelfde wijze voorkomend, als wij bij de neurotici voor latere gebeurtenissen aantreffen, en wier wezen zuiver berust op een weghouden van het bewustzijn (verdringing).

Het schijnt dat het sexueele leven der kinderen het meest in het derde of vierde levensjaar in een vorm tot uitdrukking komt, die zich leent tot verdere beschouwing. „Om deze tijd reeds beginnen de genitaliën hun werking te ontvouwen; er komt misschien geregeld een periode van infantiele masturbatie, dus van genitaalbevrediging. Objectkeuze, bevoorrechting van enkele personen, zelfs van één der beide geslachten en jalouzie zijn door onpartijdige observaties onafhankelijk en vóór de tijd van de psycho-analyse vastgesteld en kunnen door iedere onderzoeker, die het zien wil, bevestigd worden”¹⁾. In het 6e tot 8e levensjaar begint een latentie-periode, waarin stilstand en teruggang in de sexueele ontwikkeling valt op te merken. Deze latentie, die gewoonlijk tot de puberteit duurt, komt niet altijd voor. Gedurende deze periode van totale of gedeeltelijke latentie ontstaan de psychi-

1) S. Freud, Vorlesungen z. Einf. in die Psa., 1930, 345.

sche machten, die later de sexueele drift als remmingen in de weg treden en als dammen zijn richting begrenzen zullen (de walging, het schaamtegevoel, de aesthetische en moreele ideaal-eischen). Waarschijnlijk ten koste van de infantiele sexueele opwellingen zelf, wier toevloed ook in deze latentieperiode niet ophoudt, en wier energie echter geheel of voor een groot deel aan andere doeleinden wordt besteed dan aan sexueele (z.g. sublimering), worden machtige componenten gevormd voor alle cultureele praestaties. Dit proces van de sublimering begint dus reeds in de latentieperiode van de kindsheid.

Het „Wonnesaugen” of lurken, dat reeds bij de zuigeling optreedt en tot in de jaren der puberteit of zelfs in het geheele leven kan blijven bestaan, is een rythmisch herhaalde zuigende aanraking met de mond (lippen), waarbij het doel tot voedselopname uitgesloten is. Wij kunnen, volgens Freud, hieraan reeds de drie wezenskenmerken van een infantiele sexueele uiting bemerken, n.l. a) zij ontstaat in verband met één der voor het leven belangrijke lichaamsfuncties, b) zij is auto-erotisch, kent nog geen sexueel object, c) haar sexueel doel staat onder de heerschappij van een erogene zône.

Freud geeft aan dat men drie fasen in de infantiele masturbatie kan onderscheiden. De eerste komt in de zuigelingentijd voor, de tweede in de korte bloeitijd van de sexueele werkzaamheid rondom het 4e levensjaar, en de derde kan in de puberteit ontstaan en wordt dan puberteitsonanie genoemd. Hij vindt het leerrijk, dat het kind, volgens hem, onder de invloed van de verleiding polymorph perverse neigingen kan krijgen. Hij moet erkennen, dat ook het kinderlijke sexueele leven, bij al het overheerschen der erogene zônen, componenten toont, waardoor andere personen als sexueele objecten in aanmerking komen.

De „Schautrieb” en „Zeigetrieb” kunnen bij het kind als spontane sexueele uiting zich voordoen. Ook de „Grausamkeitskomponente” van de sexueele drift ontwikkelt zich bij sommige kinderen duidelijk; ze hebben b.v. weinig medelijden, zijn ruw tegen dieren en speelmakkers.

Organisaties van het sexueele leven, waarin de genitale zónen nog niet hun heerschende rol hebben verkregen, noemt Freud *praegenitaal*. Een eerste praegenitale sexueele organisatie is de *orale*, of kannibalistische. De sexueele functie is hier van de voedselopname nog niet gescheiden. Het object van de eene werkzaamheid is ook dat van de andere, tegenstellingen zijn hier nog niet gedifferentieerd. Het sexueele doel bestaat in een zich vereenigen met het object, welks voorbeeld later als identificatie zoo'n belangrijke psychische rol zal spelen. Als rest van deze denkbeeldige phase ziet Freud het lurken, waarbij de sexueele bezigheid, losgemaakt van de voedingswerkzaamheid, het vreemde object heeft vervangen door een deel van het eigen lichaam.

Een tweede praegenitale phase is die der *sadistisch-anale* organisatie. Hier is de tegenstelling, die het sexueele leven doortrekt, reeds gevormd; zij kan echter nog niet mannelijk en vrouwelijk, doch moet actief en passief genoemd worden. De activiteit heeft haar oorzaak in de „Bemächtigungstrieb”, terwijl als orgaan met passief sexueel doel, het erogene darmslijmvlies functioneert; voor beide strevingen zijn objecten aanwezig, die echter niet samenvallen. Daarnaast werken andere partieele driften op autoerotische wijze. In deze phase zijn dus de sexueele polariteit en het vreemde object reeds aan te wijzen. De organisatie in verband met en ondergeschiktheid aan de voortplantingsfunctie, is nog afwezig.

Deze vorm van sexueele organisatie kan reeds in het verdere leven behouden blijven en een groot deel der sexueele werkzaamheid blijvend tot zich trekken. De overheersching van het sadisme en de cloaca-rol van de anale zône geven, zegt Freud, aan deze vorm een uitgesproken archaïstisch karakter. Bovendien behoort, volgens hem, hierbij het feit, dat de „Triebgegensatzpaare” op ongeveer gelijke wijze gebouwd zijn, welke verhouding door Bleuler met de naam van ambivalentie wordt aangegeven. De hypothese van de praegenitale organisaties van het sexueele leven, is door Freud op grond van zijn analyse der neurosen opgesteld en is dus zonder kennis van deze analyse nauwelijks te waardeeren.

§ 3 - *De veranderingen in de puberteit*

Met de aanvang van de puberteit ontstaan de veranderingen, die het infantiele sexueele leven in zijn uiteindelijke normale vorm moeten omzetten. De sexueele drift was tot nu toe overwegend autoerotisch, zij vindt nu het sexueele object. Nu wordt een nieuw sexueel doel gegeven, waartoe alle partieele driften samenwerken, terwijl de erogene zônen zich ondergeschikt maken aan het primaat van de genitaalzone. Daar het nieuwe sexueele doel aan de beide geslachten zéér verschillende functies aanwijst, gaat hun sexueele ontwikkeling thans ver uiteen. Die van den man is, volgens Freud, meer consequent en ook gemakkelijker toegankelijk voor ons verstand, terwijl bij de vrouw zelfs een soort teruggang optreedt. Doordat bij den man het nieuwe sexueele doel bestaat in de ontlading der geslachtsproducten, stelt de sexueele drift zich thans in de dienst der voortplantingsfunctie. Dit moet het einddoel van de sexueele ontwikkeling zijn. Alle ziekelijke stoornissen van het geslachtsleven zijn, meent Freud, met recht als ontwikkelingsremmingen te beschouwen.

Door drieërlei prikkels kan het geslachtsapparaat op gang gebracht worden n.l. a) prikkeling van erogene zônen b) vanuit het organische, b.v. hormoonwerking c) vanuit het psychische. De toestand die dan ontstaat is de sexueele „Erregtheit”, welke zich kenbaar maakt door een psychisch verschijnsel (eigenaardig spanningsgevoel) en door verschillende somatische verschijnselen (o.a. erectie van de penis en vochtig worden van de vagina). Freud noemt verschillende theorieën over het ontstaan van de sexueele opwelling. Allereerst brengt men de sexueele spanning in verband met de ophooping van sexueele producten. Freud wijst erop, dat deze theorie niet algemeen geldend kan zijn, daar bij het kind, bij de vrouw en bij mannelijke castraten geen ophooping der sexueele producten, zoals bij den man, plaats heeft. De tweede theorie is de chemische. Freud neemt aan, dat het interstitieele weefsel der kiemklieren bijzondere chemische stoffen produceert, die door de bloedstroom opgenomen worden, waardoor bepaalde

deelen van het centraal zenuwstelsel geladen worden en de sexueele spanning ontstaat.

Dat Freud nog niet in staat is de oorzaak van de sexueele opwellingen aan te geven, drukt hij uit in de volgende woorden: „Wie die Sexualerregung durch Reizung erogener Zonen bei vorheriger Ladung der zentrale Apparate entsteht, und welche Verwicklungen von rein toxischen und physiologischen Reizwirkungen sich bei diesen Sexualvorgängen ergeben, das auch nur hypothetisch zu behandeln, kann keine zeitgemässe Aufgabe sein ¹⁾).

Toch wenscht hij vast te houden aan die opvatting van het ontstaan der sexueele gebeurtenissen, welke aanneemt dat bijzondere stoffen, die voortkomen uit de „Sexualstoffwechsel” een rol spelen. Deze opvatting n.l. wordt ondersteund, volgens hem, door de groote klinische overeenkomst die de neurosen, welke alleen op stoornissen van het sexueele leven berusten, vertoonen met de verschijnselen der intoxicatie en abstinentie, bij het habitueele gebruik van lustverwekkende giften (alkaloiden). Met deze vermoedens over de chemische oorzaak der sexueele opwelling acht hij de hulpvoorstellingen in overeenstemming, die hij bij de verklaring van de psychische uitingen gebruikt heeft. Deze hulpvoorstellingen beheerschen de libidotheorie. Freud definieert het begrip libido als een quantitatief veranderlijke kracht, waarmede gebeurtenissen op het gebied van de sexueele opwelling gemeten zouden kunnen worden. Daar hij deze libido door haar bijzondere oorsprong afzondert van de energie, die met de psychische processen in het algemeen in verband staat, verleent hij haar ook een kwalitatief karakter. Met de afzondering van libidineuze en andere psychische energie drukt hij de veronderstelling uit, dat de sexueele processen van het organisme zich door een bijzonder chemisme van de voedingsprocessen onderscheiden.

Bij het begrip libido maakt Freud onderscheid tusschen Ik-libido en Objectlibido. De iklibido noemt hij ook narcistische libido in tegenstelling met de objectlibido, die dan eerst ontstaat, wanneer de iklibido gebruikt wordt tot bezetting van sexueele

¹⁾ S. Freud, Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, Gesamm. Schr. V, 91.

objecten. De objectlibido kan van de objecten worden afgetrokken en zwevend gehouden worden in een bijzondere spanningstoestand en eindelijk in het Ik teruggehaald worden, zoodat zij weer tot iklibido wordt. Freud meent, dat men afstand doet van alle winst, die men uit de psycho-analytische beschouwingen verkregen heeft, als men in navolging van C. G. Jung het begrip libido vervluchtigt, door dit überhaupt gelijk te stellen aan de psychische „Triebkraft”.

De narcistische of iklibido doet Freud denken aan een groot reservoir, waarvandaan de objectbezettingen uitgezonden en waarin zij weer opgenomen worden. De narcistische libidobezetting van het Ik als de in de eerste kindsheid gerealiseerde oertoestand, wordt slechts door de latere uitzendingen der libido verborgen, doch is in de grond daarachter behouden gebleven.

Freud acht het bekend, dat eerst met de puberteit de scherpe scheiding van het mannelijke en vrouwelijke karakter tot stand komt, en dat die op de levensvorming een beslissende invloed heeft. Mannelijke en vrouwelijke aanleg zijn weliswaar reeds in de kinderleeftijd goed kenbaar. De ontwikkeling der sexualiteitsremmingen (schaamte, walging, medelijden enz.) heeft bij kleine meisjes vroegtijdiger en met geringere weerstand plaats als bij knapen; de neiging tot verdringing van het sexueele schijnt bij meisjes überhaupt grooter en waar partieele driften der sexualiteit te voorschijn komen, geven zij de voorkeur aan de passieve vorm. Aanvankelijk is de autoerotische werking der erogene zônen bij beide geslachten dezelfde, zoodat men in verband met de autoerotische en masturbatorische sexueele uitingen zou kunnen zeggen, dat de sexualiteit van kleine meisjes een geheel mannelijk karakter draagt. In de puberteit ontstaat er bij de vrouw geleidelijk een overdracht van de erogene prikkelbaarheid van de clitoris naar de vaginale ingang. Bij den man blijft de voornaamste erogene zône de glans penis, zooals in de kindsheid. Freud meent, dat in de wisseling der leidende erogene zône en de verdringing in de puberteit, waarbij de infantiele mannelijkheid verdwijnt, de hoofdoorwaarden te zoeken zijn voor het eerder tot stand komen van

een neurose bij de vrouw, en wel in het bijzonder de hysterie.

In de puberteit wordt dus het primaat der genitaalzone vastgelegd en de volkomen differentieering tusschen man en vrouw tot stand gebracht. Tevens voltrekt zich van psychische zijde de „Objektfindung”, waarvan de voorbereiding reeds vanaf de prilste jeugd plaats heeft gehad. Men zal zich misschien willen verzetten, zegt Freud, om de teedere gevoelens en waardeering van het kind voor zijn verzorgers met geslachtelijke liefde te identificeren, doch ik meen, dat een nauwkeuriger psychologisch onderzoek deze identiteit, als boven iedere twijfel verheven, zou kunnen vaststellen. „Der Verkehr des Kindes mit seiner Pflegeperson ist für dasselbe eine unaufhörlich fließende Quelle sexueller Erregung und Befriedigung von erogenen Zonen aus, zumal da letztere — in der Regel doch die Mutter — das Kind selbst mit Gefühlen bedenkt, die aus ihrem Sexualleben stammen, es streichelt, küsst und wiegt und ganz deutlich zum Ersatz für ein vollgültiges Sexualobjekt nimmt”. In een noot voegt Freud later hieraan toe: „Wem diese Auffassung „frevelfhaft” dünkt, der lese die fast gleichsinnige Behandlung des Verhältnisses zwischen Mutter und Kind bei Havelock Ellis nach. (Das Geschlechtsgefühl, S. 16)¹⁾. Freud wijst erop, dat een teveel aan ouderlijke teederheid natuurlijk schadelijk zal werken, omdat de sexueele rijping versneld wordt en ook daardoor, dat het kind verwend en ongeschikt gemaakt wordt in het latere leven tijdelijk liefde te ontberen of zich met een geringere hoeveelheid daarvan te vergenoegen. Freud acht het één der duidelijkste voorteekenen van latere nerveuziteit, wanneer het kind zich onverzadelijk betoont naar teederheid der ouders, en anderzijds zullen juist neuropathische ouders, die immers het meest tot onbegrensde teederheid neigen, door hun liefkoozingen de dispositie van het kind tot neurotische ziekte het eerst opwekken. Volgens hem wordt de infantiele angst oorspronkelijk niet anders veroorzaakt als door het gemis van de door het kind geliefde persoon, die het verzorgt. Slechts die kinderen zouden neiging tot angst hebben, bij wie een overgrootte of te vroeg ont-

¹⁾ S. Freud, Drei Abh. z. Sexualtheorie, Ges. Schr. Bd. V, 98.

wikkelde of een door vertroeteling veeleischend geworden sexueele drift bestaat. Het kind gedraagt zich hierbij als de volwassene, doordat het zijn libido in angst omzet, zoodra het niet gelukt deze te bevredigen. Het zou voor het kind het meest voor de hand liggen, dat het die personen tot sexueele objecten koos, die het, zooals Freud het uitdrukt, „mit einer sozusagen abgedämpften Libido seit seiner Kindheit liebt". Deze neiging overwint het kind echter onder normale omstandigheden, doordat het de moreele eischen, waarbij bloedverwanten uitdrukkelijk bij de objektkeus worden uitgesloten, aanvaardt. In de puberteit, wanneer de sexueele rijpheid tot stand gekomen is, zal het kind bij normale ontwikkeling incestueuze fixeering van zijn libido vermijden. Freud noemt dit het overwinnen van het Oedipuscomplex. Hij ontleent deze naam aan de sage van koning Oedipus en het gelijknamige drama van Sophokles¹⁾. Oedipus, de zoon van Laios, Koning van Thebe, en van Jokaste, wordt als zuigeling te vondeling gelegd, daar een orakel zijn vader verkondigd had, dat de nog ongeboren zoon zijn moordenaar zijn zal. Hij wordt gered en groeit als koningszoon aan een vreemd hof op, totdat hij, in het onzekere over zijn afkomst, zelf het orakel raadpleegt en van hem de raad verkrijgt, het land te ontvluchten, daar hij de moordenaar van zijn vader en de echtgenoot van zijn moeder worden moet. Op de weg, die van zijn vermeend vaderland afvoert, ontmoet hij koning Laios en verslaat hem in een strijd, die spoedig ontbrandt. Dan komt hij voor Thebe, waar hij het raadsel van de Sphinx, die de weg verspert, oplost en tot dank daarvoor door de Thebanen tot koning wordt gekozen en hem Jokaste's hand geschonken wordt.

Dat er in de puberteit sprake is van een overwinning bij normaal verloop, is af te leiden uit het feit, dat de sexueele drift nu eerst haar volle aanspraken doet gelden en de oude familiale en incestueuze objecten weer worden aangenomen en opnieuw libidineus bezet worden, terwijl toch geen fixeering optreedt. Deze neigingen worden dus overwonnen. Voor den zoon bestaat de taak in het

¹⁾ S. Freud, Die Traumdeutung, 1900, 180.

losmaken van zijn libidineuze wenschen in betrekking tot zijn moeder, om die over te brengen op een reëel vreemd liefdesobject, en in het zich verzoenen met zijn vader, wanneer hij in vijandschap met hem gebleven is, of in het zich bevrijden van zijn druk, wanneer hij in reactie op het infantiele verzet aan hem onderworpen geraakt is. Zelden gelukt de afwikkeling op ideale d.i. op psychologisch en sociaal correcte wijze. Deze vrijmaking gelukt echter aan de neurotici überhaupt niet; de zoon blijft zijn levenslang gebukt gaan onder de autoriteit van zijn vader en is niet in staat, zijn libido op een vreemd sexueel object over te brengen. Ditzelfde geldt voor de dochter, zij het met verandering van verhoudingen. Freud merkt op: „In diesem Sinne gilt der Oedipuskomplex mit Recht als der Kern der Neurose”¹⁾.

¹⁾ idem, Vorlesungen, 1930, 358.

HOOFDSTUK III

DE DIEPTEPSYCHOLOGIE

Met de naam dieptepsychologie wordt aangegeven, dat Freud's psychologie niet aan de oppervlakte blijft door zich bezig te houden met het bewustzijn, doch in de diepte afdaalt, zoodat zijn psychologie zich met het onbewuste bemoeit. De psycho-analyse zou dan ook in al haar fasen met recht dieptepsychologie kunnen heeten, daar tenslotte de verklaring der psychische verschijnselen door Freud in het onbewuste gezocht wordt. In zijn „Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung” citeert hij de uitspraak van Bleuler (in Die Kritiken der Schizophrenie 1914): „Ich meine, dasz die verschiedenen bisherigen Psychologien zur Erklärung der Zusammenhänge psychogenetischer Symptome und Krankheiten arg wenig geleistet haben, dasz aber die Tiefen-psychologie ein Stück derjenigen erst noch zu schaffende Psychologie gibt, welcher der Arzt bedarf um seine Kranken zu verstehen und rationell zu heilen” Freud voegt er aan toe, dat met de „Tiefenpsychologie” niets anders bedoeld is dan de psycho-analyse¹⁾.

Om zooveel mogelijk een afgerond geheel te verkrijgen, is een belangrijk deel van dit hoofdstuk ontleend aan Freud's „Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse”, die in 1917 uitgegeven zijn. Deze voordrachten bevatten in hoofdzaak de in vorige jaren verkregen inzichten, zij het op minder uitvoerige wijze weergegeven dan Freud vroeger beschreven heeft, zooals hijzelf in zijn voorwoord mededeelt.

§ I - WEERSTAND EN VERDRINGING

In de voorstellingspsychologie werden beide begrippen reeds ter sprake gebracht. Thans zal verder worden nagegaan, welke

¹⁾ S. Freud, Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung, Gesamm. Schr. IV, 450.

diepere oorzaken er volgens Freud zijn, waardoor de geanalyseerde een weerstand heeft voor het bewustworden van verdrongen voorstellingen en onder welke omstandigheden deze weerstand kan verzwakken. Freud kreeg eerst duidelijk een inzicht in die oorzaken, toen hij de hypnose vervallen liet. Hoewel hij erkent, dat door de hypnose het werk gemakkelijker en minder tijdrovend was, liet hij deze toch niet meer toe bij zijn verdere werkzaamheden op het gebied van de diepte-psychologie. Ten eerste had hij gemerkt, dat niet ieder voor de hypnose toegankelijk was en verder dat de resultaten wisselend en niet blijvend waren. Met zijn psycho-analytische methode kwam hij tot de ontdekking van het bestaan van weerstand en verdringing, wat bij het onderzoek in hypnose niet mogelijk was. Hij vond als motieven voor de verdringing gevoelens van schaamte, van verwijt, van psychische smart, dus van pijnlijke aard, zoodat hem de verdringing toescheen als een afweer van onlustgevoelens en voorstellingen, die een pijnlijke inhoud hebben. Het bleek dat de verdringing een geweldige macht is, welke een weerstand doet ontstaan, die het bewust worden van talrijke levensinhouden en levensbetrekkingen remt of verhindert. Zij beheerscht het menschelijk bestaan en gaat uit van de krachten van het Ik, van bekende en latente karaktereigenschappen. Zij is echter ook de voorwaarde voor het ontstaan van die symptoomvorming, die Freud ziet als een „Ersatz” voor datgene, wat door de verdringing verhindert werd. Het resultaat van deze weerstandswerking is meestal het blijven voortbestaan van die ziektesymptomen, die op de verdringing berusten. Aan de werking van de z.g. censuur moet het worden toegeschreven, dat er een weerstand bestaat op de grens van het bewuste en onbewuste. Freud meent, dat de eigenlijke verdringing voorafgegaan wordt door een „oerverdringing”, die daarin bestaat, dat aan de voorstelling, die een bepaalde veroordeelde driftopwelling representeert, de toegang tot het bewustzijn ontzegd wordt. De eigenlijke verdringing betreft dan iedere gedachte, die een stemming opwekt, welke overeenkomt met de verdrongen driftopwelling. (Nachdrängen). Vaak wijst het woord verdringen of weg-

dringen op een conflict, dat niet opgelost wordt, doch weggeschoven. Dit beteekent niet dat de driftopwelling werkelijk onderdrukt werd en ook nog niet dat haar energie voor andere doeleinden gebruikt wordt (sublimeering), doch dat in het onbewuste de verdrongen begeerte bestaan blijft en met haar een verborgen energie. Freud heeft ontdekt, dat de neurosen en hun symptomen vaak in stand worden gehouden door de energieën van sexueele opwellingen, wier onderdrukking men geprobeerd heeft, doch die mislukt is. De beteekenis van het neurotische symptoom komt voor den arts, die het in de dagelijksche practijk zoo dikwijls ziet, in een volledig nieuw licht, wanneer hij uit de psycho-analytische uitkomsten ervaren heeft, hoe sterk de onbewuste binding van den mensch aan het symptoom is, dat bij alle lijden toch ook een bevrediging geeft. Door die symptomatische uiting vloeit de spanning, die veroorzaakt werd door een conflicttoestand, af. Van de kracht van de weerstand krijgt men dan eerst een goed idee, als men iemand die aan een symptoom gebonden is, onverwachts de gedachte poogt bij te brengen, dat het symptoom met behulp van bewustmaking zijner onbewuste strevingen zou zijn te genezen. Spoedig zal men merken hoe sterk de weerstand is. Volgens Freud maakt de analyse telkens het bestaan van sexueele ervaringen en wenschen van de zieke duidelijk en blijkt het dat de symptomen hetzelfde doel nastreven, n.l. bevrediging van sexueele wenschen, zoodat ze een surrogaat zijn voor een bevrediging, die hij in het leven ontbeert. Daar die symptomen op rekening van de weerstand te schrijven zijn, is het juist de taak van de psycho-analyse die weerstand op te zoeken en daarna te doorbreken. Het is gebleken, dat die taak vooralsnog uitsluitend kans op succes heeft bij drie aandoeningen, die bekend zijn onder de naam van „overdrachtsneurosen”, n.l. de angsthysterie, de conversie-hysterie en de dwangneurose.

Het zou onjuist zijn te meenen dat het proces der verdringing, waardoor een weerstand ontstaat tegen het bewust worden van verdrongen gedachten of gevoelens, minder wenschelijk is, omdat het aanleiding kan geven tot afwijkingen. De cultureele ont-

wikkeling eischt echter verdringing van verkeerde neigingen en gedachten, daar anders steeds een conflict met de buitenwereld ontstaat. De verdringing stelt, bewust of onbewust, den mensch in staat om achter het uiterlijk waarneembare, als achter een masker, te verbergen wat men niet wil laten zien of zelf niet wil zien, zoodat de mensch vaak een schijnbeeld toont van wat hij eigenlijk is. Fr. Paulhan heeft dit denkbeeld, geheel onafhankelijk van Freud reeds uitgewerkt o.a. in zijn „Les mensonges du caractère ¹⁾.

Bij een hevige gemoedsaandoening evenwel blijft de verdringing dikwijls in gebreke en neemt het geestesleven meer primitieve vormen aan; men zegt dan, dat men zijn zelfbeheersching kwijt is.

De verdringing moet den cultuurmensch behoeden voor een terugval (regressie) naar lagere trappen van ontwikkeling. Oorspronkelijk dient de verdringing om ongewenschte daden te voorkomen, om impulsieve handelingen tegen te gaan. Wanneer de cultuurmensch in massa bijeen is, verdwijnt vaak de verdringing en wordt de mensch weer primitief (b.v. bij paniek). Bij gelegenheid van feesten zien we dikwijls personen, die zich anders volgens de conventie correct gedragen, uit de band springen; de verdringing is dan ver te zoeken. De verdringing gelukt dus niet altijd. In de eerste plaats is de weerstand waarmede men zich tegen het bewustworden verzet, niet altijd even groot. Het blijkt dat niet alleen bij de normale en kunstmatig opgewekte slaap (hypnose) de weerstand veel minder is, doch dat ook de omstandigheden er groote invloed op hebben. De psycho-analytische techniek is in staat gebleken, o.a. met behulp van z.g. vrije invallen, langs associatieve weg de werking van de weerstand voor een groot deel uit te schakelen. Ook zijn verscheidene pathologische toestanden gekenmerkt door een dikwijls belangrijke afneming van de weerstand; men ziet dit vaak door alcohol-intoxicatie, waarbij dan een tijdelijke regressie ontstaat.

Het mechanisme „verdringing” is een psycho-dynamisch proces, waarbij de verdrongen psychische elementen in het onbewuste

¹⁾ Fr. Paulhan; Holl. Vert. De leugen in het karakter, Brusse, Rotterdam.

geraken en van daaruit nog psychische resp. pathologische werkingen op het bewuste kunnen hebben. Het verdringingsproces begint al vroeg. Het sexueele instinct speelt reeds in de vroegste kinderjaren een groote rol, wat in het hoofdstuk Driftpsychologie uiteengezet is. Volgens Freud bindt het sexueele instinct nu het kind aan de ouders, den jongen aan de moeder en het meisje aan den vader. Dit verband wordt genoemd het oedipuscomplex bij den jongen en het elektra-complex (meestal ook oedipuscomplex genoemd) bij het meisje en wordt alleen dan aanleiding tot neurose, wanneer niet te rechter tijd een normale bevrijding plaats heeft. Freud ziet dan ook in de verdringing van het op de ouders gericht sexueele instinct, het kerncomplex van iedere neurose. De opvoeding heeft reeds vóór de puberteitsleeftijd krachtig verdringen van bepaalde driften doen plaats vinden en psychische machten als schaamtegevoel, afkeer en moraal doen ontstaan, die ervoor zorgen dat die verdringen bestaan blijven. In de puberteitsjaren krijgen die verdrongen machten nog meer beteekenis als de driften nog sterker worden.

Het onbewuste bevat op den duur veel wat het individu kwijt zou willen zijn, omdat het in strijd is met de idealen, die zich inmiddels bij hem gevormd hebben. Wat evenwel eenmaal door den geest gevormd is, kan niet weer te niet gedaan worden; uit den geest kan men niet iets verwijderen zooals uit het lichaam. Men kan slechts voor zichzelf verbergen, wat men kwijt zou willen zijn. Men laat dan niet toe, dat dit bewust wordt, dus verdringt men het. Tengevolge van deze verdringing pleegt een deel van het onbewuste niet meer bewust te worden. De verdringing zelf geschiedt uit de aard der zaak in de regel ook onbewust, want men zou niet iets voor zichzelf kunnen verbergen, indien men wist dat men het verborg. Onbewust oefent men dus een soort van censuur op zijn gedachten uit.

§ 2 - DE BETEEKENIS VAN DE DROOM

Freud's „Traumdeutung”¹⁾ staat in het middelpunt van zijn

¹⁾ Vgl. S. Freud. „Die Traumdeutung” 1900.

psychologische arbeid. Hij beschouwt de droomanalyse als het ideale middel om te geraken tot kennis van het psychisch gebeuren en door te dringen in het diepere zieleleven; zij is de via regia om in het onbewuste te komen. „Man darf es wohl aussprechen, dasz das psychoanalytische Studium der Träume den ersten Einblick in eine bisher nicht gehante Tiefenpsychologie eröffnet hat. Es werden grundstürzende Abänderungen der Normalpsychologie erforderlich sein, um sie in Einklang mit diesen neuen Einsichten zu bringen”¹⁾. Freud geeft de reden aan waarom de droomvorming bij uitstek in de slaaptoestand voorkomt. Hij zegt: „Die beschreibende Psychologie lehrt uns ja, dasz die Hauptbedingung der Traumbildung der Schlafzustand der Seele ist; wir könnten nun die Erklärung hinzufügen: der Schlafzustand ermöglicht die Traumbildung, indem er die endopsychische Censur herabsetzt”²⁾. Dromen komen echter niet alleen in de slaap voor, er bestaan ook dagdromen, in het bijzonder bij jonge mensen en infantiele personen. Als wakend dromen kunnen wij de gevallen beschouwen, waarin men in wakende toestand phantasieën doorleeft, zonder te weten dat men phantaseert; gewoonlijk komen ze bij volwassenen onder abnormale omstandigheden voor en ontstaan op dezelfde wijze als het dromen tijdens de slaap. De meeste dromen zijn vergeten bij het ontwaken. De rustigste slaap is die, waarvan we ons het minst de dromen kunnen herinneren. De tijdsduur van een droom is over het algemeen kort. *Jelgersma* o.a. heeft met behulp van z.g. wekdromen een duidelijk inzicht verkregen in die tijdsduur; gewoonlijk schatten wij in het dagleven de tijdsduur naar het aantal herinneringsbeelden, en dat passen wij ook toe op onze dromen. Bij de wekdromen blijkt dat een korte wekprikkel een voor het bewustzijn lange droom kan veroorzaken. Ook overdag in gevaarvolle situaties kan een persoon soms in enkele seconden zijn leven als in een film zien voorbij trekken.

De werkzaamheid van de menselijke geest gaat ook 's nachts

¹⁾ S. Freud, „Das Interesse an der Psychoanalyse”, Ges. Schr. IV, 321.

²⁾ S. Freud, Die Traumdeutung, 1900, 308.

door en doet de verdrongen levensinhouden in de droom tot uiting komen. Elk mensch heeft in zijn vroegere jaren indrukken verkregen, welke hem onaangenaam waren en die hij verdrongen heeft in het onbewuste. Zoo liggen er in de menschelijke geest vele min of meer geordende levenservaringen, welke levenscomplexen niet tot het bewustzijn worden toegelaten door de weerstandswerking. Ervaringen die bij de analyse van droomen en neurotische symptomen verkregen zijn, hebben Freud er toe gebracht, binnen het onbewuste een scheiding aan te nemen. De geschiktheid tot het bewustworden van onbewuste gedachten, is het gezichtspunt van waaruit de scheiding wordt beschouwd. Iedere voorstelling of gedachte, die weliswaar tijdelijk latent is, doch zonder weerstand te ontmoeten elk oogenblik bewust kan worden, wanneer aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, heet thans *voorbewust*; die anderen echter, die alleen na opruiming van zekere beletselen in het bewustzijn kunnen dringen, noemt hij onbewust in engere zin. Deze onderscheiding grondt zich dus op de als censuur bekende functie, die de grens tusschen het onbewuste en het voorbewuste bewaakt. Voor het voorbewuste gelden dezelfde wetten als voor het bewuste. Alleen aan het verdrongen onbewuste kent hij de naam van onbewuste toe, het overige noemt hij het voorbewuste. Bij de bestudeering der droomen meende Freud aanvankelijk te kunnen concludeeren, dat er in een droom altijd sprake is van een „wenschervulling”. Voor die wensch zijn er twee motieven, een voorbewust en een onbewust motief. De eerste kan dus weleens bewust worden. Het onbewuste motief is volgens hem de eigenlijke aanleiding tot de droom; het wil zich steeds manifesteren, doch vindt daartoe eerst dan gelegenheid als het voorbewuste motief een dergelijke wenschuiting mogelijk maakt. Tot het ontstaan van droombeelden is dus een samenwerking van beide motieven noodzakelijk, daar onbewuste neigingen door voorbewuste kunnen worden verdrongen. Freud heeft de volgende voorstelling van het ontstaan van een droombeeld: „Ein Gedankenzug ist durch die geistige Tätigkeit des Tages wacherufen geworden und hat etwas von seiner Wirkungsfähig-

keit zurückbehalten, durch die er dem allgemeinen Absinken des Interesses welches den Schlaf herbeiführt und die geistige Vorbereitung für das Schlafen bildet, entgangen ist. Während der Nacht gelingt es diesem Gedankenzug die Verbindung zu einem der unbewussten Wünsche zu finden, die von Kindheit aan im Seelenleben des Trämers immer gegenwärtig aber für gewöhnlich verdrängt und von seinem bewussten Dasein ausgeschlossen sind. Durch die von dieser unbewussten Onderstützung geliehene Kraft können die Gedanken die Ueberbleisel der Tagesarbeit nun wederum wirksam werden und in Bewusstsein in der Gestalt eines Traumes auftauchen" ¹⁾).

Bij kinderdroomen springt vaak duidelijk de samenhang met een onvervulde wensch van de vorige dag in het oog. Zulke infantiele droomen, waarbij de wenschvervulling op de voorgrond treedt, treft men ook aan bij volwassenen in de z.g. „Bequemlichkeits“-droomen. Niet altijd is die wenschvervulling even doorzichtig, daar de verdringing, zij het met veel minder intensiteit, ook tijdens de droom haar werking uitoefent. Daardoor moet men onderscheid maken tusschen de door Freud genoemde *manifeste inhoud* van de droom, zooals deze zich uiterlijk aan ons voordoet en de *latente inhoud*, die verscholen ligt achter de manifeste inhoud en de eigenlijke gedachten en gevoelens bevat. Achter de uiterlijke droom kunnen belangrijke gedachten schuilen; in schijnbaar onzinnige droomen, waar het verband bij oppervlakkige beschouwingen ten eenenmale zoek is, kunnen gedachten verborgen liggen, die groote gevoelswaarde voor den dromer hebben. Deze laatste gedachten noemt men dan de latente inhoud, die een beleving of een levensvraag kan bevatten, welke jaren in ons kan sluimeren. Vaak zijn het verboden wenschen, die hoewel nog onder een zekere censuur, in de droom worden doorleefd. De werkelijkheidswensch is dus in de droom vaak bemanteld. Volgens Freud kan nu de droomanalyse, o.a. met behulp van de „Deutung“, achter de waarheid komen. De groote beteekenis die hij hecht aan de droomanalyse voor het verkrijgen van een inzicht in een

¹⁾ S. Freud, Kl. Schr. IV, 165.

neurose, drukt hij uit in de volgende woorden: „Die Probe auf meine Voraussetzung, dasz eine Neurose durch Analyse verständlich werden müsse, liesz oft bei dem Kranken verwirrend lange auf sich warten; an den Träumen, die man als Analoga der Symptome auffassen konnte, fand diese Voraussetzung eine fast regelmässige Bestätigung”¹⁾).

Om de latente inhoud te vinden, laat hij de droomer alle invallen vertellen, die hij krijgt bij het opnoemen van verschillende deelen van de manifeste inhoud. Doordat bij de vorming van de droomen een belangrijk deel van het materiaal een omwerking pleegt te ondergaan, is de manifeste droominhoud datgene wat als droom bewust wordt, terwijl de eigenlijke droominhoud bestaat uit de latente gedachten. Die omzetting van latente gedachten in manifeste droominhoud wordt volgens Freud allereerst door twee mechanismen beïnvloed n.l. de *verdichting* en de *verschuiving*. Beide verschijnselen berusten op het feit, dat de geestes-inhoud het vermogen heeft om onderling associatieve verbindingen aan te gaan. De verdichting der gedachten is een begrip, dat weergeeft de concentratie, die ontstaat wanneer een voorstelling, die een bepaalde gedachte aanschouwelijk tot uitdrukking brengt, tevens een aantal met die gedachte associatief verbonden gedachten in die uitdrukking opneemt, die dan niet elk in een afzonderlijk beeld behoeven te worden tot uiting gebracht. Een droombeeld is daardoor meervoudig gedetermineerd. („Ueberdeterminiert”).

De verschuiving is een verplaatsing van het accent, die de droomgedachten onder de invloed der censuur zich moeten laten welgevalen, waarbij door de droomarbeid de voorstellingen van hun affecten worden gescheiden; die affecten komen dan vrij en kunnen op andere voorstellingen verschoven worden. De verschuiving is de hoofdoorzaak voor de „droomvervorming”. Terwijl de verdichting vooral een economische beteekenis heeft, is de verschuiving voornamelijk het middel om de feitelijke wenschvervullingen die de droom bevat, onherkenbaar te maken. Bij de droomvervorming („Traumentstellung”) moet men twee psychi-

¹⁾ S. Freud, Zur Gesch. der psa. Bewegung.

sche machten aannemen, de een vormt de wensch, terwijl de andere een censuur uitoefent op deze wensch, zoodat deze hierdoor wordt vervormd (entstellt). Een verdere vervorming der latente gedachten wordt veroorzaakt, doordat verschillende gedachten zich niet zonder meer op aanschouwelijke wijze laten uitbeelden, daar de droom meestal op deze manier de taak van het woord overneemt. Om dit toch te verkrijgen moeten die gedachten eerst in andere worden omgezet. Freud noemt dit „Rücksicht auf Darstellbarkeit”. De „Traumentstellung” komt niet alleen tot stand onder invloed van de droomcensuur, doch ook door de droom-symboliek. De symboliek is niet een gevolg van de censuur, ofschoon deze zich van haar kan bedienen, maar zij is een eigen spraak van de droom, die niet verder terug te voeren is en waarvan men niet met de associatie-methode de verklaring kan vinden. Zonder kennis van de droomsymboliek is dus een droom niet te begrijpen. Men moet n.l. de symbolen direct in alledaagsche taal kunnen omzetten en de beteekenis der symbolen reeds vóór de droomanalyse kennen. Daar door de associatie-methode de symbolen niet omgezet kunnen worden, ontstaat de vraag, „woher wir denn eigentlich die Bedeutung dieser Traumsymbole kennen sollen?” „Ich antworte: aus sehr verschiedenen Quellen, aus den Märchen und Mythen, Schwänken und Witzen, aus dem Folklore, aus dem poëtischen und gemeinen Sprachgebrauch. Wenn wir diesen Quellen im einzelnen nachgehen, werden wir so viele Parallelen zur Traumsymbolik finden, dasz wir unserer Deutungen sicher werden müssen¹⁾. De omvang der dingen, die in de droom symbolisch worden voorgesteld is niet groot. Het menschelijk lichaam in zijn geheel, de ouders, kinderen, broers en zusters, geboorte, dood, naaktheid en sexualiteit. Het symbool voor het menschelijk lichaam is steeds een huis. De ouders worden voorgesteld onder het symbool van den keizer en keizerin, van den koning enz., kinderen, broers of zusters worden symbolisch uitgedrukt als kleine dieren en ongedierte, de geboorte door water, sterven door weggevoerd met de trein, naaktheid door kleederen en uniformen.

¹⁾ S. Freud, Kl. Schr. III 172/173.

De sexualiteit heeft volgens Freud een uiterst veelvoudige wijze van symbolische voorstelling; talloos vele voorstellingsbeelden in de droom worden door hem als sexueele symbolen gezien.

Hoewel reeds veel vroeger door verschillende personen en op verschillende tijden aan de droom een bepaalde zin toegekend werd, heeft Freud eigenlijk voor het eerst na Aristoteles doelbewust de droom in studie genomen en drie voor de analyse en de methode belangrijke momenten naar voren gebracht, n.l.: *het werkelijkheidskarakter van de droom, de dynamiek van het droomgebeuren en de aard van het onbewuste zieleleven*. De werkelijkheidswaarde van de droom werd tot het einde der 19e eeuw door de meesten ontkend, gewoonlijk stelde men droom en werkelijkheid diametraal tegenover elkander, en zei dromen zijn onzin, fantasie en bedrog. Thans zijn er ook nog velen die er zoo over denken. Freud acht deze qualificaties niet juist. Hij maakt slechts de onderscheiding in dag- en droomleven, die geheel overeenstemt met het inzicht der primitieve volkeren, die spreken over gewone werkelijkheid en droomwerkelijkheid.

Freud tracht duidelijk te doen zien, dat de droom eigenlijk is het doorleven van een wenschvervulling, hoewel hij er aan toevoegt, dat deze werkelijkheid gemaskerd doorleefd wordt. Deze maskeering nu geschiedt door de dynamiek van het droomgebeuren, de z.g. droomarbeid, waarbij verdichting, verschuiving en droomsymboliek optreden. De droom dient vaak om de aandacht af te leiden van alles wat de slaap zou kunnen verstoren. De ervaring leert dat men veel pleegt te dromen, zoowel in tijden dat de geest door iets in beroering is gebracht, als in tijden van lichamelijk onwelzijn. Wanneer men toch met een droom ontwaakt, zou de poging om door te slapen mislukt zijn. Freud heeft de droom de „behoeder van de slaap” genoemd. Zijn theorie berust op de onderstelling, dat men tijdens de slaap ernaar streeft om te blijven slapen. Doen zich nu strevingen voor, die met dat streven in conflict zijn, dan ontstaat de droomarbeid om tusschen die onvereinigbare strevingen een compromis tot stand te brengen. De droom zal dus slechts dan kunnen helpen, als hij de vervulling

is van verschillende langs associatieve weg verbonden wenschen, zoodat de gedachte aan de werkelijkheid, die veel van onze wenschen onvervuld laat, onze slaap stoort.

De samenhang, die vaak in een droom valt waar te nemen, waardoor de manifeste inhoud zich als een rij achtereenvolgende gebeurtenissen voordoet, komt tot stand door een mechanisme, dat *secundaire bewerking* genoemd kan worden, die aan het, door de reeds genoemde mechanismen vervormd, materiaal richting geeft. Is de droomvervorming het eerste gevolg van de droomcensuur, Freud noemt als tweede de remming der affecten¹⁾. Door de werkzaamheid van den geest, die de droom uit de latente gedachten construeert, de z.g. droomarbeid, wordt ook een onderdrukking der affecten bewerkstelligd. Hoewel de affecten in de droom geen vervorming ondergaan, wordt hun aantal door de droomarbeid wèl minder dan behoorde bij het materiaal, waaruit de droom is opgebouwd. De droomcensuur zal bij de onderdrukking wel de hoofdrol spelen, daar weliswaar de affecten behoorende bij elkaar tegengestelde gedachten geremd zullen worden, b.v. negatieve en positieve affecten elkaar geheel of gedeeltelijk zullen neutraliseeren, doch er zullen ook gedachten zijn die overeenkomen wat hun affecten betreft, zoodat hierdoor weer ophooping kan ontstaan. Voor zoover de affecten niet volledig onderdrukt kunnen worden, zullen de droomgebeurtenissen aan de overige affecten gelegenheid verschaffen tot ontlading te komen. Bij de angstdroomen is die ontlading nog te sterk geweest, zoodat dan het doel van de verschillende mechanismen niet volkomen bereikt is. Bij de traumatische neurose komt dit vaak voor. Later heeft Freud voor de angstdroomen van de traumatische neurose een uitzondering gemaakt wat betreft zijn opvatting, dat alle droomen een wenschvervulling zijn. Wil men dit bij het formuleeren van een regel in aanmerking nemen, dan kan deze volgens hem ook luiden: „der Traum ist der Versuch einer Wunscherfüllung”.

1) S. Freud, Die Traumdeutung, 1900, 275.

§ 3 - VERGISSINGEN EN SYMPTOOMHANDELINGEN

„Fehlleistungen” zijn verspreken, verlezen, vergeten, verliezen en dergelijke¹⁾. De gewone opvatting ziet daarin bewijzen van onachtzaamheid en psychische onvolmaaktheid. Niet aldus de psycho-analyse. Volgens haar zijn zij, zoo niet altijd, toch vaak werkingen van verdrongen impulsen, een zekere „Ersatzleistung”, die door het verdrongene tot stand komt, en dus analoge gebeurtenissen voorstellen als bij neurose en droom.

Behalve de „Fehlleistungen” komt er nog een aantal andere verschijnselen voor, die wel veel overeenkomst ermee hebben, doch door Freud worden aangeduid met de naam van „toevallige- of symptoomhandelingen”. Zij hebben schijnbaar eveneens een ongemotiveerd, oneigenlijk, onbeduidend karakter en maken de indruk van volkomen overtolligheid. Freud heeft een groot aantal van zulke toevallige handelingen bij zichzelf en anderen verzameld en meent na grondig onderzoek der op zich zelf staande voorbeelden, dat zij beter de naam van „symptoomhandelingen” verdienen. Zij brengen iets tot uitdrukking, wat de dader zelf niet in hen vermoedt, en wat hij in de regel niet bedoelt mede te deelen, maar voor zich zelf wil behouden. Zij spelen dus geheel als andere tot nog toe beschouwde phaenomenen de rol van symptomen. „Een dame speelt met haar taschje, het in gedachten openend en sluitend. Aan ons wordt geleerd, dat zich daarin haar geheime wensch naar een sexueele handeling uitdrukt; een onbewuste drift is in haar werkzaam. Anderen zullen meenen dat het slechts een onschuldige „Spielerei” is, maar de psycho-analyse weet, dat het een „symptoomhandeling” is, die iets uitdrukt, wat de persoon zelf in het geheel niet vermoedt²⁾.

Freud erkent, dat er verschillende momenten kunnen zijn, waardoor een mensch, die anders goed spreken kan, zich verspreekt. Dat kan gebeuren 1e wanneer hij licht onwel en vermoeid is, 2e wanneer hij opgewonden is, 3e wanneer hij door andere dingen overmatig in beslag wordt genomen. Deze psycho-physiologische

¹⁾ Vgl. S. Freud, „Zur Psychopathologie des Alltagslebens”, Ges. Schr. IV.

²⁾ J. Donat, Ueber Psychoanalyse und Individualpsychologie, 1932, 92.

factoren, zooals vermoeidheid, opwinding, verstrooidheid, veroorzaken een verdeeling van de opmerkzaamheid, die tengevolge kan hebben, dat aan een bepaalde bezigheid te weinig opmerkzaamheid kan worden geschonken. Deze aandachtstheorie schijnt echter niet voor alle gevallen te gelden. Er zijn menschen die niet vermoeid, opgewonden of verstrooid zijn, zich geheel normaal voelen, bij wie toch vergissingen en symptoomhandelingen voorkomen. Het kan ook niet juist zijn, dat verminderde opmerkzaamheid alleen de factor voor het ontstaan van de „Fehlleistungen” is, daar er automatische handelingen zijn die zuiver uitgevoerd worden, waarbij de opmerkzaamheid zéér gering kan zijn. Ook andere kleinere Fehlleistungen, zooals het vergeten van bekende namen, het vergeten van een afspraak enz. laten zich niet alleen door een opmerkzaamheidstheorie verklaren. Maar daarom behoeft deze theorie nog niet onjuist te zijn. Het ontbreekt haar misschien aan iets om volledig te zijn, waarmede zij geheel bevredigend zou kunnen worden. Volgens Freud kunnen echter de vergissingen ook op een andere wijze beschouwd worden. Aan de hand van vele voorbeelden tracht hij aan te toonen dat het verspreken, en überhaupt de vergissingen, een beteekenis hebben. B.v. een voorzitter zegt in zijn openingsrede „ik verklaar de zitting voor *gesloten*”; een professor zegt in zijn intreerede: „ich bin nicht geneigt, die Verdienste meines Vorgängers zu würdigen”, inplaats van „ich bin nicht geeignet”. Uit beide vergissingen zou men kunnen concludeeren, dat er een tegenzin bestaat in hetgeen eigenlijk gezegd had moeten worden. Verschillende mogelijkheden doen zich voor, waaruit tenslotte kan blijken dat er een interferentie bestaat tusschen twee gedachten. Een heer wordt naar de toestand van zijn paard gevraagd: hij antwoordt: „Ja, das draut das dauert vielleicht noch einen Monat. Toen hem gevraagd werd wat hij eigenlijk had willen zeggen, deelde hij mede, dat hij gedacht had dat het een „traurige Geschichte” was; de samenvoeging van „dauert” en „traurig” had „draut” doen ontstaan. Een dokter hoort van zijn patient de uitdrukking bijslaap, hij wil dat woord herhalen, doch zegt „blijslaap”.

Het onderscheid tusschen de verschillende mogelijkheden bestaat alleen hierin, dat in de eerste gevallen het eene doel het andere geheel vervangt (substitutie), terwijl in de volgende gevallen een vervorming of een modificatie van het oorspronkelijke doel plaats heeft, waardoor vervormingen tot stand komen, die meer of minder zinrijk zijn.

Freud ontkent niet de invloed van de psycho-physiologische momenten als opwinding, verstrooidheid, stoornis in de opmerkzaamheid, als begunstiging voor het verspreken, evenmin de invloed van de klank, woordovereenkomstigheden en de gebruikelijke woordassociatie, doch de eigenlijke verklaring kunnen zij volgens hem niet geven. Hij ziet in de „Fehlleistungen” psychische acten, waaraan men zin en bedoeling kan kennen en die ontstaan zijn door interferentie van twee verschillende intenties. Hij acht het echter niet onmogelijk dat er gevallen zijn b.v. bij verspreken, verschrijven enz., die van zuiver physiologische aard zijn.

De toevallige- of symptoomhandelingen onderscheiden zich van de „Fehlhandlungen” door het afwezig zijn van een andere intentie, die een eerste intentie beïnvloedt, waardoor deze gestoord wordt. Zij kunnen zonder scherpe grens overgaan in de gestes en bewegingen, die wij tot de uitdrukking van gemoedsbewegingen rekenen. Tot deze toevallige handelingen behooren alle als spelend uitgevoerde, oogenschijnlijk doellooze verrichtingen aan onze kleeding, deelen van ons lichaam, aan voorwerpen die binnen ons bereik zijn, en verder de melodieën die wij neuriën. Freud meent dat al deze phaenomenen zinrijk en verklaarbaar zijn op dezelfde wijze als de „Fehlhandlungen”; hij ziet er kleine aanwijzingen van psychische werkingen in, dus acten van psychische oorsprong. Bij het spreken is de onderdrukking van het aanwezige oogmerk om iets anders te zeggen, de noodzakelijke voorwaarde voor het tot stand komen van verspreken.

De vergissingen zijn compromis-uitkomsten, zij beteekenen een half gelukken en een half mislukken voor ieder der beide bedoelingen; de in gevaar gebrachte intentie wordt noch geheel onderdrukt, noch geheel onbeschadigd doorgezet, uitzonderingen daar-

gelaten. Freud erkent het onvermogen om de diepere werkingen, die het compromis doen ontstaan, te begrijpen, met de woorden: „Wij kunnen ons indenken, dat bijzondere voorwaarden voor het tot stand komen van zulke interferentie- of compromis-uitkomsten voorhanden moeten zijn, maar wij kunnen in het geheel niet raden, van welke aard zij zijn. Ik geloof ook niet, dat wij deze ons onbekende verhoudingen door verdere verdieping in de studie der „Fehlleistungen” zouden kunnen ontdekken. Het zal veeleer noodzakelijk zijn, vooraf nog andere donkere gebieden van het zieleleven te doorvorschen; eerst de analogieën, die wij daar ontmoeten, kunnen ons de moed geven, die conclusies te trekken, welke voor een dieper reikende verklaring der vergissingen vereischt zijn”. Freud ziet niet over het hoofd, dat het werken met kleine kenteekenen, zooals bij de studie van de vergissingen en symptoomhandelingen het geval is, gevaren met zich brengt. Hij meent echter dat een breed opgezette basis van onze onderzoekingen, waardoor een herhaling van gelijke indrukken uit de verschillende deelen van het zieleleven blijkt, ons voor de gevaren van onbegrensde waarde-toekenning dier enkele kenteekens zal behoeden. Hieruit blijkt duidelijk, dat het doel van Freud's psychologie niet slechts is het beschrijven en classificeeren der verschijnselen, doch om die te verstaan als teekenen van het spel van krachten in de ziel, als uiting van doelstrevende tendenzen, die samenwerken of elkaar tegenwerken. Hij houdt zich dus bezig met de dynamische opvatting der psychische verschijnselen.

§ 4 - DE OVERDRACHT

Bij de analytische therapie heeft Freud gemerkt, dat zich bij iederen patient tijdens de behandeling een bijzondere belangstelling voor de persoon van den arts ontwikkelt. Alles wat met deze persoon samenhangt, schijnt hem belangrijker dan zijn eigen aangelegenheden te zijn en hem van zijn ziekte af te leiden. Verloopt de behandeling op de klassieke wijze, dan merkt men de volgende gang van zaken. Aanvankelijk doet de patient uitermate zijn best om zich in de taak te verdiepen die hem door de kuur wordt op-

gelegd, doch op zekere dag komen de moeilijkheden. De patient verzekert, dat hem geen invallen meer te binnen willen schieten en men krijgt duidelijk de indruk, dat zijn belangstelling niet meer bij het werk is. Dat is nu een voor de behandeling gevaarlijke situatie. Men staat onmiskenbaar voor een geweldige weerstand en wanneer men in staat is de toestand weer wat op te helderen, dan constateert men als de oorzaak der stoornis, dat de patient intensieve teedere gevoelens op den arts heeft overgedragen. Dit feit, dat Freud, hoewel met tegenzin, moet erkennen, noemt hij *overdracht*. Hij drukt dit op de volgende wijze uit: „Die neue Tatsache, welche wir also widerstrebend anerkennen, heissen wir die Uebertragung. Wir meinen eine Uebertragung von Gefühlen auf die Person des Arztes, weil wir nicht glauben, dass die Situation der Kur eine Entstehung solcher Gefühle rechtfertigen könne”¹⁾. Hij gelooft dus niet, dat de situatie der kuur een ontstaan van zulke gevoelens kan verklaren, maar vermoedt eerder dat die geheele „Gefühlsbereitschaft” ergens anders vandaan komt, in de zieke was voorbereid en ter gelegenheid van de analytische behandeling op de persoon van den arts wordt overgedragen.

Het eigenaardige van de overdracht is, dat deze bij mannelijke personen weinig verschilt van die bij vrouwelijke personen, zoodat geslachtsverschil en geslachtsaantrekking hierbij geen essentiele rol vervullen, en dezelfde binding aan den arts, dezelfde overschatting van zijn eigenschappen voorkomen. Bij zijn mannelijke patienten ziet de arts echter meer dan bij vrouwen een verschijningsvorm van de overdracht, die op het eerste gezicht in tegenpraak met het voorgaande schijnt, n.l. de vijandige of negatieve overdracht. De vijandige gevoelens komen in de regel later als de teedere; in hun gelijktijdig voorkomen geven zij een goede afspiegeling van de gevoelsambivalentie, die in de meeste van onze intieme betrekkingen tot andere menschen heerscht. Dat de vijandige gevoelens tegen den arts de naam van „overdracht” verdienen, kan niet betwijfeld worden, want voor hun ontstaan geeft de situatie der kuur beslist geen voldoende aanleiding. Freud wijst

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen zur Einf. in die Psa, 475.

erop dat het noodzakelijk aannemen van een negatieve overdracht ons verzekert, dat bij de beoordeeling van de positieve of teedere overdracht geen vergissing in het spel is geweest. De overdracht is een phaenomeen, dat weliswaar eerst in de psycho-analytische situatie duidelijk te zien is, doch ook buiten de analyse de algemeene neiging van den neuroticus verraadt om de verdrongen gevoelens met een actueele situatie in verband te brengen. De verdrongen wenschen, die gebonden zijn aan allerlei personen, worden in de analyse grootendeels door Uebertragung op den arts voor ontdekking toegankelijk. De psychische componenten der libido worden dus op hem overgedragen en wanneer hij ze dan aan den patient bewust maakt, is de verdringing opgeheven, waarna zoowel psychische als somatische afwijkingen verdwijnen kunnen.

Gedurende de analyse worden telkens kleine hoeveelheden libido aan het onbewuste onttrokken, die meestal aan den medicus worden overgedragen. Daarna worden ze weer aan hem onttrokken en hechten zich aan iets of iemand anders. Ferenczi heeft de rol van den medicus gedurende de analyse dan ook vergeleken bij die van een katalytisch ferment¹⁾. De overdracht is dus eigenlijk een klinisch mechanisme, waardoor de libido haar object of haar doel wijzigt. Bij nadere beschouwingen blijkt meestal, dat het oorspronkelijk object, de *imago*, gelijk gebleven is, doch dat een ander object, de medicus, met de *imago* wordt *geïdentificeerd*. De overdracht staat in het nauwste verband met de onbewuste libido.

Freud zegt nog ten overvloede dat het uitgesloten is, dat wij aan de uit de overdracht ontstane verlangens der patienten gevolg kunnen geven, doch waarschuwt ervoor die onvriendelijk of geheel verontwaardigd af te wijzen. Wij moeten de overdracht overwinnen, doordat wij de zieke erop wijzen, dat zijn gevoelens niet uit de tegenwoordige situatie voortkomen en niet de persoon van den arts gelden, maar dat zij herhalen, wat bij hem reeds vroeger eenmaal voorgevallen is. Op deze wijze verzoeken wij hem, zijn herhaling in herinnering om te zetten. Dan wordt de overdracht,

¹⁾ S. Freud, Ueber Psychoanalyse, Fünf Vorlesungen, Ges. Schr. IV, 401.

die, of hartelijk of vijandig, in ieder geval de sterkste bedreiging voor de kuur scheen te beteekenen, tot het beste werktuig daarvan, met wier hulp zich de meest gesloten vakken van het zieleleven laten openen.

Daar de ziekte van den patient bij het in behandeling nemen niet als een afgesloten geheel, maar als een groeiend iets dat zijn ontwikkeling voortzet, beschouwd moet worden, zal de patient, zoodra de kuur hem in beslag genomen heeft, zijn nieuwe ziekteverschijnselen in verband gaan brengen met de verhouding tot zijn arts. Heeft de overdracht eerst deze beteekenis verkregen, dan treedt het werk aan de herinneringen van de ziekte ver terug. Het is dan niet onjuist als men zegt, dat men niet meer met de vroegere ziekte van den patient heeft te doen, maar met een nieuwgevormde en omgevormde neurose, die de eerste vervangt. Met recht kan deze kunstmatige neurose de naam gegeven worden van „overdrachtsneurose”. De groote beteekenis van de overdracht is nu, volgens Freud, dat de mensch, die in de verhouding tot den arts normaal en vrij van de werking van verdrongen driftopwellingen geworden is, dit ook blijft in zijn eigen leven, wanneer de arts zich weer uitgeschakeld heeft. Deze buitengewone waarde, die de overdracht voor de kuur heeft, komt het meest tot uitdrukking bij de hysterieën, angst- en dwangneurosen, waarom deze dan ook de naam van overdrachtsneurosen gekregen hebben. De overtuiging, dat vele symptomen eigenlijk libidineuze, „Ersatz”-bevredigingen zijn, is door de kennis van de overdracht definitief bevestigd geworden.

Wanneer er bij den patient een positieve overdracht is, bekleedt deze den arts met autoriteit en doet geloof ontstaan aan zijn mededeelingen en opvattingen. Zonder deze overdracht of wanneer ze negatief is, laat hij den arts of diens argumenten niet op hem inwerken. De mensch is in het algemeen ook van de intellectueele kant, slechts in zooverre toegankelijk, als hij geschikt is voor libidineuze objectbezetting. Freud ziet dan ook een grootere bemoeilijking in de beïnvloeding, ook door de beste analytische techniek, naarmate het narcistisch gevoel bij den patient omvangrijker is.

Daar Freud van oordeel is, dat aan alle normale mensen een geschiktheid om op personen libidineuze objectbezettingen te richten mag worden toegekend, en dat de overdrachtsneiging van de genoemde neurotici slechts een versterking is van die algemeene eigenschap, verwondert hij er zich over dat een menschelijke karaktertrek van zulk een verbreiding en beteekenis nooit opgemerkt en nooit gerealiseerd is.

Freud deelt mede, dat Bernheim uit de leer van de hypnotische verschijnselen concludeerde, dat alle mensen op de een of andere wijze suggereerbaar, „suggestibel” zijn. Hij ziet in diens opvatting niet anders dan de neiging tot overdracht, iets te eng opgevat, zoodat de negatieve overdracht daarin geen plaats vond. Volgens hem heeft Bernheim de afhankelijkheid der „suggestibilité” van de sexualiteit, van de werkzaamheid der libido, niet herkend. En Freud zelf moet erkennen dat hem gebleken is, dat hij in zijn techniek de hypnose alleen heeft opgegeven, om de suggestie in de vorm van overdracht weer te ontdekken.

§ 5 - ANALYTISCHE THERAPIE

In zijn artikel „Ueber Psychotherapie”, dat voor het eerst in 1905 verscheen, wijst Freud erop, dat er tusschen de suggestieve techniek en de analytische de grootst mogelijke tegenstelling bestaat. In zijn „Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse” deelt hij eveneens mede, dat de psycho-analytische therapie geen gebruik maakt van de directe suggestie, hoewel hij toegeeft, „daz unser Einflusz wesentlich auf Uebertragung, d.i. auf Suggestion, beruht”¹⁾.

De psycho-analytische geneeswijze berust dus niet op een directe suggestie, maar op een suggestie die in de overdracht tot stand komt. Directe suggestie is suggestie tegen de uiting der symptomen gericht, is een strijd tusschen haar autoriteit en de motieven der ziekte. Men bekommert zich daarbij niet om deze motieven, maar verlangt van den zieke alleen dat hij hun uiting in symptomen onderdrukt. In principieel opzicht maakt het geen

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen z. Einf. in die Psychoanalyse, 482.

onderscheid of dit plaats heeft in hypnotische dan wel in wakende toestand, want volgens Bernheim is de suggestie het wezenlijke van het hypnotisme, terwijl de hypnose zelf reeds een gevolg van de suggestie is, n.l. een gesuggereerde toestand. Freud is geen voorstander meer van directe suggestie. Als leerling van Bernheim, die met voorliefde in waaktoestand de suggestie uitoefende, omdat daarmee hetzelfde gepraeeteerd kon worden als in hypnose, heeft hij de jaren lang uitgeoefende hypnotische behandeling, die aanvankelijk alleen uit verbodssuggestie bestond en later gecombineerd werd met het uitvragen volgens Breuer, door de psychoanalytische methode vervangen. Het bleek hem namelijk dat niet ieder onder hypnose te brengen was en dat de gunstige resultaten heel vaak slechts van tijdelijke aard waren, zoodat men weer opnieuw moest gaan hypnotiseeren. Dit herhaald hypnotiseeren kon het gevaar opleveren van verlies van zelfstandigheid van den patient en gewenning aan deze therapie als aan een narcoticum; op grond van deze feiten en overwegingen liet hij de hypnose varen, waarvoor de psychoanalytische methode in de plaats kwam. Freud beschrijft het onderscheid tusschen de hypnotische en de psychoanalytische suggestie op deze wijze: „De hypnotische therapie zoekt iets in het zieleleven te bedekken en te pleisteren, de analytische iets open te leggen en te verwijderen. De eerste werkt als een cosmetiek, de laatste als de chirurgie. De eerste gebruikt de suggestie, om de symptomen te verbieden, zij versterkt de verdringen, laat echter overigens al het gebeurde, dat tot symptoomvorming gevoerd heeft, onveranderd. De analytische therapie grijpt dieper, tot aan de wortel, n.l. de conflicten, waaruit de symptomen voortgekomen zijn, en bedient zich van de suggestie, om het verloop van deze conflicten te wijzigen. De hypnotische therapie laat den patient onwerkzaam en onveranderd, daarom ook op gelijke wijze zonder weerstand tegen iedere nieuwe aanleiding tot ziekte. De analytische kuur eischt van den arts evenals van de zieke groot arbeidsvermogen, dat tot opheffing van inwendige weerstanden gebruikt wordt. Door de overwinning van deze weerstanden wordt het zieleleven van de zieke blijvend

veranderd, op een hoogere trap van ontwikkeling gebracht en blijft tegen nieuwe mogelijkheden tot ziekworden beschermd. Deze overwinningsarbeid is de eigenlijke werkzaamheid van de analytische kuur, de zieke heeft die uit te voeren, en de arts maakt hem dit mogelijk met behulp van de, in de zin van opvoeding werkende, suggestie. Men heeft daarom met recht gezegd, dat de psycho-analytische behandeling een soort van „Nacherziehung” is ¹⁾”.

De bedenking, die het meest tegen de psycho-analytische behandeling wordt ingebracht, is als volgt geformuleerd: Het is hetzelfde of wij de drijvende kracht van de analyse overdracht of suggestie noemen, er bestaat toch het gevaar, dat de beïnvloeding van den patient de objectieve zekerheid van onze bevinding twijfelachtig maakt. Wat de therapie ten goede komt, benadeelt het onderzoek. Hoewel Freud deze tegenwerping onjuist vindt, kan hij die toch niet als onverstandig afwijzen. Als deze critiek gerechtvaardigd was, zoo schrijft hij, zou de psycho-analyse niet anders zijn als een bijzonder goed vermomde, bijzonder werkzaam soort van suggestie-behandeling en zouden al haar beweringen, over levensinvloeden, psychische dynamiek, het onbewuste, weinig te beteekenen hebben. Zoo beschouwen het ook de tegenstanders; bovenal moeten wij alles wat betrekking heeft op de beteekenis van sexueele belevingen, zoo niet deze zelf, aan de zieken wijs-gemaakt hebben, nadat in onze eigen phantasie zulke combinaties gegroeid zijn. Freud acht een weerlegging van deze verdacht-makingen gemakkelijker met een beroep op de ervaring, dan met behulp van de theorie en wijst erop, dat degenen, die zelf psycho-analysen heeft gemaakt, zich er ontelbare malen van kan overtuigen, dat het onmogelijk is de patienten op een zoodanige wijze te suggereeren. Natuurlijk is het niet moeilijk den patient tot aanhanger van een bepaalde theorie te maken, omdat hij daartegenover staat als een leerling, doch daardoor heeft men wél zijn intellect echter niet zijn ziekte beïnvloed. De oplossing van zijn conflicten en de overwinning over zijn weerstanden gelukt

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen, 485.

alleen dan, wanneer men hem zulke voorstellingen gegeven heeft, die met de werkelijkheid in hem overeenstemmen. Aan deze argumentatie van Freud kan nog gevoegd worden, dat hij zich ook duidelijk heeft uitgesproken over de zoo veelvuldig verbreide verkeerde meening, als zou de psycho-analyticus aan den patient de raad geven zich sexueel uit te leven. Freud zegt, dat de raad zich sexueel uit te leven in de analytische leer geen rol kan spelen, reeds daarom niet, omdat de psycho-analytische leer van oordeel is, dat er bij de zieken een hardnekkig conflict bestaat tusschen de libidineuze opwelling en de sexueele verdringing, tusschen de zinnelijke en ascetische richting. Dit conflict wordt volgens Freud niet opgeheven, doordat één dezer richtingen de andere overwint zonder meer.

Er is dus een strijd tusschen machten, waarvan de een het tot de trap van het voorbewuste gebracht heeft, de ander in het onbewuste teruggehouden is. Daarom kan het conflict niet opgelost worden, doordat beide groepen niet op gelijk niveau strijden. Een werkelijke beslissing kan eerst vallen, wanneer ze beide op gelijke bodem staan. Dit te verkrijgen, is eigenlijk de hoofdtaak van de psycho-analyse, n.l. de verdrongen complexen in het bewuste leven te brengen. In het bewuste wordt dan de strijd gestreden en de conflicten opgelost. Men zou kunnen meenen, dat bij deze strijd raad en leiding wordt gegeven, doch dit is geen integreerend deel van de analytische therapie, zooals Freud die bedoelt. Integendeel wijst Freud zoo mogelijk zulk een mentorrol af, daar hij niets liever wil bereiken, dan dat de patient zelfstandig zijn beslissingen maakt. Daarom verlangt Freud ook, dat de patient alle besluiten die voor het leven gewichtig zijn, dan eerst neemt, wanneer de behandeling afgelopen is. Hierop maakt hij een uitzondering voor zéér jeugdige of volkomen hulpelooze en onevenwichtige personen. Bij deze moeten wij het werk van den arts combineeren met die van den opvoeder. Het doel van de psycho-analytische therapie kan op verschillende wijzen geformuleerd worden die alle op hetzelfde neerkomen, zooals: bewustmaken van het onbewuste, opheffing der verdringen, aanvulling van de amnestische hiaten.

In zooverre de psycho-analytische therapie niet de ziekteverschijnselen zelf als aangrijpingspunt neemt, maar zich de bestrijding van de ziekte-oorzaken ten doel stelt, kan men spreken van een *causale therapie*. Daar het echter niet mogelijk gebleken is direct de libido-processen te beïnvloeden, die volgens Freud de oeroorzaken zijn, is deze naam slechts in beperkte zin juist.

Wat doet nu de analytische therapie om de onbewuste psychische processen bij de patienten bewust te maken? Aanvankelijk meende Freud, dat het voldoende was het onbewuste te interpreteren en het den patient mede te deelen, doch dit bleek hem onjuist te zijn. Ons weten van het onbewuste is niet gelijkwaardig met het zijne; wanneer wij hem ons weten mededeelen, dan heeft hij dat niet in de plaats van zijn onbewuste, maar daar naast en er komt weinig verandering. Wij moeten, zegt Freud, ons veelmeer dit onbewuste *topografisch* voorstellen, moeten het in zijn herinnering daar opzoeken, waar het door een verdringing tot stand gekomen is. Deze verdringing moet uit de weg geruimd worden. Dan kan zich de vervanging van het onbewuste door het bewuste volkomen voltrekken. De taak is dan eerst het opzoeken van de verdringing en daarna het verwijderen van de weerstand, die deze verdringing in stand houdt. Hoe wordt deze weerstand verwijderd? Op dezelfde wijze als Freud aanvankelijk voor het bewust maken van het onbewuste deed n.l. door de weerstand te raden en den patient mede te deelen. Doch thans wordt het op de juiste plaats gedaan, want de weerstand die door de z.g. tegenbezetting is opgericht, behoort niet tot het onbewuste, maar tot het Ik, dat onze medearbeider is. Freud verwacht dat deze weerstand zal worden opgegeven, en de tegenbezetting ingetrokken zal worden, wanneer hij het Ik ermee op de hoogte brengt door zijn „Deutung”. Hij werkt dan met twee krachten: 1e met het streven van den patient om gezond te worden, dat hem bewogen heeft zich tot den arts te begeven, 2e met de hulp van diens intellect, dat door de „Deutung” wordt ondersteund. Reeds in de vorige paragraaf werd gewezen op de groote waarde van de overdracht, die zéér zal meewerken om de weerstanden te verwij-

deren. Bij iedere andere suggestieve behandeling wordt de overdracht volkomen onbesproken gelaten, bij de analytische echter is zij zelf voorwerp van behandeling en wordt zij in ieder van haar verschijningsvormen opgeheven. Aan het einde van de analytische kuur moet de overdracht verdwenen zijn.

De grondoorzaak van de z.g. overdrachtsneurosen, waar de psycho-analyse eigenlijk alleen vat op heeft, is volgens Freud gelegen in het conflict tusschen het Ik en zijn libido. Die libido is aan de symptomen gebonden. De therapeutische taak is dus tenslotte, die libido daarvan los te maken en weer aan het Ik dienstbaar te maken. Om dit te bewerkstelligen valt de therapeutische arbeid uiteen in twee fasen n.l. 1e alle libido wordt van de symptomen af in de overdracht gedrongen, dus op de ééne verhouding tot den arts gebracht en daar geconcentreerd, 2e de strijd om dit nieuwe object, die in de plaats gekomen is van de verschillende libido-objecten, wordt met behulp van de medische suggestie op de hoogste trap geplaatst en verloopt als een normaal zielsconflict, waarbij de libido weer van den arts wordt vrijgemaakt. Door de vermindering van een nieuwe verdringing is aan de vervreemding tusschen het Ik en libido een eind gemaakt, de eenheid der ziel van de persoon weer hersteld. De analyses van de droomen der neurotici, evenals van hun „Fehlleistungen” en hun vrije invallen, dienen ertoe om de beteekenis der symptomen na te gaan en te ontdekken, waaraan de libido gebonden is. Zij toonen ons welke wenschopwellingen verdrongen zijn geworden, en aan welke objecten de libido, die aan het Ik onttrokken is, zich verbonden heeft. De duiding der droomen speelt daarom in de psycho-analytische behandeling een groote rol. Zij is in vele gevallen gedurende lange tijd het gewichtigste middel bij de arbeid.

Freud's overtuiging is, dat door de psycho-analytische methode onder gunstige omstandigheden genezingen worden bereikt, die niet hoeven onder te doen voor de mooiste op het gebied van de interne therapie en zijn ervaring heeft hem geleerd, dat die door geen andere methode verkregen waren geworden. Noodzakelijk

is evenwel een goede indicatie-stelling voor de methode. Alleen de hysterieën, angst- en dwangneurosen komen ervoor in aanmerking; voor andere ziekten, zooals paranoia, dementia praecox en melancholie is de methode vooralsnog niet geschikt.

§ 6 - SUBLIMEERING

Heeft de analytische therapie aan haar doel beantwoord, dan zal zich in de betrokkene een proces voltrokken hebben, dat de naam van sublimering draagt. Dit proces hangt samen met het feit, dat volgens Freud zijn sexueele energie voor hogere doeleinden gebruikt is. Het zou dus eigenlijk neerkomen op de omzetting van een verdrongen libido in een doelmatige hogere werkzaamheid, meest op religieus, metaphysisch of kunstgebied gelegen. Het is naast de directe uiting en de verdringing van de libido een derde vorm van verwerking der libido. „Een der bronnen van kunst en wetenschap is hier te vinden en al naarmate zulke sublimering een volledige of een onvolledige is, zal de karakteranalyse van hoogbegaafde, vooral van artistiek aangelegde personen een mengeling in alle verhoudingen tusschen talent, perversiteit en neurose aantonen”.¹⁾ In de laatste tijd zelfs nog, wordt het begrip in de volgende formule uitgedrukt:

„Zoolang de mensch in staat is te sublimeren, wordt zijn psychisch evenwicht door de in zijn leven voorgekomen verdringingen niet gestoord; weliswaar is hij slechts dan „sublimierungsfähig”, wanneer de verdringingen gelukt zijn”.²⁾

Freud meent dat het sublimeringsproces een aanvang neemt in de latentieperiode. Deze periode ontstaat op 6—7 jarige leeftijd na de z.g. praegenitale phase van de infantiele sexualiteit. Gedurende deze periode van totale of bijna totale latentie worden de psychische machten opgebouwd, die later de sexueele drift als belemmeringen in den weg treden en evenals dammen zijn richting bepalen zullen (de afkeer, het schaamtegevoel, de aesthetische

¹⁾ Aug. Stärcke, Psycho-analyse, Psych. en Neurol. Bl. 1912, 393.

²⁾ H. Nunberg, Allg. Neurosenlehre, 1932, 234.

en moreele eischen). Met deze middelen worden de voor de latere persoonlijke cultuur en normaliteit zoo beteekenisvolle constructies der sublimering uitgevoerd. En waarschijnlijk ten koste van de infantiele „Sexualerregung” zelf, wier invloed dan ook in deze latentie-periode niet opgehouden heeft, doch wier energie echter geheel of voor het grootste deel van het sexueele afgewend en voor andere doeleinden beschikbaar wordt.

Sprekende over de aetiologie der neurosen zegt Freud: Ik heb U hierover eerst een enkele mededeeling gedaan, namelijk dat de menschen aan een neurose gaan leiden, wanneer hun de mogelijkheid ontnomen is, hun libido te bevredigen, dus door de „Versagung”, zooals ik mij uitdrukte, en dat hun symptomen zelf het surrogaat voor de ontbroken bevrediging zijn. Natuurlijk mocht niet gezegd worden, dat iedere onthouding der libidineuze bevrediging ieder, die haar treft, tot neuroselijder maakt, maar alleen, dat in alle onderzochte gevallen van neurose het moment der onthouding was aan te toonen. De zin is dus niet omkeerbaar. . . . Er zijn in het algemeen zéér veel wegen, om de ontbering der libidineuze bevrediging te verdragen, zonder daaraan ziek te worden. . . . Onder deze tegen ziekworden door ontbering behoedende processen, heeft één een bijzondere cultureele betekenis verkregen. Het bestaat hierin, dat het sexueele streven zijn op „Partiallust” of voortplantingslust gericht doel opgeeft en een ander aanneemt, dat genetisch met het losgelaten doel samenhangt, maar zelf niet meer sexueel, doch sociaal genoemd moet worden. Wij noemen het proces „sublimering”, waarbij wij berusten in de algemeene waardeering, die sociale doeleinden hooger stelt als de in de grond zelfzuchtige sexueele.¹⁾ Sublimering vergezelt het ontwikkelingsproces; hoe meer wij sublimeren, des te meer nemen wij toe in psychische capaciteiten. Zonder die geleidelijke vermeerdering van sublimering, zouden wij nog in de primitieve staat van den oermensch verkeerden. Het geciviliseerde leven is dus een gesublimeerd leven. De vraag blijft evenwel of het sublimeringsproces inderdaad zoo tot stand komt als Freud het

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen, 367/368.

voorstelt. Zijn idee beteekent eigenlijk niets meer als het kunststuk van de goudmakers, het onedele in het edele om te zetten, het onnuttige in iets nuttigs en het onbruikbare in iets geschikt te transformeeren, meent Jung.¹⁾

De la Vaissière drukt zijn opvatting omtrent het sublimeringsproces als volgt uit: „Gardons cependant de penser que cette théorie conçoit l'homme comme destiné à chercher en tout la satisfaction directe, de la sexualité. Loin de la: „Les poussées sexuelles peuvent en tout ou en partie perdre leur usage propre et être appliquées à d'autres fins". Le processus qui détourne ainsi les forces sexuelles pour les appliquer à des buts non sexuels est la *sublimation*; ce n'est pas un simple déplacement d'énergie, mais un transfert précis et spécifique dont le jeu est toujours inconscient".²⁾ Dat deze omzetting altijd onbewust zou verlopen, acht ik niet juist. Wel degelijk kan er bewust geworden libido zijn en wanneer haar bevrediging niet in overeenstemming is met de eischen die door de cultuur gesteld zijn, kan zij bewust afgeweerd worden, daardoor een sublimering inleiden en dan voor geestelijk arbeid aangewend worden. De sublimering wordt meestal vrijwillig uitgevoerd doordat de libido, inplaats door verdringing in het onbewuste te geraken, op hoogere doeleinden gericht wordt, of doordat de verdrongen libido, nadat zij door de analyse in het bewustzijn gebracht is, aan hooger doel dienstbaar wordt gemaakt. Zij kan zich echter ook onbewust uitwerken. Het overwinnen van het oedipuscomplex b.v. doet energie vrijkomen, die reeds gebruikt kan worden voor hoogere strevingen en zich gedeeltelijk kan omvormen tot drijfkracht van het geweten langs onbewuste weg. (Zie metapsychologie).

§ 7 - OVERGANG TOT DE METAPSYCHOLOGIE

In de loop der jaren 1913—'17 heeft Freud eenige artikelen geschreven in het „Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse",

¹⁾ C. G. Jung, S. Freud als kulturhistorische Erscheinung, Charakter, Heft 2, 1932, Berlin

²⁾ J. de la Vaissière, La théorie psychoanalytique de Freud, 38.

die hij oorspronkelijk onder de titel „Zur Vorbereitung einer Metapsychologie” had willen uitgeven. Later zijn ze opgenomen in zijn boek „Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie”.¹⁾ Daar ze een goede inleiding vormen tot de metapsychologie worden enkele hier excerptsgewijze geciteerd. Freud geeft er de volgende beteekenis aan: „Absicht dieser Reihe ist die Klärung und Vertiefung der theoretischen Annahmen, die man einen psychoanalytischen System zu Grunde legen könnte”.

a) - HET BEGRIP „ONBEWUST”

In 1913 verscheen in het „Intern. Zeitschrift für Psychoanalyse” 1 Bd, het artikel „Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewussten in der Psychoanalyse”, dat in „Proceedings of the Society for Psychological Research”, Part. LXVI Vol. XXVI werd overgenomen. Latente voorstellingen noemt hij daarin „onbewust”, terwijl voorstellingen die in ons bewustzijn aanwezig zijn en die wij waarnemen „bewust” zijn te noemen. „Eine unbewusste Vorstellung ist dann eine solche, die wir nicht bemerken, deren Existenz wir aber trotzdem auf Grund anderweitiger Anzeichen und Beweise zuzugeben bereit sind”.

Bij de „posthypnotische suggestie” moet, volgens Freud, het plan in de geest van de persoon in latente vorm of onbewust voorhanden zijn, tot het bepaalde moment komt, waarin hij het dan bewust wordt. Alle andere met deze voorstelling geassocieerde ideeën . . . de opdracht, de invloed van den arts, de herinnering aan de hypnotische toestand, blijven ook dan nog onbewust. Het psychologisch karakter der posthypnotische suggestie blijkt nog duidelijker bij hysterische personen. Het zieleleven der hysterische patienten is vervuld met werkzame, doch onbewuste gedachten; alle symptomen stammen van deze af. Wanneer een hysterische vrouw braakt, zoo kan zij dit wel door het idee doen dat zij zwanger is. Toch weet zij van dit idee niets af, hoewel het door psycho-analyse ontdekt en haar bewust gemaakt kan

¹⁾ Intern. Psychoanal. Verlag. Wien, 1924.

worden. Datzelfde heerschen van werkzame onbewuste ideeën wordt door de analyse, als het wezenlijke in de psychologie van alle vormen van neurose, onthuld. „Wij waren gewend te denken,” zegt Freud, „dat iedere latente gedachte tengevolge van zijn zwakte latent was, en dat zij bewust werd, zoodra zij kracht verkreeg. Wij hebben nu de overtuiging gekregen, dat er zekere latente gedachten zijn, die uit zichzelf niet in het bewustzijn binnendringen, hoe sterk ze ook mogen zijn. Wij willen daarom de latente gedachten van de eerste groep *voorbewust* noemen, terwijl wij de uitdrukking *onbewust* (in eigenlijke zin) voor de tweede groep reserveeren, die wij bij de neurosen beschouwd hebben. De uitdrukking *onbewust*, die wij tot nu toe slechts in beschrijvende zin gebruikt hebben, verkrijgt nu een ruimere beteekenis. Zij beteekent niet slechts latente gedachten in het algemeen, doch in het bijzonder zulke met een bepaald dynamisch karakter, namelijk die, welke, ondanks hun intensiteit en werkzaamheid, zich van het bewustzijn verwijderd houden”. Freud vond een werkzaam „Voorbewuste”, dat zonder moeite in het bewustzijn overgaat, en een werkzaam „Onbewuste”, dat onbewust blijft en van het bewustzijn schijnt te zijn afgesneden. Hoe komt dit laatste? Freud geeft de volgende verklaring: Het is aan het product van het werkzame onbewuste geenszins onmogelijk, in het bewustzijn in te dringen, maar tot deze prestatie is een zekere inspanning noodzakelijk. Wanneer wij het bij onszelf probeeren, verkrijgen wij het duidelijke gevoel van *afweer*, die moet worden overwonnen, en wanneer wij het bij een patient te voorschijn roepen, verkrijgen wij het ondubbelzinnige bewijs van dat, wat wij *weerstand* daarentegen noemen. Zoo leeren wij, dat de onbewuste gedachte van het bewustzijn uitgesloten wordt door levendige krachten, die zich tegen opname verzetten, terwijl zij andere gedachten, de voorbewuste, niets in den weg leggen. De psycho-analyse laat geen mogelijkheid open, eraan te twijfelen, dat de afwijzing van onbewuste gedachten alleen ontstaat door de in hun inhoud belichaamde tendenzen. De meest voor de hand liggende en waarschijnlijkste theorie, die wij in dit stadium van

onze kennis kunnen vormen, is de volgende: Het onbewuste is een regelmatige en onvermijdelijke phase in de processen, die onze psychische werkzaamheid steunen; iedere psychische acte begint als een onbewuste en kan of zoo blijven of zich verder ontwikkelend in de richting van het bewustzijn begeven, al naardat zij op weerstand stuit of niet. De onderscheiding tusschen voorbewuste en onbewuste werkzaamheid is niet primair, doch ontstaat eerst, nadat de „afweer” een rol is gaan spelen.

b) - DE DRIFT

In 1915 schreef Freud in het „Intern. Zeitschrift f. Psch” het artikel „Triebe und Tribschicksale”. Daarin noemt hij „der Trieb” een tamelijk donker grondbegrip, dat wij echter in de psychologie niet missen kunnen. Hij bekijkt dit begrip allereerst physiologisch en biologisch. *Physiologisch* noemt hij: „der Trieb ein Reiz für das Psychische”. Hierbij maakt hij op drieërlei wijze onderscheid tusschen „Triebreiz” en andere (physiologische) prikkels.

- 1° - De „Triebreiz” stamt niet uit de buitenwereld, doch uit het innerlijke van het organisme zelf.
- 2° - De aandrift werkt nooit als een momentane stoot, doch als een constante kracht.
- 3° - Daar zij niet van buiten, maar van binnen uit aangrijpt, kan men zich niet door vlucht aan haar onttrekken.

„Wir heiszen den Triebreiz besser „Bedürfnis”, was diese Bedürfnis aufhebt, ist die „Befriedigung”. Sie kann nur durch eine Zielgerechte (adäquate) Veränderung der inneren Reizquelle gewonnen werden”.

Het zenuwstelsel heeft daarbij volgens Freud tot taak: de aankomende prikkels weer af te voeren op zoo mogelijk lager niveau, of zich, wanneer het slechts mogelijk zou zijn, „überhaupt reizlos” te houden. De uitwendige prikkels stellen slechts tot taak, zich eraan te onttrekken; dit geschiedt dan door spierbewegingen, van welke eindelijk één het doel bereikt en dan als de doelmatige

tot erfelijke dispositie wordt. De in het innerlijk van het organisme ontstane driftopwellingen zijn door dit mechanisme niet uit de weg te ruimen. Zij stellen dus veel hoogere eischen aan het zenuwstelsel, nopen het tot ingewikkelde in elkaar grijpende werkzaamheden, die de buitenwereld zoo ver veranderen, dat zij de inwendige „Reizquelle” de bevrediging biedt, en dwingen het bovenal afstand te doen van zijn streven tot „Reizfernhaltung”, daar zij een onvermijdelijk continue prikkeltoevoer onderhouden.

Volgens Freud is er een betrekking tusschen de Lust-Onlustgevoelens en de wisselingen in de op het zieleleven inwerkende prikkels. Stellig in de zin dat de ervaring van onlust met vermeerdering van de prikkel en de lustgewaarwording met vermindering van de prikkel gepaard gaat.

Biologisch ziet Freud „der Trieb als ein Grenzbegriff zwischen Seelischem und Somatischem, als psychischer Repräsentant der aus dem Körperinnern stammenden, in die Seele gelangenden Reize, als ein Masz der Arbeitsanforderung, die dem Seelischen infolge seines Zusammenhanges mit dem Körperlichen auferlegt ist”.

Na deze algemeene beschouwingen, geeft hij definities van enkele begrippen, die in nauw verband met het begrip „Trieb” staan.

„Unter dem *Drange* eines Triebes versteht man dessen motorisches Moment, die Summe von Kraft oder das Masz von Arbeitsanforderung, das er repräsentiert. Der Charakter des Drängenden ist eine allgemeine Eigenschaft der Triebe, ja das Wesen derselben.

Das *Ziel* eines Triebes ist allemal die Befriedigung, die nur durch Aufhebung des Reizzustandes an der Triebquelle erreicht werden kann. Die Erfahrung gestattet uns auch, von „zielgehemmten” Trieben zu spreken bei Vorgängen die ein Stück weit in der Richtung der Triebbefriedigung zugelassen werden, dann aber eine Hemmung oder Ablenkung erfahren. Es ist anzunehmen das auch mit solchen Vorgängen eine partielle Befriedigung verbunden ist.

Das *Objekt* des Triebes ist dasjenige, an welchem oder durch

welches der Trieb sein Ziel erreichen kann. Es ist das variabelste am Triebe, nicht ursprünglich mit ihm verknüpft, sondern ihm nur inolge seiner Eignung zur Ermöglichung der Befriedigung zugeordnet. Es ist nicht notwendig ein fremder Gegenstand, sondern ebensowohl ein Teil des eigenen Körpers. Es kann der Fall vorkommen, dass dasselbe Objekt gleichzeitig mehreren Trieben zur Befriedigung dient, nach Alfred Adler der Fall der *Triebverschränkung*. Eine besonders innige Bindung des Triebs an das Objekt wird als *Fixierung* desselben hervorgehoben.

Unter *der Quelle* des Triebs versteht man jenen somatischen Vorgang in einem Organ oder Körperteil, dessen Reiz im Seelenleben durch den Trieb repräsentiert ist". Het is onbekend, of dit proces geregeld van chemische aard is of ook overeenstemmen kan met de ontbinding van andere, bijv. mechanische krachten.

De studie van de driftbronnen behoort niet meer tot de psychologie; ofschoon de herkomst uit de somatische bron zonder meer het beslissende voor de drift is, wordt zij ons in het zieleven toch niet anders dan door haar doel bekend.

Volgens Freud zijn de aandriften psychologisch alle kwalitatief gelijk, doch onderscheiden zich eenerzijds door de „Triebquelle“, anderzijds door het doel.

De „Triebmotive“ kunnen zéér gespecialiseerd zijn, doch zijn terug te brengen, volgens Freud, tot enkele „Urtriebe“. In deze inleiding tot de metapsychologie onderscheidt hij twee „Urtriebe“: *de Ich-oder Selbsterhaltungstribe* en de *Sexualtriebe*. Deze indeeling is volgens hem een zuivere „Hilfskonstruktion“, „die nicht länger festgehalten werden soll, als sie sich nützlich erweist, und deren Ersetzung durch eine andere an den Ergebnissen unserer beschreibenden und ordnenden Arbeit wenig ändern wird“.

Bij de beschrijving over de lotgevallen van de aandriften in de loop der ontwikkeling en verdere leven, beperkt hij zich tot de hem beter bekende „Sexualtriebe“. Hij komt dan tot vier mogelijkheden:

- 1) Die Verkehrung ins Gegenteil.
- 2) Die Wendung gegen die eigene Person.

3) Die Verdrängung.

4) Die Sublimierung.

In dit artikel behandelt hij alleen de beide eerste punten. De omzetting van de aandrift in het tegenovergestelde kan plaats vinden op 2 wijzen n.l. van de activiteit tot de passiviteit (b.v. Sadismus-Masochismus; Schaulust-Exhibition) en van liefde tot haat.

„Die Wendung gegen die eigene Person” is eigenlijk een wisseling van het object bij onveranderd doel, daar het masochisme een tegen het eigen ik gekeerd sadisme is, en het exhibitionisme het beschouwen van het eigen lichaam in zich sluit.

„Die Tatsache, dasz zu jener späteren Zeit der Entwicklung neben einer Triebregung ihr (passiver) Gegensatz zu beobachten ist, verdient die Hervorhebung durch den trefflichen, von Bleuler eingeführten Namen: *Ambivalenz*.”

Wir haben uns daran gewöhnt, die frühe Entwicklungsphase des Ichs, während welcher dessen Sexualtriebe sich autoerotisch befriedigen, *Narzissmus* zu heissen, ohne zunächst die Beziehung zwischen Autoerotismus und Narzissmus in Diskussion zu ziehen. Dann müssen wir von der Vorstufe des Schautriebes, auf der die Schaulust den eigenen Körper zum Objekt hat, sagen, sie gehöre dem Narzissmus an, sei eine narzisstische Bildung”.

Het karakteristieke van het narcisme is het zich zelf liefhebben.

Volgens Freud wordt het zieleleven in het algemeen door drie polariteiten beheerscht n.l. door de tegenstellingen:

a) Subject (Ik) Object (Buitenwereld).

b) Lust Onlust.

c) Activiteit Passiviteit.

Deze drie polariteiten gaan verbanden met elkaar aan. Er bestaat een psychische oersituatie waarin twee daarvan met elkaar samenvallen. Het Ik bevindt zich oorspronkelijk, bij het begin van het zieleleven, „triebbesetzt” en is ten deele geschikt, zijn drift aan zichzelf te bevredigen. Wij noemen deze toestand narcisme en de bevredigingsmogelijkheid autoerotisch.

Resumeerende komt Freud tot de conclusie, dat het verloop van de drift in wezen daarin bestaat, dat de driftopwellingen

aan de invloeden van de drie groote, het zieleleven beheerschende, polariteiten worden onderworpen. Van deze drie polariteiten zou men die van de Activiteit-Passiviteit als de biologische, de Ik-Buitenwereld als de realiteits- en ten slotte die van Lust-Onlust als de economische polariteit kunnen betitelen.

c) - DE VERDRINGING

Eveneens in 1915 werd het artikel „Die Verdrängung” door Freud gepubliceerd in het „Intern. Zschr. f. Psychoanalyse III Bd.”

Wanneer een neiging op weerstanden stuit, die haar onwerkzaam maken willen, raakt zij in een toestand van *verdringing*. Betrof het de werking van een uitwendige prikkel, dan zou de vlucht het geschikste middel zijn. Bij een drift is dit onmogelijk, daar het Ik zich zelf niet kan ontvluchten. Later vindt Freud in de „Urteilsverwerfung” (veroordeeling) een goed middel tegen de driftopwelling. Een vóór stadium der veroordeeling is de *verdringing*, welk begrip in de tijd voorafgaande aan de psychoanalyse niet kon worden opgesteld. De klinische ervaring leert dat de aan de *verdringing* onderworpen drift op zich zelf wel lustvol is, doch dat ze onvereinigbaar is met andere aanspraken en voorstellingen. Voorwaarde van de *verdringing* is dan, dat het onlustmotief een sterkere macht heeft dan de bevredigingslust. De psycho-analytische ervaring bij de „Uebertragungsneurosen” doet ons ook verstaan, dat de *verdringing* in wezen alleen beoogt de afwijzing en verwijderd houden van het bewustzijn. Freud onderscheidt twee fasen van *verdringing*: 1e. een *oerverdringing*, die daarin bestaat, dat de psychische (voorstellings) „Repräsentanz” van de drift niet toegelaten wordt in het bewustzijn te treden 2e. de eigenlijke *verdringing* die betreft de psychische uitloopers van de verdrongen „Repräsentanz”, of zulke gedachten, die afkomstig zijn van andere gebieden, doch in associatieve betrekking tot haar zijn gekomen. Wegens deze betrekking ondergaan ze hetzelfde lot als het oerverdrongene. De eigenlijke ver-

dringing is dus een „Nachdrängen”. De psycho-analyse maakt ons ook bekend met het feit, dat de „Triebrepräsenz” zich ongestoord en uitvoeriger ontwikkelt, wanneer zij door de verdringing aan het bewustzijn is onttrokken. Onder de „Triebrepräsenz” verstaat Freud een voorstelling of voorstellingsgroep, die door de drift met een bepaalde hoeveelheid psychische energie (Libido, Interesse) geladen is. Thans merkt Freud op, dat de klinische ervaring leert, dat er naast de voorstelling iets anders in aanmerking komt dat de drift representeert, en dat dit andere een verdringingslot ervaart, dat geheel verschillend kan zijn van die van de voorstelling. „Für dieses andere Element des psychischen Repräsentanz hat sich der Name *Affectbetrag* eingebürgert”. Het lot van de quantitative factor der driftrepresentatie kan drievoudig zijn: 1e. De drift wordt geheel onderdrukt, zoodat men niets van haar opmerkt, 2e. ze komt als affect te voorschijn, of 3e. ze wordt in angst omgezet.

Het mechanisme van een verdringing wordt ons alleen toegankelijk, wanneer wij, van de gevolgen van de verdringing uitgaande, naar de oorzaak zoeken. Beperken wij die beschouwing tot het voorstellingsdeel der representatie van de drift, dan ervaren wij, dat de verdringing in de regel een „Ersatzbildung” geeft. Wat is nu het mechanisme van zulk een „Ersatzbildung” of zijn er meerdere mechanismen te onderscheiden? Wij weten ook dat de verdringing symptomen achterlaat. Mogen wij nu „Ersatzbildung” en symptoomvorming laten samenvallen, en wanneer dit geheel zou gaan, dekt het mechanisme van de symptoomvorming zich met die van de verdringing? Freud meent, dat beide niet hetzelfde zijn. De voorloopige waarschijnlijkheid schijnt ervoor te pleiten, dat beide ver uit elkander gaan, dat het niet de verdringing zelf is, die „Ersatzbildungen” en symptomen geeft, doch dat de laatsten als tekenen van een terugkeer van het verdrongene aan geheel andere processen hun ontstaan danken.

Om nu toch deze uiteenzetting niet geheel onvruchtbaar te doen zijn, wil Freud anticiperen en aannemen, dat 1e. het mechanisme van de verdringing in wezen niet met een of meer

mechanismen van de „Ersatzbildung” samenvalt, 2e. dat er zeer verschillende mechanismen van de „Ersatzbildung” zijn en 3e. dat de mechanismen der verdringing minstens één ding gemeenschappelijk hebben, n.l. de onttrekking van de energielading, die ook libido genoemd wordt als er sprake is van sexueele drift.

d) - HET ONBEWUSTE

Dit artikel van Freud zag ook in 1915 het licht in het „Intern. Ztschr. f. Psa. III Bd. onder de naam van „Das Unbewusste.”

Het wezen van het verdringingsproces, zegt Freud, bestaat niet in het opheffen van een driftrepresenteerende voorstelling, maar in het voorkómen van het bewustworden daarvan. Wij zeggen dan, dat zij zich in de toestand van het „Onbewuste” bevindt en hebben er goede bewijzen voor, dat zij ook onbewust werkingen kan uitoefenen, ook zulke, die tenslotte het bewustzijn bereiken. Al het verdrongene moet onbewust blijven, al het onbewuste valt echter niet samen met het verdrongene. Het onbewuste heeft een grootere omvang; het verdrongene is een deel van het onbewuste. Het recht een onbewust zieleleven aan te nemen en hiermee wetenschappelijk te werken, wordt van vele zijden bestreden. Wij kunnen, beweert Freud, daartegen aanvoeren, dat de aanneming van het onbewuste noodzakelijk en legitiem is, en dat wij voor het bestaan van het onbewuste meerdere bewijzen bezitten. Zij is noodzakelijk, omdat de gegevens over het bewustzijn in hooge mate onvolledig zijn; zoowel bij gezonden als bij zieken komen dikwijls psychische akten voor, welke andere akten vooronderstellen, waarvan evenwel het bewustzijn geen weet heeft. Zulke akten zijn niet alleen de vergissingen en de droomen bij gezonden, doch ook alles, wat men psychische symptomen en dwangverschijnselen noemt bij zieken. Onze persoonlijke dagelijksche ervaring, zegt Freud, maakt ons met invallen bekend, wier herkomst wij niet kennen, en met denkresultaten, waarvan wij niet weten hoe ze ontstaan zijn.

Men moet zich op het standpunt stellen, dat het niet anders

dan een onhoudbare aanmatiging is, te eischen, dat alles wat in het zieleven omgaat ook aan het bewustzijn bekend moet worden. Men kan verder gaan en tot ondersteuning van een onbewuste toestand aanvoeren, dat het bewustzijn in ieder moment slechts een geringen inhoud omvat, zoodat het grootste deel van datgene, wat wij bewuste kennis noemen, zich bovendien gedurende de langste tijd in latente toestand, dus in een toestand van psychische onbewustheid, bevinden moet. Het protest tegen het onbewuste zou totaal onbegrijpelijk worden, als men al onze latente herinneringen in aanmerking nam. Wij stooten dan op het bezwaar, dat deze latente herinneringen niet meer als psychisch op te vatten zouden zijn, maar zouden correspondeeren met de resten van somatische processen, waaruit het psychische weer te voorschijn kan komen. Het ligt voor de hand te meenen, dat de latente herinnering daarentegen een ontwijfelbaar overblijfsel van een psychisch proces is. Belangrijker is het echter zich duidelijk te maken, dat het bezwaar berust op de niet uitgesproken, maar à priori vastgestelde gelijkstelling van het bewuste met het psychische. Deze gelijkstelling is of een *petitio principii*, die de vraag of al het psychische ook bewust zijn moet, niet toelaat, of een zaak van conventie, van nomenclatuur. Aan de andere kant staat vast, dat de onafwijsbare latente toestanden van het zieleven met de bewuste de ruimste aanraking hebben; zij laten zich met een zekere arbeidsmethode in de laatste omzetten en zij kunnen even bepaald beschreven worden, als wij dat met bewuste zielsakten doen, als voorstellingen, strevingen, beslissingen enz. Ja, van vele dezer latente toestanden moeten wij zeggen, dat zij zich slechts alleen van de bewuste onderscheiden door het wegvallen van het bewustzijn. Freud aarzelt dan ook niet ze als objecten van psychologisch onderzoek en in innigste samenhang met de bewuste zielsakten te behandelen.

Vóór de tijd der psycho-analyse hebben reeds de hypnotische experimenten, in het bijzonder de posthypnotische suggestie, het bestaan en werkwijze van het zielkundig onbewuste duidelijk waarneembaar aangetoond. De aanvaarding van het onbewuste is

echter ook volledig legitiem, in zóover wij bij haar opstelling geen schrede van onze gewone, voor correct gehouden denkwijze afwijken.

Er blijft ons in de psycho-analyse in het geheel niets anders over, dan de zielsprocessen op zich zelf beschouwd onbewust te verklaren, en hun waarneming door het bewustzijn te vergelijken met de waarneming der buitenwereld door de zintuigen. Freud hoopt zelfs uit deze vergelijking een voordeel voor onze kennis te putten. De psycho-analytische opvatting van de onbewuste zielswerkzaamheden, zegt hij, schijnt ons eenerzijds als een verdere ontwikkeling van het primitieve animisme, dat ons overal evenbeelden van ons bewustzijn voorspiegelde, en anderzijds als de voortzetting van de correctie, die Kant aan onze opvatting betreffende de uitwendige waarneming heeft aangebracht. Zooals Kant ons gewaarschuwd heeft „die subjektive Bedingtheit” van onze waarneming niet over het hoofd te zien en onze waarneming niet voor identiek met het onkenbaar waargenomene te houden, zoo maant de psycho-analyse, de bewustzijnswaarneming niet in de plaats van het onbewuste psychische proces te zetten, dat haar object is. Evenals het physische, behoeft ook het psychische in werkelijkheid niet zoo te zijn als het ons schijnt. Er zijn psychische akten van zéér verschillende hoedanigheid, die toch in het karakter, onbewust te zijn, overeenstemmen. Het zou aan alle misverstand een eind maken, wanneer wij, meent Freud, van nu aan bij de beschrijving van de verschillende psychische acten geheel ervan zouden afzien of zij bewust of onbewust zijn, en hen alleen naar hun betrekking tot de driften en doeleinden, naar hun samenstelling en verwantschap met boven hen gestelde psychische systemen, zouden classificeeren en in verband brengen. Dit is echter op verschillende gronden niet door te voeren en bijgevolg kunnen wij de dubbelzinnigheid niet ontloopen, dat wij de woorden bewust en onbewust nu eens in descriptieve zin gebruiken, dan weer in systematische zin, waar zij dan verwantschap met bepaalde systemen en begaafdheid met bepaalde eigenschappen beteekenen. Freud stelt voor om de woorden „Bewust-

sein" en „Unbewusstes" af te korten wanneer ze in systematische zin gebruikt worden, tot resp. Bw. en Ubw. De uitdrukking „Unterbewusstsein" die men ook wel eens gebruikt voor het onbewuste, vindt Freud incorrect en verwarrend. Op positieve wijze verklaart Freud als resultaat van de psycho-analyse, dat een psychische akte in het algemeen twee toestandsfasen doorloopt, tusschen welke een soort toets (censuur) ingeschakeld is. In de eerste phase is zij onbewust en behoort tot het systeem Ubw.; wordt zij bij het toetsen door de censuur afgewezen, dan is haar de overgang in de tweede phase ontzegd; zij heet dan „verdrongen" en moet onbewust blijven. Doorstaat zij echter deze toets, dan komt zij in de tweede phase en gaat tot het tweede systeem behooren, welke hij het systeem Bw. wil noemen. Haar verhouding tot het bewustzijn is echter nog niet volkomen bepaald. Zij is nog niet bewust, wèl echter „bewusstseinsfähig" (uitdrukking van Breuer), d.w.z. zij kan nu zonder bijzondere weerstand onder zekere voorwaarden objekt van het bewustzijn worden. Met betrekking tot deze „Bewusstseinsfähigkeit" noemen wij het systeem Bw. ook het „Vorbewusste" (Vbw.). Het systeem Vbw. deelt de eigenschappen van het systeem Bw. Met de aanvaarding van deze (twee of drie) psychische systemen heeft de psycho-analyse zich een schrede verder van de descriptieve bewustzijnspsychologie verwijderd, en naast een nieuwe probleemstelling ook een nieuwe inhoud verkregen. Zij onderscheidde zich van de psychologie tot nu toe hoofdzakelijk door de *dynamische* opvatting van de zielsuitingen; nu komt hierbij, dat zij ook de psychische topografie in aanmerking wil nemen en van een willekeurige zielsuiting wil aangeven binnen welk systeem of tusschen welke systemen zij haar werking uitoefent. Door dit streven heeft de psycho-analyse ook de naam van *Dieptepsychologie* verkregen.

Willen wij een topografie der zielsacten ernstig opvatten, zegt Freud, dan moeten wij onze belangstelling doen uitgaan naar een twijfelvraag, die op deze plaats opduikt. Wanneer een psychische acte (beperven wij ons tot een van de aard van een voorstelling) de omzetting uit het systeem Ubw. in het systeem Bw. (of)

Vbw. ervaart, moeten wij dan aannemen dat met deze omzetting een nieuwe fixeering, als 't ware een tweede „Niederschrift” aan de betreffende voorstelling verbonden is, die dus ook in een nieuwe psychische localiteit opgenomen kan zijn, en naast welke de oorspronkelijke onbewuste „Niederschrift” voort bestaat? Of moeten wij eerder gelooven, dat de omzetting in een toestandsverandering bestaat, die zich aan hetzelfde materiaal en aan dezelfde localiteit voltrekt? Deze vraag kan verward schijnen, moet echter opgeworpen worden, zegt Freud, wanneer wij ons van de psychische topografie, de psychische dieptedimensie, een bepaald idee willen vormen. Zij is moeilijk, daar zij boven het zuiver psychologische uitgaat en de betrekkingen tusschen het zielsapparaat en de anatomie aanraakt. Wij weten dat zulke betrekkingen in grove trekken bestaan. Het is een onverstoortbaar resultaat van het onderzoek, dat de psychische werkzaamheid aan de functie van de hersenen gebonden is, zooals aan geen ander orgaan. Een stuk verder — het is niet bekend hoever — voert de ontdekking van de ongelijkwaardigheid der hersendeelen en hun bijzondere betrekking tot bepaalde lichaamsdeelen en psychische werkzaamheden. Maar alle pogingen, om van daaruit tot een localisatie der psychische processen te geraken, alle bemoeiingen om de voorstellingen in zenuwcellen opgestapeld te denken en de opwellingen over zenuwvezels te laten gaan, zijn grondig mislukt. Datzelfde lot zou een leer te wachten staan, die bijvoorbeeld de anatomische plaats van het systeem Bw., de bewuste zielswerkzaamheid, in de hersenschors zou constateeren en de onbewuste processen in de subcorticale hersendeelen wilde zetten. Er bestaat hier een leemte, wier aanvulling tot heden niet mogelijk is en ook niet tot de taak der psychologie behoort. Onze psychische topografie, verzekert Freud, heeft *voorloopig* niets met de anatomie uit te staan; zij heeft betrekking op gebieden van het psychische apparaat, waar zij ook in het lichaam mogen zijn gelegen, en niet op anatomische plaatsen. Wij zijn niet in staat tusschen de beide geopperde mogelijkheden te beslissen. Misschien treffen wij later momenten aan, die voor één van beide de doorslag kunnen geven. Misschien

komen we tot de ontdekking, dat onze probleemstelling ontoereikend was, en dat de onderscheiding tusschen de onbewuste voorstelling en de bewuste nog geheel anders is te bepalen.

Er zijn bewuste en onbewuste voorstellingen, komen er ook onbewuste driftuitingen, gevoelens, gewaarwordingen voor? Freud meent dat de tegenstelling van bewust en onbewust geen toepassing heeft op de drift. Een drift kan nooit object van het bewustzijn worden, alleen de voorstelling die haar representeert. Zij kan echter ook in het onbewuste niet anders dan door de voorstelling gerepresenteerd zijn. Als de drift zich niet aan een voorstelling hechtte of niet als een affecttoestand te voorschijn kwam, dan zouden wij niets van haar kunnen weten. Wanneer wij toch van een onbewuste driftuiting of verdrongen driftuiting spreken, kunnen wij niet anders bedoelen als een driftuiting, wier voorstellingsrepresentatie onbewust is. Men zou meenen dat het antwoord op de vraag naar onbewuste ervaringen, gevoelens, affecten even gemakkelijk zou zijn te geven. Tot het wezen van een gevoel behoort toch dat het opgemerkt wordt, dus aan het bewustzijn bekend wordt. De mogelijkheid van een onbewustheid zou dus voor gevoelens, ervaringen, affecten volledig vervallen. Wij zijn echter in de psycho-analytische praktijk gewend, van onbewuste liefde, haat, woede enz. te spreken en vinden zelfs de bevreemdende vereeniging „onbewust schuldbewustzijn” of een paradoxe „onbewuste angst” onvermijdelijk. De verhouding is hier een geheel andere dan bij „onbewuste drift”. Het kan allereerst voorkomen, dat een affect- of gevoelsuiting waargenomen doch ontkend wordt. Zij heeft zich door de verdringing van haar eigenlijke representatie, verbonden met een andere voorstelling en wordt nu door het bewustzijn voor de uiting van deze laatste gehouden. Wanneer wij de juiste samenhang weer vaststellen, noemen wij de oorspronkelijke affectuiting een „onbewuste”, ofschoon haar affect nooit onbewust was, alleen was haar voorstelling aan de verdringing onderworpen. In alle gevallen, waar de verdringing de remming van de affectontwikkeling doet gelukken, noemt Freud de affecten die onder invloed van de ver-

dringingsarbeid te voorschijn komen, „onbewust”. „Dem Sprachgebrauch ist also die Konsequenz nicht abzustreiten; es besteht aber im Vergleiche mit der unbewussten Vorstellung der bedeutsame Unterschied, dasz die unbewusste Vorstellung nach der Verdrängung als reale Bildung im System Ubw. bestehen bleibt, während dem unbewussten Affect ebendort nur eine Ansatzmöglichkeit, die nicht zur Entfaltung kommen durfte, entspricht”.

Streng genomen en hoewel het spraakgebruik onberispelijk blijft, zijn er geen onbewuste affecten zooals onbewuste voorstellingen. Er kunnen echter zéér goed in het systeem Ubw. affectuïtingen voorkomen, die als andere bewust worden. Het geheele onderscheid spruit daaruit voort, dat voorstellingen „Besetzungen” zijn, nauwkeurig beschouwd, van herinneringssporen, terwijl de affecten en gevoelens overeenstemmen met afvoerprocessen, wier laatste uitingen als gewaarwordingen worden waargenomen. In de tegenwoordige stand van onze kennis van de affecten en gevoelens, kunnen wij dit onderscheid niet helderder uitdrukken.

De verdringing is in wezen een proces, dat aan voorstellingen op de grens van de systemen Ubw. en Vbw. (Bw) plaats heeft. Daarbij gaat het om een onttrekking van bezetting, maar de vraag is in welk systeem de onttrekking plaats heeft en aan welk systeem behoort de onttrokken bezetting daarna.

De verdrongen voorstelling blijft het vermogen houden in Ubw. actief werkzaam te zijn; zij moet dus haar bezetting behouden hebben. Het onttrokkene moet iets anders zijn. Nemen wij het geval van de eigenlijke verdringing („des Nachdrängens”), zooals zij zich afspeelt aan de voorbewuste of zelfs reeds bewuste voorstelling, dan kan de verdringing alleen daarin bestaan, dat aan de voorstelling de (voor) bewuste bezetting wordt onttrokken, die aan het systeem Vbw. behoort. De voorstelling blijft dan onbezet of zij verkrijgt bezetting van Ubw., of zij behoudt de Ubw bezetting, die zij reeds vroeger had. Dus onttrekking van de voorbewuste, verkrijging van de onbewuste bezetting of vervanging van de voorbewuste bezetting door een onbewuste. Wij merken

overigens, zegt Freud, dat wij aan deze beschouwing als onopzettelijk de opvatting ten grondslag gelegd hebben, dat de overgang uit het systeem Ubw. in een dichtsbijgelegene niet geschiedt door een nieuw „Niederschrift”, maar door een toestandsverandering, een wijziging in de bezetting. De functioneele opvatting heeft hier de topografische met geringe moeite uit het veld geslagen. 't Is echter nog niet in te zien, waarom de bezet gebleven of van Ubw. uit met bezetting voorziene voorstelling niet de poging zou vernieuwen krachtens haar bezetting, in het systeem Vbw. in te dringen. Wij hebben hier dus een ander proces noodig, dat in het eerste geval de verdringing onderhoudt, in het tweede haar tot stand brengt en in stand houdt, en kunnen deze alleen in de opvatting van een „Tegenbezetting” vinden, waardoor, zich het systeem Vbw. tegen het opdringen van de onbewuste voorstelling beschermt. De tegenbezetting acht Freud het eenige mechanisme van de oerverdringing; bij de eigenlijke verdringing (den Nachdrängen) komt de onttrekking van de voorbewuste bezetting erbij. Het is zéér wel mogelijk, dat juist de aan de voorstelling onttrokken bezetting tot tegenbezetting wordt aangewend. Wij merken, hoe wij langzamerhand ertoe gekomen zijn, in de beschrijving der psychische phaenomenen een derde gezichtspunt te doen gelden, behalve de dynamische en de topografische, de *oeconomische*, die ernaar streeft de lotgevallen der „Erregungsgrößen” te volgen en een ten minste relatieve waardeering daarover te verkrijgen. Freud zou het niet onbillijk vinden om de beschouwingwijze, die de voltooiing van het psycho-analytisch onderzoek is, door een bijzondere naam te kenschetsen. „Ich schlage vor, dasz es eine metapsychologische Darstellung genannt werden soll, wenn es uns gelingt, einem psychischen Vorgang nach seinen *dynamischen, topischen und oekonomischen Beziehungen* zu beschreiben.”¹⁾ Van te voren moet gezegd worden, dat het ons bij de tegenwoordige stand van onze inzichten slechts op enkele plaatsen zal gelukken, merkt hij echter tevens op.

¹⁾ S. Freud, Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie, 219.

De kern van het Ubw. bestaat uit „Triebrepräsenzen“, die hun bezetting afvoeren willen, dus uit wenschuïtingen. Deze wenschuïtingen zijn met elkander gecoördineerd, staan zelfstandig naast elkander, weerspreken elkander niet. Wanneer twee wenschuïtingen gelijktijdig geactiveerd worden, wier doel ons onvereinigbaar moet toeschijnen, dan trekken die beide opwellingen zich niet van elkander af of heffen elkander op, doch zij brengen tot vorming van een middenweg een compromis tot stand. Dit systeem bevat geen negatie, geen twijfel, en geen graad van zekerheid. Dit alles ontstaat eerst door de arbeid van de censuur tusschen Ubw. en Vbw. Er heerscht een groote bewegelijkheid der bezettingsintensiteiten. Door het proces der *Verschuïving* kan een voorstelling haar geheele bezetting aan een andere afgeven, door die der *Verdichting* de geheele bezetting van verscheidene andere tot zich nemen. Freud heeft voorgeslagen, deze beide processen als teeken van de z.g. psychische „Primärvorgang“ aan te zien. In het systeem Vbw. heerscht dan de „Secundärvorgang“. De gebeurtenissen in het systeem Ubw. zijn niet chronologisch geordend, worden door de voorbijgaande tijd niet gewijzigd, hebben eigenlijk geen betrekking op tijd. Ook de betrekking tot de tijd ontstaat door de werking van het Bw. systeem. Even weinig houden de ubw. uitingen rekening met de werkelijkheid. Zij zijn onderworpen aan het lustprincipe; hun lot hangt alleen daarvan af, hoe sterk zij zijn, en of ze de eischen van de Lust-Onlust-reguleering vervullen. „Fassen wir zusammen: *Widerspruchslosigkeit, Primärvorgang* (Beweglichkeit der Besetzungen), *Zeitlosigkeit* und *Ersetzung der äusseren Realität* durch die psychische sind die Charaktere, die wir an zum System Ubw. gehörigen Vorgängen zu finden erwarten dürfen“¹⁾.

Het zou onjuist zijn zich voor te stellen, dat het Ubw. in rust is, terwijl het geheele psychische werk door het Vbw. werd verricht, dat het Ubw. iets afgedaans, een rudimentair orgaan, een residu der ontwikkeling zou zijn. Of aan te nemen, dat het ver-

¹⁾ S. Freud, Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie, 224.

keer der beide systemen zich tot de acte van verdringing beperkt, terwijl het Vbw. alles, wat storend schijnt, in de afgrond van het Ubw. werpt. Het Ubw. is bewegelijk, ontwikkelingskrachtig en onderhoudt een aantal andere betrekkingen tot het Vbw., daaronder ook die van de samenwerking.

Wij doen goed aan te nemen, zegt Freud, dat iedere overgang van een systeem naar het naastbij hoogere, dus iedere schrede naar een hoogere trap van psychische organisatie, een nieuwe censuur met zich brengt. Het Ubw. wordt aan de grens van het Vbw. door de censuur teruggewezen, fragmenten daarvan kunnen deze censuur omgaan, zich hoog organiseren, in het Vbw. tot een zekere intensiteit van de bezetting aangroeien, worden echter dan, wanneer zij deze overschreden hebben en zich aan het bewustzijn opdringen willen, als afkomstig van het Ubw. herkend en aan de nieuwe censuurgrens tusschen Vbw. en Bw. opnieuw verdrongen. De eerste censuur functioneert dus tegen het Ubw. zelf, de laatste tegen de voorbewuste fragmenten daarvan.

Freud acht het zéér vermeldingswaard, dat het Ubw. van een mensch met vermijding van het Bw. op het Ubw. van een ander kan reageeren. Dit feit verdient diepgaand onderzoek, zegt hij, in het bijzonder in de richting, of zich daarbij voorbewuste werkzaamheid laat uitsluiten; het is echter volgens hem als beschrijving onaanvechtbaar.

De inhoud van het systeem Vbw. (of Bw.) wordt voor een deel ontleend aan het driftleven (door bemiddeling van het Ubw.), voor het andere deel aan de waarneming. Het is twijfelachtig, in hoeverre de gebeurtenissen van dit systeem een directe inwerking op het Ubw. kunnen hebben; het onderzoek van pathologische gevallen toont dikwijls een bijna ongelooflijke zelfstandigheid van het Ubw. Een volledig uit elkander gaan der strevingen, een absolute uiteenvalling der beide systemen is in het algemeen de karakteristiek van de ziekte. Alleen de psycho-analytische kuur is op de beïnvloeding van het Ubw. door het Bw. gebouwd en toont telkens, dat zulks, hoewel moeilijk, niet onmogelijk is. „Die zwischen beiden Systemen vermittelnden Abkömmlinge des Ubw.

bahnen uns, wie schon erwähnt, den Weg zu dieser Leistung. Wir dürfen aber wohl annehmen, dass die spontan erfolgende Veränderung des Ubw. von seiten des Bw. ein schwieriger und langsam verlaufender Prozesz ist" ¹⁾).

Bij het psycho-analytisch onderzoek van schizofrenen in het beginstadium der ziekte, blijkt dat de bezetting van de woordvoorstellingen der objekten wordt vastgehouden. De bewuste Objektvoorstelling valt uiteen in de *Woordvoorstelling* en de *Zaakvoorstelling*. Na deze overweging merkt Freud op: Opeens gelooven wij nu te weten, waardoor zich een bewuste voorstelling van een onbewuste onderscheidt. Beide zijn niet, zooals wij gemeend hebben, verschillende „Niederschriften” met dezelfde inhoud op verschillende psychische plaatsen, ook niet verschillende functioneele bezettingstoestanden op dezelfde plaats, doch de bewuste voorstelling omvat de zaakvoorstelling plus de bijbehorende woordvoorstelling, de onbewuste is de zaakvoorstelling alleen. Wij kunnen nu ook precies uitdrukken, wat de verdringing bij de overdrachtsneurosen aan de teruggewezen voorstelling ontzegt: de overzetting in woorden, die met het object verbonden willen blijven. De niet in woorden uitgedrukte voorstelling of de niet „überbesetzte” psychische acte blijft dan in het Ubw. als verdrongen terug.

Onze psychische werkzaamheid beweegt zich volgens Freud, geheel in het algemeen in twee tegenovergestelde richtingen, òf door de drift via het systeem Ubw naar de bewuste denk arbeid, òf door inwerking van buiten op het systeem Bw. en Vbw. naar de ubw bezettingen van het Ik en van de objecten.

¹⁾ S. Freud, Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie, 231.

HOOFDSTUK IV

METAPSYCHOLOGIE

§ I - ALGEMEENE BESCHOUWINGEN

„Men kan wel met recht beweren”, constateert *van Oyen*, „dat nauwelijks één enkel terrein der wetenschappelijke cultuur er aan ontkomt op een gegeven moment de hoofdbegrippen waarmede geopereerd wordt te verheffen tot metaphysische grootheden, tot mythische gestalten. Physica, sociologie, oeconomie, rechtswetenschap, aesthetica, enz., enz. zij alle zijn steeds weer in de verleiding hun specifieke kernbegrippen tot grondhypothesen voor evenzoovele wereldconstructies op te stellen. Hij citeert *Delekat*, die terecht opmerkt, dat begrippen als rede, natuur, absoluut Ik, absolute Geest, wil, kapitaal, materie, maatschappij, cultuurziel, landschap, persoonlijkheid, libido enz., alle worden tot „selbständigen metaphysischen Lebewesen mit mythologischem Einschlag”¹⁾).

„Ieder „object” wordt in de kenkritische analyse tot een complex van vragen, tot een „x”, een onbekende grootheid, oneindig doelpunt der vraagstelling. Niets kan en mag als „gegeven”, als vooropgezet stand-punt worden aangenomen. Het denken blijkt steeds verder discursief, van het bijzondere naar het algemeene voort te schrijden en vormt zich zodoende steeds hoger en wijder abstracties als natuurwet, noodwendigheid, persoon, zedelijkheid, mensch, enz., die, dat wordt men op den duur tot zijn schrik gewaar, hoe algemeener ze worden des te vager en onbegrijpelijker. Toch is menig denker maar steeds onverschrokken op den weg dezer abstraheeringen voortgegaan, steeds dieper navorschend

¹⁾ H. van Oyen, „De wijsbegeerte van prof. Ovink”, *Maandbl. v. Chr. en Cult.* 1932, 222.

het „wezen” der dingen om zodoende te geraken tot conclusies aangaande het „wezen” der wereld zelve. Het gebied der wijsgeerige onderzoekingen, dat zich met deze laatste en hoogste vragen denkend bezig houdt, „was die Welt im Innersten zusammenhält”, heeft men den naam gegeven van *Metaphysica*, wereldbeschouwingsleer”¹⁾. Voor een belangrijk gedeelte is deze beschrijving van van Oyen ook toepasselijk op de psycho-analyse. Dit komt ook tot uiting in het inzicht van Bouman: „Bij de sedert eeuwen in wezen onveranderd gebleven speculaties der metaphysica kan de exacte psycho-analytische methode als een soort van „metapsychologie” komen.”²⁾ Bouman ziet dus in de psycho-analyse niet een wereldbeschouwing, maar één der gegevens die daartoe kunnen leiden.

Deze zelfde gedachte ligt ten grondslag aan het inzicht van Jung, die de analytische Psychologie niet opvat als een „Weltanschauung”, maar als een wetenschap, die als zoodanig de bouwsteenen of de werktuigen levert, waarmee men zijn wereldbeschouwing opbouwen, neerhalen of ook verbeteren kan. Hij zegt verder: „Er gibt heutzutage viele, welche in der analytischen Psychologie eine Weltanschauung wittern. Ich möchte, sie wäre eine, denn dann wäre ich der Mühsal des Forschens und Zweifels enthoben und vermöchte überdies, Ihnen klar und einfach zu sagen, welches der Weg ist, der zum Paradies führt. Leider sind wir noch nicht so weit.”³⁾

Rümke geeft in zijn dissertatie „Phaenomenologische en Klinisch-Psychiatrische Studie over Geluksgevoel”⁴⁾ duidelijk weer hoe er reeds vóór de tijd waarin de psycho-analyse ontstond, behoefte werd gevoeld in het werkelijk psychische leven door te dringen. „De klacht, dat in de psychologie zoo weinig plaats is voor het werkelijk psychische leven, ook in den laatsten tijd nog zoo dikwijls geuit, is niet nieuw. Kenschetsend is in dit opzicht de ver-

¹⁾ H. van Oyen, „De wijsbegeerte van prof. Ovink”, Maandbl. v. Chr. en Cult. 1932, 213.

²⁾ L. Bouman, „Psycho-analyse van Freud”, Psych. en Neurol. Bl. 1912, 363.

³⁾ C. G. Jung, „Seelenprobleme der Gegenwart”, 327.

⁴⁾ H. C. Rümke, „Phaenomenologische en Klinisch-Psychiatrische Studie over Geluksgevoel”, 8 e.v.

zuchting van Novalis (F. van Hardenberg 1772—1801) in zijn „Psychologische Fragmente”. Hij concipieert hier, wat hij noemt een „Realpsychologie”, waarin plaats zou zijn voor een nauwkeurige omschrijving van de wijze, waarop menschen voelen en handelen. „Wanneer ik de wetten onderzoek”, aldus schrijft hij, „volgens welke gewaarwordingen en voorstellingen optreden, zoo vind ik niets dan *vormen*, waar binnen de ziel werkzaam is, maar van het eigenlijk psychische, het specifieke, vinden wij niets. Het zielsgebeuren kennen, de reeksen van sensaties en doorlevingen, ontroeringen en hun onderlinge immer wisselende verbanden, het kennen van drijfveeren, van wenschen en verlangens, dit wil de *Realpsychologie*”.

„Het is de groote verdienste van *Dilthey*” (1833—1911), merkt Rümke op, „het klemmende van dezen eisch te hebben gevoeld. Hij heeft de eerste poging gedaan, dit streven in de wetenschappelijke psychologie te verwerkelyken. De Realpsychologie van Novalis werd bij *Dilthey* tot de zoogenaamde „beschrijvende psychologie”. Deze psychologie heeft tot taak: „die *Darstellung* der in jedem menschlichen Seelenleben gleichförmig auftretenden Bestandteile und Zusammenhänge, sowie sie in einem einzigen Zusammenhang verbunden sind, der nicht hinzugedacht oder erschlossen sondern *erlebt* ist. „En van dezen samenhang zegt hij dit: deze samenhang (die dus door het vreemde „ik” beleefd is) moet door „innere Wahrnehmung eindeutig verifiziert werden können”. Men ziet het: hier voert *Dilthey* de begrippen „invoelen” en „introspectie”, die eerst veel later in de wetenschap doordringen, in wezen reeds in. Over het „beleven” zegt hij voorts dit, dat wij ook nu nog geheel kunnen aanvaarden: „Das Erlebte wird erlebt als ein unteilbares Einfaches. Die Einfachheit und Unteilbarkeit haftet auch an den Funktionen, ja sogar an den Funktionszusammenhänge in uns. Was wir erleben, können wir vor dem Verstande niemals klar machen”.

„De onvolkomenheden van de natuurwetenschappelijke psychologie” zoo gaat Rümke voort, „zijn geen toevallige gebreken. *Dilthey* ziet hierin het noodzakelijk gevolg van de principieele

fout: het psychische alleen met natuurwetenschappelijke methoden te willen leeren kennen. De kennis van het psychische, zooals het werkelijk is, is genetisch een geheel andere. Hij legt dit vast in de volgende formule: „de natuur verklaren wij, het zieleleven begrijpen wij” (die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir). Wij begrijpen het als een oorspronkelijk gegeven levende samenhang, en dezen samenhang leeren wij kennen in het *beleven*. Hier wordt het begrijpen, het „verstehen”, als een bijzondere bron van kennis genoemd.

Dit is van principieel belang. Wij zijn hier buiten het gebied der natuurwetenschap getreden, wanneer wij tenminste onder natuurwetenschap willen verstaan¹⁾ de wetenschap, die verschijnselen rubriceert onder causale relaties en zoo tot wetmatigheden tracht te komen, kortom een wetenschap die *nomothetisch* te werk gaat. Het werkelijk begrijpen kan niet anders dan ieder geval op zich zelf omvatten, is *idiografisch*.

Hier bij Dilthey, zien wij nog zéér duidelijk het kernverschil tusschen verklaren en begrijpen, dat door verschillende bestrijders van de opvattingen van Jaspers wordt vervaagd. Dit is voor ons het belangrijkste en al moge het nu juist zijn (Kronfeld), dat Dilthey zich bepaald heeft tot vrij grove vaststellingen, de psychologie werd een enormen stap verder gebracht door het feit, dat de wijze, hoe de psyche zich zelf en de buitenwereld beleeft, voor het eerst als een probleem aan de psychologie werd voorgelegd.”

Hartmann wijst erop, dat de *bewuste* toepassing van de driftpsychologische gezichtspunten op algemeen biologische en morphogenetische vragencomplexen (Freud, „Jenseits des Lustprinzips”; Ferenczi, „Versuch einer Genitaltheorie”) in haar draagwijdte heden nog niet beoordeeld kan worden. Of deze hypothesen reden van bestaan hebben, zal eerst het onderzoek en toetsing door de ontwikkelingsbiologie beslissen kunnen”, meent Hartmann. Hij deelt bovendien mede, dat de driftpsychologische inzichten

¹⁾ Vgl. W. Windelband, Praeludien „Geschichte und Naturwissenschaft”.

niet ten volle als psycho-analytische wetenschap mogen beschouwd worden, want dat er tusschen „Drift” en „Lust” nauwe betrekkingen bestaan en dat haar bevrediging in het algemeen als lust, haar onbevredigd zijn echter als onlust beleefd wordt, natuurlijk ook vóór en buiten de analytische Psychologie onderwerp van beschouwing en van wetenschappelijk onderzoek geweest is. Eveneens, zoo merkt hij op, is de hoop op het bevredigd worden van lustgevoelens als een van de gewichtigste motieven van het handelen algemeen bekend. Het inzicht van Freud, dat de regulering der psychische processen door gevoelens der Lust-Onlust-groep een veel algemeenere beteekenis toekent, hebben wij reeds bij de leer van de psychische dynamica ontmoet. Een uiteenzetting, die het zielsgebeuren in zijn betrekkingen tot Lust-Onlustregulering poogt te waardeeren, wordt door hem als oeconomisch bestempeld en met de topografische en dynamische beschouwingswijzen in het begrip „Metapsychologie” tezamengevat¹⁾.

De beteekenis van deze uitbreiding in de leer van Freud, die in de jaren 1920—23 plaats had, deze ontwikkeling tot metapsychologie, laat zich voor de aanhangers der strenge psychoanalyse alleen op grond van de vroegere leer volkomen begrijpen. Men zou in zekere zin kunnen zeggen, dat met het ontstaan van deze ontwikkelingsphase Freud's leer haar pansexualistisch karakter verloren heeft.

Prinzhorn drukt dit op de volgende wijze uit: „Von auszen vom Standpunkt eines freien Persönlichkeits-Psychologen, der einfach den psycho-analytischen Bemühungen offen ist, wie allen anderen Erkenntnissen auch, sieht es so aus: als die ursprüngliche Libido-Theorie die unausweichlichen Sachverhalte der wachsenden Erfahrung nicht mehr trug, folgte die Unterscheidung von Sexualtrieben, die nach dem Lustprinzip u.a. der Arterhaltung dienen, und Ichtrieben, die nach dem Realitätsprinzip für verständige Umwelts-Anpassung des Individuums sorgen”²⁾.

De indeeling der driften in sexueele- en Ikdriften stemde niet

¹⁾ H. Hartmann, „Die Grundlagen der Psycho-analyse”, 114.

²⁾ H. Prinzhorn, „Auswirkungen der Psychoanalyse”, 1928, 104.

volledig overeen met de psychische werkelijkheden, meende Freud. In zijn Metapsychologie, die ook wel de filosofische phase van zijn leer genoemd wordt, voert hij metaphysische begrippen in en spreekt van „Lebenstrieb, Wiederholungszwang en Todestrieb“.

§ 2 - METAPSYCHOLOGIE ALS METAPHYSISCH BEGRIP

Met de term Metapsychologie wil Freud m.i. ongetwijfeld zijn leer als psychologische wetenschap kenschetsen, doch er tevens mee uitdrukken dat zijn opvatting van psychologie uitgebreidere, dieper gaande eischen stelt, dan men vóór hem onder de naam van psychologie gewoon was te doen. Mijn indruk is, dat hij met het begrip metapsychologie wil aangegeven, dat zich op het psychologisch gebied ondoorgrondelijke problemen voordoen, die wij niet volledig tot klaarheid vermogen te brengen, (b.v. het psychofysisch probleem), al zouden wij die ook kunnen beschrijven. Evenals men op het gebied der metaphysica tast achter de verschijnselen naar het wezenlijke (meta ta physica), zoo tracht Freud de oplossing der diepste problemen op psychologisch gebied te benaderen. ¹⁾ Nic. Hartmann zegt in zijn „Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis“: „Es gibt Probleme, die sich nie ganz lösen lassen, in denen immer ein ungelöster Rest bleibt, ein Undurchdringliches, Irrationales. Und es hat seinen guten Sinn, wenn man Probleme dieser Art, einerlei welchen Inhalts sie sein sollten, und zwar speziell im Hinblick auf diese ihre Eigenart, „metaphysische Probleme“ nennt“. ²⁾ De vraag rijst of de beschouwingswijze, waarin Freud de geheele persoon betreft, vooral in deze metapsychologische phase zijner leer, geen aanleiding kan geven tot het gebruik maken van de term „Personalistische Psychologie“. S. Bernfeld is hiervan overtuigd en zegt in „Die Krise der Psychologie und die Psychoanalyse, I, Der Personalismus“: „Die Psychoanalyse ist unbestreitbar eine personalistische Psychologie“.

¹⁾ Vlg. A. H. de Hartog, Phaenomenologie van het Christelijk bewustzijn, 1932, 10.

²⁾ Nic. Hartmann, Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis, 1925, 12.

Met deze laatste phase in de ontwikkeling van Freud's leer onderscheiden wij totaal vier fasen, n.l. Associatie- of Voorstellingspsychologie, Voluntaristische- of Driftpsychologie, Dieptepsychologie en Metapsychologie. Het vierde stadium in de ontwikkeling van de psycho-analytische leer wordt ook wel, zooals gezegd, omschreven als de filosofische phase der psycho-analyse. De filosofie vormde vroeger de moederbodem, van waaruit alle zelfstandige wetenschappen uitgegaan zijn. Het laatste maakte zich de psychologie van haar los en werd tot zelfstandige wetenschap. Aanvankelijk was de psychologie geen ervaringswetenschap, doch werd dit later, naar gelang van de verschillende psychologische richtingen, in min of meer uitgesproken vorm. Tusschen de beide extreme vormen, het streng empirische „Behaviorisme" en de sterk filosofisch uitgewerkte „Structuurpsychologie" rangschikken zich de overige stelsels. Onder die overige stelsels neemt nu de psycho-analyse als „Dieptepsychologie" een belangrijke plaats in. Hoewel deze ook een natuurwetenschappelijke psychologie beoogt te zijn, beschouwt deze den mensch in zijn concrete levenssituaties en wil zijn werkelijke ervaringen, zijn doeleinden, conflicten en levensmoeilijkheden tot voorwerp van onderzoek maken. Zij onderscheidt zich bovendien van de streng empirische psychologische richtingen, doordat zij ook het onbewuste in haar onderzoek betreft, dit zelfs als het doorslaggevende kenschetst. Het onderzoek van het bewuste zielsgebeuren acht zij oppervlakkig, omdat dit volgens haar slechts betrekking heeft op een klein gedeelte van het geestelijk leven. Bovendien onttrekt het religieuze, ethische en artistieke zich aan het experimenteele onderzoek en zijn methoden. Zij is een psychologie van het onbewuste en als zoodanig eigenlijk in al haar ontwikkelingsfasen een „dieptepsychologie". Oorspronkelijk ontstaan uit medische overwegingen tot het verkrijgen van inzicht in de zielsziekten en behandeling daarvan, zoodat men toen kon spreken van een psycho-analytische methode, maakt zij er later aanspraak op een psychologische richting te zijn, die het geheele zieleven tot veld van onderzoek heeft gekregen. Freud acht de psycho-analyse echter niet in staat

een eigen „Weltanschauung” te vormen, wanneer hij zich houdt aan een door hem zelf gevormde definitie van het begrip „Weltanschauung”: „Eine Weltanschauung ist eine intellektuelle Konstruktion, die alle Probleme unseres Daseins aus einer übergeordneten Annahme einheitlich löst, in der demnach keine Frage offen bleibt und alles, was unser Interesse hat, seinen bestimmten Platz findet”¹⁾). Als een speciale wetenschap, een tak van de psychologie — dieptepsychologie of psychologie van het onbewuste — is de psycho-analyse geheel ongeschikt een eigen „Weltanschauung” te vormen, zij moet die van de wetenschap aannemen. Echter laat Freud daarop volgen: „Die wissenschaftliche Weltanschauung verdient aber kaum den grosztönenden Namen, denn sie schaut nicht alles an, sie ist zu unvollendet, erhebt keinen Anspruch auf Geschlossenheit und Systembildung.”²⁾

Men heeft verschillende punten van overeenstemming gevonden tusschen Freud's filosofie en die van Schopenhauer, doch hij kende deze te laat om daarvan directe invloed te ondergaan. Zelfs Nietzsche is vaak beschouwd als voorlooper van de psycho-analyse. In de „algemeene inleiding” kwamen deze overeenkomstige trekken reeds ter sprake. Freud zelf beweert alleen beïnvloed te zijn door Fechner, doch in hoofdzaak is de psycho-analyse door Freud zelf opgebouwd. Zonder geheel afstand te doen van experimenteele observaties, laat hij in de metapsychologie het volle licht vallen op de driften, die lange tijd buiten beschouwing bleven in de wijsbegeerte. Het is zijn groote verdienste opnieuw de aandacht te hebben getrokken voor het feit, dat aan alle wilsuitingen bepaalde beweegredenen ten grondslag liggen.

De psycho-analyse, in haar karakter van diepte-psychologie, beschouwt het geestelijke leven, zooals reeds in de „overgang tot de metapsychologie” werd aangegeven, van drie standpunten: 1e. het *dynamische*, 2e. het *oconomische* en 3e. het *topografische*. Wanneer het gelukt een psychische gebeurtenis volgens deze drie standpunten te beschrijven, wil Freud spreken van een meta-

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. z. Einf. in die Psychoanalyse, 1933, 219.

²⁾ idem, 254.

psychologische beschouwingwijze. Freud erkent, dat bij de tegenwoordige stand der psychologische wetenschap deze beschouwingen nog niet op ieder geval kunnen worden toegepast.

Het dynamisch standpunt

Van het dynamisch standpunt uit zijn alle geestelijke processen afhankelijk van het onderlinge spel van krachten, welke elkaar helpen of tegenwerken, zich met elkaar vereenigen of resultantes vormen. Al deze krachten (uitgezonderd de prikkels van buitenaf) hebben oorspronkelijk het karakter van instincten. Zij zijn gekenmerkt doordat zij een geweldig groot doorzettingsvermogen en een reservekracht bezitten; psychisch kunnen zij beschouwd worden als voorstellingen of denkbeelden die met affect geladen zijn. Verschillende factoren hebben invloed op het ontstaan en werking dezer krachten, de relatie tusschen het psychische en het somatische gebeuren is daarbij niet te miskennen. Bijvoorbeeld schrik en schaamte komen tot uitdrukking aan het hart en de bloedvaten, angst, zelfs herinnering aan een angstwekkende situatie werken zich lichamelijk uit; orgaan-functies, b.v. die van de maag en van de darm verlopen verschillend, naar gelang men frisch en monter of vermoeid, gedeprimeerd of lusteloos is. De ervaringen van de experimenteele physiologie b.v. de proefnemingen van Pawlow, toonen eveneens aan de invloed van affectieve toestanden op de spijsvertering. Tegenwoordig staat echter evenzeer de werking vast van somatische factoren op de psyche. Niet alleen vervult het endocrine-systeem een rol bij de lichaamsbouw en ontwikkeling, doch heeft ook invloed zoowel op de somato-sexueele als op de psycho-sexueele ontwikkeling. Bepaalde endocrine functiestoornissen geven zelfs karakteristieke psychische stoornissen. Het is ook bekend, dat stoornissen van het maagdarmkanaal de stemming in hooge mate beïnvloeden.

Hoewel de psychophysische factoren door Freud niet buiten beschouwing worden gelaten, raken zij bij hem toch op de achtergrond en wel in het bijzonder is dit het geval in betrekking tot de

invloed die het somatische heeft op het psychische. Bij hem treden de driften (instincten) op de voorgrond. In wezen rust het geheele gebouw der psycho-analytische theorie op drie steunpilaren, die hun basis vinden in het „onbewuste”, n.l. op de „verdringing”, de „sexueele instincten” en de „overdracht”, doch in de vierde phase, de metapsychologie, erkent hij het bestaan van nog andere drijfveeren dan sexueele instincten, hoewel hij die andere neigingen toch weer tot libidineuze tracht terug te voeren. In medisch opzicht moet tegen de psycho-analyse het bezwaar aangevoerd worden, dat zij de nadruk legt op de psychische factoren. De correlaties tusschen het somatische en het psychische zijn toch te innig, dan dat men zijn belangstelling voornamelijk aan het eene zou mogen wijden, terwijl men het andere zou kunnen veronachtzamen. Evenwel is het Freud's verdienste, dat hij gewezen heeft op het eenzijdige van de experimenteele psychologie, welke was ontaard in een „Psychologie ohne Seele”. Als wij bedenken, dat elke methode van onderzoek haar onmiskenbare eenzijdigheid heeft, is het te verklaren, dat ook de psycho-analyse niet vrij is van te veel in één richting te zien, waardoor de psychische zijde bijna uitsluitend het veld van onderzoek uitmaakt, terwijl aan de somatische invloed betrekkelijk weinig aandacht wordt besteed. Weliswaar zoekt Freud in zijn „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, ¹⁾ ook de bronnen der „Sexualerregung” in intern-secretorische resp. chemische functies binnen het organisme. In „Das Problem der Sexualerregung” tracht hij eerst de zwakte van de algemeen verbreide meening, dat de sexueele opwekking ontstaat door de ophooping van de „Sexualstoffen” in de kiemklieren, die wordt weergegeven in v. Krafft-Ebings „Darstellung der Sexualvorgänge”, aan te toonen. Hij wijst op de verhoudingen bij kinderen, vrouwen en gecastreerden, waarbij van een ophooping van geslachtsproducten op dezelfde manier als bij den man geen sprake is; tevens brengt hij in herinnering dat ziekten, die de productie van mannelijke geslachtscellen vernietigd hebben, de libido en potentie van de nu steriele individu's onveranderd kunnen laten. Mede op

¹⁾ S. Freud, *Gesamm. Schriften* Bd V, 88/91.

grond van de experimenten van *E. Steinach*, erkent Freud, dat wij mogen aannemen, dat in het interstitieele weefsel van de kiemklieren bijzondere chemische stoffen geproduceerd worden, die door de bloedstroom worden opgenomen en aan de lading van bepaalde deelen van het centrale zenuwstelsel een sexueele spanning doen ontstaan. Op deze belangrijke en ingrijpende ontdekkingen gaat Freud evenwel niet verder in. Hij schrijft hierover slechts: „Wie die Sexualerregung durch Reizung erogener Zonen bei vorheriger Ladung der zentralen Apparate entsteht, und welche Verwicklungen von rein toxischen und physiologischen Reizwirkungen sich bei diesen Sexualvorgängen ergeben, das auch nur hypothetisch zu behandeln, kann keine zeitgemäße Aufgabe sein. Es genüge uns als wesentlich an dieser Auffassung der Sexualvorgänge, die Annahme besonderer, dem Sexualstoffwechsel entstammender Stoffe festzuhalten. Denn diese anscheinend willkürliche Aufstellung wird durch eine wenig beachtete, aber höchst beachtenswerte Einsicht unterstützt. Die Neurosen, welche sich nur auf Störungen des Sexuallebens zurückführen lassen, zeigen die grösste klinische Aehnlichkeit mit den Phänomenen der Intoxikation und Abstinenz, welche sich durch die habituelle Einführung Lust erzeugender Giftstoffe (Alkaloide) ergeben”. 't Zou m.i. niet onmogelijk zijn, dat diepergaande onderzoekingen door Freud op dit gebied, hem aanleiding zouden kunnen geven tot wijziging in zijn leer.

Freud beschrijft de drift niet als een psychophysisch gebeuren, doch als een grensbegrip tusschen het psychische en het somatische, als de psychologische representant van de uit het lichamelijke ontstane en in de ziel komende prikkels. Deze prikkels hebben in tegenstelling met andere, de volgende specifieke eigenschappen: 1e. ze komen uit het organisme, 2e. ze werken als een constante kracht, 3e. men kan zich niet aan hen door de vlucht onttrekken, zooals bij uitwendige prikkels. Freud noemt zulk een karakteristieke „Reiz für das Psychische” een behoefte, die alleen door bevrediging kan worden voldaan. Het centrale zenuwstelsel moet daarbij aan bepaalde voorwaarden voldoen. Zijn taak moet volgens Freud zijn als volgt: „die anlangenden Reize wieder zu beseitigen,

auf möglichst niedriges Niveau herabzudrücken oder sich, wenn es nur möglich ist, reizlos zu erhalten" ¹⁾). Freud onderscheidt vier wezenskenmerken aan de drift n.l. de drang, het doel, het object en de bron. De *drang* is een algemeene eigenschap, ja zelfs het wezen van de drift. In hem is de totale kracht die de drift aanwendt, psychisch gerepresenteerd. Het *doel* van de drift, dat van het daarbij betrokken object streng gescheiden moet worden, is de bevrediging, die alleen door de opheffing van de prikkel aan de driftbron kan worden bereikt. Het *object* van de drift is datgene, waaraan of waardoor de drift zijn doel bereiken kan. De *bron* van de drift is ieder somatisch proces in een orgaan of lichaamsdeel, wiens prikkel in het zieleven door de drift is gerepresenteerd.

Aanvankelijk maakt Freud kwalitatief verschil tusschen libidineuze en andere psychische energie, zooals in „Driftpsychologie” beschreven is, (pag. 50) doch in zijn artikel „Triebe und Triebchicksale” spreekt hij als zijn vermoeden uit, dat alle driften kwalitatief gelijk zijn: „Soll man annehmen, dasz die verscheidenen aus dem Körperlichen stammenden, auf das Seelische wirkenden Triebe auch durch verschiedene Qualitäten ausgezeichnet sind und darum in qualitativ verschiedener Art sich im Seelenleben benehmen? Es scheint nicht gerechtfertigt; man reicht vielmehr mit der einfacheren Annahme aus, dasz die Triebe alle qualitativ gleichartig sind und ihre Wirkung nur den Erregungsgrößen, die sie führen, verdanken, vielleicht noch gewissen Funktionen dieser Quantität” ²⁾). Volgens hem zijn dus de driften psychologisch alle kwalitatief gelijk; zij onderscheiden zich van elkander eenerzijds door de driftbron, anderzijds door het doel. Aanvankelijk werden de driften door Freud onderscheiden in twee groepen n.l. de Ikdriften, die voor het zelfbehoud zorgen en de object-(sexueele)driften, die zich bezighouden met de relaties tot de buitenwereld, waarbij hij verklaarde, dat deze indeeling slechts een „Hilfskonstruktion” was. Theoretische bespiegeling heeft hem thans geleid tot het

¹⁾ S. Freud, Samml. kl. Schr. 1918, 255.

²⁾ S. Freud, „Triebe und Triebchicksale”; Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie, 171.

denkbeeld dat er twee *grondinstincten* zijn, die verborgen liggen achter de op de voorgrond liggende ikdrift en objectdrift n.l. een „Triebdualismus” bestaande uit: 1e. de *levensdrift* (Eros, sexualiteit) d.i. het instinct dat streeft naar steeds nauwere vereeniging. 2e. de *doodsdrift* (destructiedrift), die leidt naar ontbinding van al wat leeft. De oorzaak van de doodsdrift zoekt hij in een z.g. „herhalingsdwang”. Dit begrip ontwikkelt hij in zijn „Jenseits des Lustprinzips”¹⁾. Hij schrijft, dat het hem gebleken was, dat bij de psycho-analytische behandeling de patient zich van het in hem verdrongene niet alles herinneren kan, misschien juist het voornaamste niet, en zoo geen overtuiging van de juistheid der hem medegedeelde constructie verkrijgt. Hij is veel meer genoodzaakt, het verdrongene als een tegenwoordig beleven te herhalen (herhalingsdwang), inplaats van het, zooals de arts het liever zag, als een stuk verleden te herinneren. Deze, met ongewenschte getrouwheid, optredende reproductie heeft altijd een stuk van het infantiele sexueele leven, dus van het oedipuscomplex en zijn uitloopers, tot inhoud en speelt zich regelmatig af op het gebied van de overdracht, d.w.z. in betrekking tot den arts. Heeft men het in de behandeling zoo ver gebracht, dan kan men zeggen dat de vroegere neurose vervangen is door een overdrachtsneurose. Freud neemt aan dat er in het zieleleven een herhalingsdwang aanwezig is, die het lustprincipe overheerscht, en is ook geneigd, de droomen der ongevalsneurotici en de aandrift van het kind tot het spel, aan deze dwang toe te schrijven. Weliswaar moet hij erkennen, dat de werkingen van de herhalingsdwang slechts in zeldzame gevallen zuiver, zonder hulp van andere motieven, opgemerkt kunnen worden. Volgens hem blijft er nog genoeg over, wat de opvatting over de herhalingsdwang rechtvaardigt, en deze dwang schijnt Freud oorspronkelijker, meer elementair en meer instinctief, dan het door deze dwang ter zijde geschoven lustprincipe. In tegenpraak hiermee schijnt te zijn het feit, dat Freud zoowel in vroegere als latere geschriften zoo’n buitengewone rol toekent aan het lustprincipe. In het oeconomische standpunt komt dit meer tot uiting.

¹⁾ S. Freud, *Gesamm. Schriften* Bd VI, 204 e.v.

In verband met zijn beschouwingen over de herhalingsdwang, erkent Freud dat er een uitzondering bestaat op de regel, dat de droom een wenschvervulling is. De bovengenoemde droomen der ongevalsneurotici laten zich niet meer onder het gezichtspunt der wenschvervulling brengen, en evenmin de in de psycho-analysen voorkomende droomen, die ons de herinnering aan de psychische traumata der kindsheid geven. Zij gehoorzamen veel meer aan de herhalingsdwang, die in de analyse in elk opzicht door de wensch ondersteund wordt, het vergetene en verdrongene op te roepen, wat door suggestie aangemoedigd wordt. Ook geven zijn inzichten over de herhalingsdwang hem aanleiding tot uitbreiding van zijn definities over drift. Bij de bestudeering van de vraag op welke wijze het instinctieve met de herhalingsdwang samenhangt, dringt zich bij hem het denkbeeld op, dat hij een algemeene, tot nu toe niet duidelijk herkende — of minstens niet duidelijk aangegeven — karaktertrek van de drift, misschien zelfs van al het organische leven, op het spoor is gekomen. Hij zegt: „Ein Trieb wäre also ein dem belebten Organischen innewohnender Drang zur Wiederherstellung eines früheren Zustandes, welchen dies Belebte unter dem Einflusse auszerer Störungskräfte aufgeben muszte, eine Art von organischer Elastizität, oder wenn man will, die Äusserung der Trägheit im organischen Leben”¹⁾. Dat deze conceptie op Freud zelf een eigenaardige indruk maakt, brengt hij als volgt tot uiting: „Diese Auffassung des Triebes klingt befremdlich, denn wir haben uns daran gewöhnt, im Triebe das zur Veränderung und Entwicklung drängende Moment zu sehen, und sollen nun das gerade Gegenteil in ihm erkennen, den Ausdruck der konservativen Natur des Lebenden”. In de phaenomenen der erfelijkheidsleer en in de feiten der embryologie ziet hij de grootste bewijzen voor de organische „Wiederholungszwang”.

Wanneer wij als een ervaring zonder uitzondering mogen aannemen dat al wat leeft, uit innerlijke gronden sterft, d.i. in het anorganische terugkeert, dan kunnen wij, volgens Freud, zeggen:

¹⁾ S. Freud, Gesamm. Schriften Bd VI, 226

„Das Ziel alles Lebens ist der Tod“¹⁾). In verband met de herhalingsdwang leidt hij hieruit af: „Das Leblose war früher da als das Lebende“. Uit het streven naar terugvoering tot de vroegere toestand komt Freud tot de conclusie, dat er een „Todestrieb“ bestaat, die beoogt het levende, dat uit het anorganische is ontstaan, weer in die toestand terug te brengen. Hij erkent dat deze uitspraak paradoxaal klinkt, omdat het levende organisme zich op de meest energieke wijze verzet tegen inwerkingen (gevaren), die dit levensdoel op snelle wijze zouden doen bereiken. Om deze tegenstelling op te heffen tracht hij de volgende verklaring te geven: „Somit könnte man den Versuch machen, die in der Psychoanalyse gewonnene Libidotheorie auf das Verhältnis der Zellen zu einander zu übertragen und sich vorzustellen, dass es die in jeder Zelle tätigen Lebens- oder Sexualtriebe sind, welche die anderen Zellen zum Objekt nehmen, deren Todestriebe, das ist die von diesen angeregten Prozesse, teilweise neutralisieren und sie so am Leben erhalten, während andere Zellen dasselbe für sie besorgen und noch andere in der Ausübung dieser libidinösen Funktion sich selbst aufopfern“²⁾).

De drift tot zelfbehoud weet hij thans ook een sexueel karakter te geven, de ikdriften rekent hij n.l. tot de libidineuze driften, wat uitkomt in de volgende woorden: „Um so mehr müssen wir den libidinösen Charakter der Selbsterhaltungstriebe jetzt betonen, da wir den weiteren Schritt wagen, den Sexualtrieb als den alles erhaltenden Eros zu erkennen und die narzisstische Libido aus den Libidobeiträgen ableiten, mit denen die Somazellen aneinander haften“. Nu voelt Freud zich gesteld voor de vraag: Als ook de driften tot zelfbehoud van libidineuze natuur zijn, hebben wij dan misschien geen andere driften dan libidineuze? Er zijn tenminste geen andere te zien, merkt hij op. Maar, zoo gaat hij verder, dan moet men toch de critici gelijk geven, die van het begin af aan vermoed hebben, dat de psycho-analyse alles uit de sexualiteit verklaart, of de nieuweren zooals *Jung*, die, zonder dralen, libido voor

¹⁾ S. Freud, Gesamm. Schriften Bd VI, 228

²⁾ idem, 242.

instinctieve kracht in het algemeen gebruikt hebben. Een duidelijke ontkenning hiervan kan Freud niet geven. Hij zegt: „In unserer Absicht läge dies Resultat allerdings nicht. Wir sind ja vielmehr von einer scharfen Scheidung zwischen Ichtrieben = Todestrieben und Sexualtrieben = Lebenstriebe ausgegangen. Wir waren ja bereit, auch die angebliche Selbsterhaltungstriebe des Ichs zu den Todestrieben zu rechnen, was wir seither berichtigen zurückgezogen haben. Unsere Auffassung war von Anfang eine *dualistische* und sie ist es heute schärfer denn zuvor, seitdem wir die Gegensätze nicht mehr Ich- und Sexualtriebe, sondern Lebens- und Todestriebe benennen. Jungs Libidotheorie ist dagegen ein *monistische*; dasz er seine einzige Triebkraft Libido geheissen hat, musste Verwirrung stiften, soll uns aber weiter nicht beeinflussen“¹⁾). Freud vermoedt dat in het Ik nog andere als de libidineuze driften tot zelfbehoud werkzaam zijn. Hij betreurt het dat de analyse van het Ik nog zoo weinig gevorderd is, dat het nog zoo moeilijk is dit aan te toonen. Daar Freud vermoedt dat er nog andere als libidineuze driften bestaan, mogen wij dus niet spreken van Freud's pansexualisme.

Op grond van de herhalingsdwang kwam Freud, zooals gezegd, tot het vermoeden, dat er een „doodsdrift“ bestaat, doch ook dit vermoeden kan hij niet makkelijk bevestigen. Evenwel schijnt een inval hem over deze moeilijkheid heen te helpen. „Bei dem gegenwärtigen Dunkel der Trieblehre tun wir wohl nicht gut, irgend einen Einfall, der uns Aufklärung verspricht, zurückzuweisen“. Die inval kwam, toen hij naging of er nog een dergelijke polariteit voorkomt als Levens- en Doodsdrift. Hij herinnerde zich dat er ook een polariteit aanwezig is bij de objectliefde n.l. liefde en haat. Toen viel het hem te binnen, dat in de sexueele drift een sadistische component voorkomt. Hij ziet in dit sadisme een doodsdrift, die door de invloed van de narcistische libido van het Ik verdrongen werd, zoodat zij eerst bij het object te voorschijn komt. Aan deze opvatting houdt Freud ook nog vast in zijn geschrift „Hem-

¹⁾ S. Freud, *Gesamm. Schriften* Bd. VI, 245.

mung, Symptom und Angst", zoodat zijn laatste indeeling der driften als volgt eruit ziet:

I. *Levensdriften*

II. *Doodsdriften.*

a) Objectlibido $\left\{ \begin{array}{l} \text{niet gesublimeerde} \\ \text{gesublimeerde} \\ \text{perverse (met uit-} \\ \text{zondering van het} \\ \text{sadisme).} \end{array} \right.$

a) Sadisme in geringe graad.

b) Iklibido = drift tot zelfbehoud.

b) Sadisme in erge graad, en nog op te sporen doodsdriften.

Het oeconomisch standpunt

De veronderstelling der psycho-analyse, dat de geestelijke representaties van de instincten een bepaalde energielading bezitten en dat het doel van het psychische apparaat is te beletten, dat deze energie in zijn uiting wordt belemmerd, waardoor het aantal opwindende toestanden zoo klein mogelijk wordt gehouden, noemt Freud de oeconomische beschouwing. Het verloop van deze psychische processen wordt automatisch geregeld door het Lust-Onlustprincipe, d.w.z. dat het door een onlustvolle spanning opgewekt wordt en dan een zoodanige richting inslaat, dat zijn eindresultaat met een opheffing van deze spanning, dus met een vermijding van onlust of een verkrijging van lust gepaard gaat. In zijn geschrift „Jenseits des Lustprinzips" zegt Freud hierover: „Wenn wir die von uns studierten seelischen Prozesse mit Rücksicht auf diesen Ablauf betrachten, führen wir den ökonomischen Gesichtspunkt in unsere Arbeit ein" ¹⁾. Hij merkt op: „Het is voor ons van geen belang te onderzoeken in hoeverre wij met de opstelling van het lustprincipe een bepaald, historisch vastgelegd, filosofisch systeem genaderd zijn of ons er bij aangesloten hebben. Wij geraken tot zulke speculatieve opvattingen, wanneer wij ons bezighouden met van de feiten van het dagelijksch onder-

¹⁾ S. Freud, *Gesamm. Schriften* Bd. VI, 191.

zoek op ons gebied beschrijving en rekenschap te geven. Prioriteit en originaliteit behooren niet tot het doel, dat aan de psychoanalytische arbeid gesteld is, en de indrukken, die aan de opstelling van dit principe ten grondslag liggen, zijn zoo in het oog vallend, dat het nauwelijks mogelijk is ze over het hoofd te zien". Hij neemt aan, dat lust en onlust met de quantiteit van in het zieleleven aanwezige — en niet ergens aan gebundene — energielading in betrekking staat op een zoodanige wijze, dat onlust overeenkomt met een vermeerdering en lust met een vermindering van deze quantiteit. Hij denkt daarbij niet aan een eenvoudige verhouding tusschen de sterkte der gewaarwordingen en de veranderingen waarop zij betrekking hebben, wèl vindt hij dat de opvatting van *Fechner* over lust en onlust in wezen overeenkomt met zijn inzicht. Hij refereert aan de uiting van *Fechner* in diens geschrift: „*Einige Ideen zur Schöpfungs- und Entwicklungsgeschichte der Organismen*”, (1873, p. 94): „Insofern bewusste Antriebe immer mit Lust oder Unlust in Beziehung stehen, kann auch Lust oder Unlust mit Stabilitäts- und Instabilitätsverhältnissen in psychophysischer Beziehung gedacht werden, und es lässt sich hierauf die anderwärts von mir näher zu entwickelnde Hypothese begründen, dass jede die Schwelle des Bewusstseins übersteigende psychophysische Bewegung nach Maszgabe mit Lust behaftet sei, als sie sich der vollen Stabilität über eine gewisse Grenze hinaus nähert, mit Unlust nach Maszgabe, als sie über eine gewisse Grenze davon abweicht, indes zwischen beiden, als qualitative Schwelle der Lust und Unlust zu bezeichnenden Grenzen eine gewisse Breite ästhetischer Indifferenz besteht”

Bij dieper gaande beschouwing blijkt, dat *Freud's* opvatting omtrent het streven van het psychische apparaat, als speciaal geval moet worden gerangschikt onder het *Fechnersche* „Prinzip der Tendenz zur Stabilität”, daar volgens *Freud* het doel van het psychische apparaat is de „Erregungsquantität” laag te houden, zoodat alles wat die zou willen doen stijgen als onlust moet worden ondervonden, waar uit volgt dat er een tendens moet bestaan tot het constant houden dier quantiteit.

In de praktijk van het leven blijkt dat het lustprincipe als zoodanig niet overheerschend genoemd kan worden, daar in dat geval de overgrootste meerderheid van onze zielsprocessen gepaard moest gaan met lust of tot lust moest voeren, terwijl de algemeene ervaring het onjuiste hiervan leert. Volgens Freud kan het dan ook alleen zoo zijn, dat er een sterke tendens tot het lustprincipe in de ziel bestaat, waartegen zich echter bepaalde andere krachten of omstandigheden verzetten, zoodat het eindresultaat niet altijd overeenkomt met de lusttendens. Hij vergelijkt hierbij de opmerking van Fechner in diens zoeven genoemd geschrift (p. 90): „Damit aber, dasz die Tendenz zum Ziele noch nicht die Erreichung des Zieles bedeutet und das Ziel überhaupt nur in Approximationen erreichbar ist”

Het lustprincipe is in verband met de eischen, die de buitenwereld aan het individu stelt, niet ongewijzigd door te voeren, dit zou zelfs in hooge mate gevaarlijk kunnen zijn. Onder de invloed der driften tot zelfbehoud van het Ik wordt het door het *Realiteitsprincipe* gemodificeerd, dat, zonder het doel tot uiteindelijke lustbevrediging op te geven, berust in een tijdelijk uitstel der bevrediging. Het lustprincipe blijft dan nog lange tijd werkzaam bij de moeilijker „erziehbaren” sexueele driften, en het komt steeds weer voor, dat het, hetzij uitgaande van deze laatste, hetzij in het Ik zelf gelegen, het realiteitsprincipe tot schade van het geheele individu overweldigt. Een andere bron van onlust, zegt Freud, komt voort uit de conflicten en splitsingen in het psychisch apparaat, terwijl het Ik zijn ontwikkeling tot hoogere organisatie doormaakt. Behalve door deze beide oorzaken, die de heerschappij van het lustprincipe onmogelijk maken, ontstaan de onlust-belevingen nog het meest door andere en wel v.n.l. door de waarneming, hetzij van binnen uit door het aandringen van onbevredigde driften, hetzij van buitenaf. In het laatste geval kan de waarneming zelf van pijnlijke aard zijn, òf zij wekt onlustverwachtingen in de ziel, die als „gevaar” worden gevoeld. De reactie op deze driftaanspraken en gevaardreigingen, waarin zich de eigenlijke werkzaamheid van het psychische apparaat uit, kan dan, volgens

Freud, op correcte wijze geleid worden door het lustprincipe al of niet gemodificeerd door het realiteitsprincipe.

Het topografisch standpunt

Nà het dynamische en het oeconomische gezichtspunt, komt thans het topografische aan de orde, waarbij het psychisch apparaat beschouwd wordt als een samengesteld instrument bestaande uit verschillende deelen. De psycho-analyse tracht van dit standpunt uit de plaatsen te bepalen, waar de verschillende psychische processen hun werking hebben.

In zijn geschrift „das Ich und das Es” tracht Freud door theoretische overwegingen tot een hypothetische structuur van de psyche te komen, waarbij de eventuele ligging in het anatomisch substraat vrijwel niet in de bespiegeling wordt opgenomen. Alvorens de voorstelling van het Ik verder te ontwikkelen, tracht hij allereerst verheldering te brengen in de opvatting over de betrekkingen tusschen uiterlijke en innerlijke waarneming. Hij ziet het werkelijke onderscheid tusschen een onbewuste en een voorbewuste voorstelling (gedachte) daarin, dat de eerste zich voltrekt aan het een of ander materiaal, dat onbekend blijft, terwijl bij de laatste (vbw.) de verbinding met *woordvoorstellingen* gevoegd wordt. Hierdoor wordt gepoogd voor de beide systemen Vbw. en Ubw. kenteekenen aan te geven, die anders zijn dan de betrekking tot het bewuste. De vraag „hoe wordt iets bewust?”, kan dan doelmatiger luiden: „hoe wordt iets voorbewust?” En het antwoord zou kunnen wezen: „door verbinding met de betreffende woordvoorstellingen”. Deze woordvoorstellingen zijn herinneringsresten, zij waren eens waarnemingen en kunnen als alle herinneringsresten weer bewust worden. Nu wordt de verklaring van de analytische therapie ook eenvoudiger. Op de vraag: „wie machen wir etwas Verdrängtes (vor)bewusst”, geeft Freud tot antwoord: „indem wir solche vbw. Mittelglieder durch die analytische Arbeit herstellen”. Het bewustzijn blijft dus op zijn plaats, maar ook het onbewuste is niet van plaats veranderd, b.v. niet tot het bewuste opgestegen. De rol van de woordvoorstellingen wordt nu vol-

komen duidelijk. Door haar bemiddeling worden de innerlijke denkprocessen tot waarnemingen gemaakt. Het is, zegt Freud, alsof de zin bewezen moest worden: „al het weten komt voort uit de uiterlijke waarneming”. Bij een „Überbesetzung des Denkens” worden de gedachten werkelijk — als van buiten komende — waargenomen en daarom voor waarheid gehouden.

In zijn „Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre”¹⁾ stelde Freud voor, voorloopig het deel van het Bw. dat dient voor waarneming, zowel van binnen uit als van buitenaf, met de letters W-Bw. aan te duiden. Thans twijfelt hij of het wel juist is het geheele bewustzijn op het eene oppervlakkige systeem W-Bw. te concentreren. Wel maakt hij nog onderscheid tusschen het systeem W en het systeem W-Bw. Gewaarwordingen en gevoelens komen alleen tot bewustzijn, wanneer zij eerst aankomen in het systeem W. en daarna voortgeleid worden naar W-Bw.; is de voortgeleiding versperd, dan worden zij niet bewust.

Bij het verder uitbouwen van het Ik wil Freud het idee volgen van G. Groddeck, die er steeds weer de nadruk oplegt, dat hetgeen, wat wij ons Ik noemen, zich in het leven wezenlijk passief verhoudt, dat wij, zooals hij zich uitdrukt, „geleefd” worden door onbekende, onbeheerschbare machten²⁾. Freud stelt voor Groddeck's opvatting een plaats te geven in zijn voorstelling van de psyche, door het van het systeem W. uitgaande deel, dat in de eerste plaats vbw. is, het Ik te noemen, het andere psychische echter, waarin het zich voortzet en dat zich als ubw. verhoudt, naar Groddeck's gebruik het „Es”. Groddeck zelf heeft het voorbeeld van Nietzsche gevolgd, bij wien deze grammaticale uitdrukking voor het onpersoonlijke gebruikelijk is. Volgens Freud is nu een individu voor ons een psychisch Es, onbekend en onbewust; het Ik is daarop gezeteld, uit het W-systeem als kern ontwikkeld en in de eerste plaats het Vbw., dat zich opbouwt uit de herinneringsresten, omvattend³⁾. Het Ik heeft ook een

¹⁾ S. Freud, Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie, 253.

²⁾ G. Groddeck, Das Buch vom Es. Intern. Psa. Verlag 1923.

³⁾ Zie schema blz. 128, en Hoofdstuk VII, § 6 „De totaliteit der Persoonlijkheid”.

onbewust deel. Het Ik is van het Es niet scherp gescheiden, maar vloeit naar beneden met het Es tezamen, is slechts een deel van het laatste. Het verdrongene is alleen van het Ik door de verdringingsweerstand scherp gescheiden, door het Es kan het met hem communiceeren. Het is gemakkelijk in te zien, dat het Ik een deel van het Es is, ontstaan door de directe invloed der buitenwereld onder bemiddeling van het W-Bw., en in zekeren zin een voortzetting der oppervlakedifferentiatie. Het houdt zich ook er mee bezig de invloed van de buitenwereld op het Es en zijn doeleinden te doen gelden en streeft er naar het realiteitsprincipe in de plaats te zetten voor het lustprincipe, dat in Es onbeperkt regeert. De waarneming speelt voor het Ik dezelfde rol, als de drift in het Es toekomt. Het Ik vertegenwoordigt, wat men verstand en bezonnenheid noemen kan, in tegenstelling tot het Es, dat de hartstochten bevat. Dit alles wordt gedekt door overbekende populaire uitspraken, doch is, volgens Freud, slechts gemiddeld of ideëel als juist te beschouwen.

H. Nunberg geeft de verhouding van het Ik tot het Es op de volgende wijze weer: „Wenn wir sagen, dasz das Ich den Intentionen des Es dienstbar ist, so müssen wir diesen Ausdruck noch etwas modifizieren. Denn wenn auch das Es seine Stärke darin zeigt, dasz es das Ich seinen Intentionen bis zu einem gewissen Grade unterwirft, so ist das Ich doch nicht gänzlich hilflos, denn es zwingt das Es, seine Intentionen zu mildern und abzuändern; ja es ist imstande, diese von der Aktion und dem Bewusstsein fernzuhalten¹⁾).

¹⁾ H. Nunberg, Allgemeine Neurosenlehre, 1932, 94.

HOOFDSTUK V

DE PERSOONLIJKHEID

§ I - HET IK EN HET IKIDEAAL

Wij weten dat de drang der lage hartstochten van het onbewuste uit plaats heeft, maar verwachten, dat de psychische functies des te gemakkelijker bepaalde toegang tot het bewustzijn vinden, naargelang zij op hooger plan staan. Dit laatste blijkt niet het geval te zijn. Want zelfs fijn en moeilijk intellectueel werk, dat anders ingespannen nadenken eischt, kan ook voorbewust verricht worden, zonder tot bewustzijn te komen, b.v. een persoon weet soms direct na het ontwaken de oplossing van een bijzonder lastig probleem, waarmee hij zich de vorige dag tevergeefs heeft bezig gehouden. Veel meer bevreedend is echter, volgens Freud, een andere ervaring. Wij leeren, zegt hij, in onze analyses, dat er personen zijn, bij wie de zelfkritiek en het geweten, dus buitengewoon hoogstaande processen, onbewust zijn en als zoodanig de gewichtigste functies verrichten; het onbewust blijven van de weerstand in de analyse is dus in geene deele de eenige situatie van deze soort. De nieuwe ervaring echter, die ons er toe dringt, niettegenstaande ons beter kritisch inzicht, van een onbewust schuldgevoel te spreken, brengt ons nog meer in de war en geeft ons nieuwe raadsels op, in het bijzonder wanneer wij langzamerhand tot de conclusie komen, dat een dergelijk onbewust schuldgevoel bij een groot aantal neurosen een oeconomisch beslissende rol speelt en aan de genezing de sterkste belemmeringen in de weg legt. Wij moeten dus zeggen: niet alleen het diepste, ook het hoogste in het Ik kan onbewust zijn.

In zijn „Zur Einführung des Narzismus“¹⁾ zegt Freud: De

¹⁾ S. Freud, Gesammelte Schriften Bd VI, 177 e.v.

verdringing gaat van het Ik uit, of nauwkeuriger van de zelf-
achting van het Ik. Dezelfde indrukken, gebeurtenissen, impulsen,
wenschopwellingen, die de eene mensch zichzelf toestaat of ten-
minste bewust verwerkt, worden door anderen in volle veront-
waardiging afgewezen of reeds vóór hun bewust worden verstikt.
Wij kunnen zeggen, dat de eene persoon een Ideaal in zich heeft
opgericht, waaraan hij zijn actueel Ik meet, terwijl de ander een
dergelijke ideaalvorming mist. De ideaalvorming zou nu van de
kant van het Ik de voorwaarde tot verdringing zijn. De eigen-
liefde, die in de kindsheid bij het Ik behoorde, wordt nu op dit
ideaal-ik overgedragen. Freud drukt het ook als volgt uit: Wat de
mensch als zijn ideaal voor zich heen projecteert, is de „Ersatz”
voor het verloren narcisme van zijn kindsheid, waarin hij zijn
eigen ideaal was.

Op grond van zijn onderzoekingen betreffende melancholieën
beschrijft Freud in „Massenpsychologie und Ich-Analyse”¹⁾, dat
het Ik gesplitst kan zijn, d.i. in twee stukken kan uiteenvallen,
waarvan het eene deel op het andere vertoord is. Dat andere
gedeelte is het door introjectie veranderde, dat het verloren ob-
ject in zich bevat. Maar ook het gedeelte, dat zich zoo wreed
gedraagt, is ons niet onbekend. Het bevat het geweten, een kri-
tische aanleg in het Ik, die zich ook in normale tijden kritisch
tegenover het Ik gesteld heeft, doch nooit zoo onverbiddelijk en
onrechtvaardig. Reeds bij andere gelegenheden (Narzismus, Trauer
und Melancholie) heeft Freud moeten aannemen, dat zich in
ons Ik een dergelijke aanleg ontwikkelt, die zich van het andere
Ik kan afzonderen en daarmee in conflict geraken. Hij noemde
hem het „Ikideaal” en schreef daaraan toe de zelfkennis, het
moreele geweten, de droomcensuur en de hoofdinvoer bij de
verdringing. Het komt steeds tot een ervaring van triomf, wanneer
iets in het Ik met het Ikideaal overeenstemt. Het schuldgevoel
en het minderwaardigheidsgevoel kunnen opgevat worden als
uiting van de spanning tusschen het Ik en het Ikideaal.

In „Das Ich und das Ueber-Ich (Ichideal)” wijst Freud erop,

¹⁾ S. Freud, Gesammelte Schriften Bd VI, 308.

dat het Ik niet uitsluitend als het, door de invloed van het waarnemingssysteem gemodificeerde, deel van het Es beschouwd kan worden. Aan de zoeven genoemde motieven, die hem ertoe geleid hebben, een differentieering binnen het Ik aan te nemen, die Ikideaal of „Ueber-Ich” genoemd kan worden, wenscht hij nu in een noot een rectificatie aan te brengen¹⁾. Hij schrijft: „Nur dasz ich die Funktion der Realitätsprüfung diesem Ueber-Ich zugewiesen habe, erscheint irrig und der Korrektur bedürftig. Es würde durchaus den Beziehungen des Ichs zur Wahrnehmungswelt entsprechen, wenn die Realitätsprüfung seine eigene Aufgabe bliebe. — Auch frühere, ziemlich unbestimmt gehaltene Äusserungen über einen Kern des Ichs sollen jetzt dahin richtiggestellt werden, dass nur das System W-Bw. als Kern des Ichs anzuerkennen ist.”

Freud zoekt thans een verklaring te geven van het feit, dat het Ikideaal in minder vaste relatie tot het bewustzijn staat, dan het andere deel van het Ik. Hij brengt hiervoor in herinnering zijn verklaring voor het lijden der Melancholie, waarbij volgens hem een verloren object in het Ik weer wordt opgericht, d.w.z. een objectbezetting door een identificatie wordt vervangen. Destijds kende hij nog niet volkomen de beteekenis van deze gebeurtenis en wist niet dat het identificeeren zoo vaak voorkomt en een typisch verschijnsel is. Nu heeft hij begrepen, dat zulk een omzetting een groot aandeel heeft in de vorming van het Ik en er werkelijk toe bij draagt dat tot ontwikkeling te brengen, wat men zijn karakter noemt.

De verdringing van het oedipuscomplex brengt Freud ook in verband met de werking van het „Ueber-Ich.” Het „Ueber-Ich” (Ikideaal) is volgens hem niet enkel een residu van de eerste objectkeuze van het Es, doch het heeft ook een energieke reactievorming daartegen. Zijn betrekking tot het Ik bestaat niet alleen uit de vermaning: „So (wie der Vater) sollst du sein”, maar omvat ook het verbod: „So (wie der Vater) darfst du nicht sein, das heiszt alles tun, was er tut; manches bleibt ihm vorbehalten.”

¹⁾ S. Freud, Gesammelte Schriften Bd VI, 372.

Freud ziet zelfs in de strijd om het oedipuscomplex te overwinnen, de oorzaak van het ontstaan van het „Ueber-Ich”. Hij tracht dit op de volgende wijze uit een te zetten: Klaarblijkelijk is de verdringing van het oedipuscomplex geen gemakkelijke taak geweest. Daar de ouders, in het bijzonder de Vader, als de hindernis tegen de verwerkelijking van de oedipuswensen bekend werden, sterkte zich het infantiele Ik voor deze verdringingsdaad, doordat het deze zelfde hindernis in zichzelf oprichtte. Het nam in zekeren zin de kracht daartoe van den Vader over en dit is een handeling met buitengewoon gewichtige gevolgen. Het „Ueber-Ich” zal het karakter van den Vader bewaren en hoe sterker het oedipuscomplex was of hoe sneller (onder de invloed van autoriteit, religie, onderricht, lectuur) zijn verdringing plaats had, des te strenger zal later het Ikideaal als geweten, misschien als onbewust schuldgevoel over het Ik heerschen. Freud beschouwt het ontstaan van het „Ueber-Ich” veroorzaakt door twee hoogst belangrijke biologische factoren n.l. 1e. de lange kinderlijke hulpeloosheid en afhankelijkheid en 2e. het feit van zijn oedipuscomplex.

L. Jekels beschrijft de ontwikkelingsgang van het Ueber-Ich met de volgende woorden: „Sein Werdegang, in flüchtiger Eile rekapituliert, besteht darin, dasz dieser „innere” Mensch in uns, um mit den Worten des Apostels Paulus an die Römer zu sprechen, seine Genese und Entfaltung einem *Verinnerlichungsvorgang* verdankt”¹⁾.

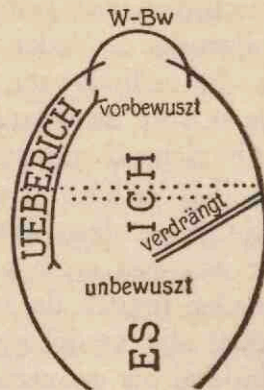
Freud zag aanvankelijk geen kans het Ik-ideaal een plaats aan te wijzen in zijn structuur van de psyche. Hij schrijft: „Es wäre aber ein vergebliches Bemühen, das Ichideal auch nur in ähnlicher Weise wie das Ich zu localisieren oder es in eines der Gleichnisse einzupassen, durch welche wir die Beziehung von Ich und Es nachzubilden versuchten”²⁾. In „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse”³⁾, geeft hij een schematisch

¹⁾ L. Jekels, Almanach der Psychoanalyse, 1933, 77.

²⁾ S. Freud, Gesammelte Schriften Bd VI, 381.

³⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorlesungen, 1933, 110.

overzicht over de structuurverhoudingen van de psychische persoonlijkheid, waarin het Ueber-Ich nu ook een plaats heeft gevonden. Het schema ziet er als volgt uit:

Het Ueber-Ich duikt in het Es, omdat het volgens Freud als erfenis van het oedipuscomplex intieme samenhang ermee heeft; het ligt verder af van het waarnemingssysteem dan het Ik. De weerstand kan slechts een uiting van het Ik zijn, dat destijds de verdringing doorgevoerd heeft en haar nu in stand wil houden.

Freud waarschuwt ervoor dat men de grenzen niet scherp mag stellen; dit is slechts een schematische voorstelling, de ruimte door het Es ingenomen moest eigenlijk onvergelykelyk grooter zijn dan die, welke door het Ik of het voorbewuste wordt ingenomen.

§ 2 - HET „HOOGERE” IN DEN MENSCH

„Zwei Seelen wohnen ach in meiner Brust,
Die eine will sich von der andern trennen;
Die eine hält in derber Liebeslust
Sich an die Welt mit klammernden Organen
Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust
Zu den Gefilden hoher Ahnen”.

De laatste twee der bekende regels uit Faust wijzen op het hogere dat in den mensch leeft. Van verschillende zijden heeft men tegen de leer van Freud aangevoerd, dat deze zich om het

hoogere, het zedelijke, het „Ueberpersönliche” in den mensch niet bekommert. Freud tracht dit verwijt te weerleggen in zijn „Das Ich und das Es”, op tweeërlei wijzen, n.l. historisch en methodisch.¹⁾ Hij wijst erop dat van het begin af, aan de moreele en aesthetische strevingen in het Ik de drijfkracht tot verdringing werd toegekend. In methodisch opzicht concludeert hij, dat men niet wilde in zien, dat de psycho-analytische beweging niet met een volledig en afgewerkt leerstelsel als een filosofisch systeem kon te voorschijn komen, maar zich schrede voor schrede de weg moest banen tot inzicht van de psychische complicaties, door de analyse van zoowel normale als abnormale phaenomenen. Op de vraag of er een hooger wezen in den mensch is kan hij nu, bij de analyse van het Ik, een bevestigend antwoord geven. Hij noemt dit hoogere wezen het Ikideaal of het Ueber-Ich”, de vertegenwoordiger van de samenhang met de ouders. Als klein kind heeft men dit hoogere wezen gekend, bewonderd, gevreesd, dit later in zichzelf opgenomen. Hij beschouwt het Ikideaal als de erfenis van het oedipuscomplex en dus uiting van de krachtigste opwellingen en gewichtigste libido-lotgevallen van het „Es”. Door zijn ontstaan heeft zich het Ik meester gemaakt van het oedipuscomplex en zich zelf tegelijkertijd onderworpen aan het „Es”. Terwijl het Ik hoofdzakelijk vertegenwoordiger der buitenwereld, der realiteit is, staat tegenover hem het Ikideaal als verdediger van de binnenwereld, van het „Es”. Conflicten tusschen Ik en Ikideaal zullen, volgens Freud, in laatste instantie de tegenstelling weergeven tusschen het reële en het psychische, tusschen de buitenwereld en de binnenwereld.

Wat de biologie en de lotgevallen van de menschheid in het Es geschapen en achtergelaten hebben, dat wordt door de ideaalvorming van het Ik overgenomen en aan hem individueel weer beleefd. Het Ikideaal heeft ingevolge zijn vormingsgeschiedenis de uitgebreidste verbinding met het phylogenetisch verkregene, de archaïstische erfenis, van den enkeling. Wat in een enkel

¹⁾ S. Freud, *Gesamm. Schriften*, Bd VI, 380.

zieleleven tot het diepste behoord heeft, wordt door de ideaalvorming tot het hoogste van de menschenziel, in de zin van Freud's terminologie. Freud vindt het gemakkelijk aan te toonen, dat het Ikideaal aan alle eischen voldoet, die aan het hogere wezen in den mensch gesteld worden. Hij komt met de opvatting, die m.i. niet meer dan een hypothese is, dat het Ikideaal de kiem bevat, waaruit zich alle religies zouden gevormd hebben, n.l. als de „Ersatzbildung für die Vatersehnsucht" ¹⁾). Volgens Freud zou het oordeel over eigen onvolmaaktheid bij de vergelijking van het Ik met zijn Ideaal, het ootmoedige religieuze gevoel geven, waarop zich de vurig geloovige beroept. Ook over het ontstaan van het geweten tracht hij een verklaring te geven. Hij zegt: In het verdere verloop der ontwikkeling hebben leeraren en autoriteiten de vaderrol voortgezet; hun geboden en verboden zijn in het Ideaal-ik machtig gebleven en oefenen nu als geweten de moreele censuur uit. De spanning tusschen de aanspraken van het geweten en hetgeen het Ik tot stand gebracht heeft wordt als schuldgevoel ondervonden.

J. H. van der Hoop merkt op, dat Freud zijn meeningen over het onbewuste in de laatste jaren sterk gewijzigd heeft. Thans is voor hem het verdrongene niet meer identiek met het onbewuste, maar vormt er een bepaald deel van. Bovendien erkent Freud nu, dat in het onbewuste zoowel „subtiel en moeilijk intellectueel werk" als waardevolle moreele beoordeelingen kunnen geschieden, ja, dat er zoiets als een „onbewust schuldgevoel" bestaat ²⁾).

Volgens Freud berusten de sociale gevoelens op identificaties met anderen, op grond van het gelijke Ikideaal. Religie, moraal en sociaal gevoel — deze hoofdinhouden van het hogere in den mensch (wetenschap en kunst buiten beschouwing gelaten) — zijn volgens Freud oorspronkelijk één geweest. Eigenaardig doet het aan, dat Freud hier de religie als het hogere in den mensch erkent, terwijl hij in zijn „Die Zukunft einer Illusion" de religie

¹⁾ S. Freud, Gesamm. Schriften, Bd VI, 381.

²⁾ J. H. van der Hoop, Nieuwe richtingen in de Zielkunde, 1927, 265/266.

ziet als iets afwijkends, n.l. als een algemeen menselijke dwangneurose. Het dogma is volgens hem niets anders als een illusie in psychiatrische zin opgevat, en illusies vinden hun oorzaak in de innigste wenschen der menschheid, waaraan hij ook de groote hardnekkigheid wil toeschrijven. Daar Freud meent dat aan de religie zéér sterke wenschuitingen ten grondslag liggen, waar- schuwt hij ernstig er tegen om aan de menschen de dwangneurose van de religie te ontnemen zonder meer ¹⁾. De diepere oorzaak van de religie zoekt hij bij de primitieve volkeren. Reeds in 1913 veronderstelt hij in zijn boek „Totem und Tabu“, dat de mensch van het dier afstamt, verder neemt hij aan, dat het Totemisme d.i. de vereering van een dier, het totem, bij alle primitieve volkeren voorkomt (wat niet juist is) en dat het Taboegebod van de exogamie (huwen met vrouw buiten de eigen stam), de „Inzest-scheu“, met de vereering van het Totemdier samenhangt en daarin zijn grond heeft.

Schelts van Kloosterhuis merkt op in zijn „Freud als Ethnoloog“, dat Freud bij voortdoring met vage gymnasiale herinneringen werkt, inplaats van b.v. ethnografen ter hand te nemen. De gevolgen, zegt hij, blijven niet uit: Freud neemt allerlei ethnografica als vaststaand aan, die òf niet juist zijn, òf niet algemeen voorkomen en dus niet typisch zijn ²⁾ Donat geeft een duidelijk kort overzicht van de hypothese van Freud met de volgende woorden: „Aus dieser Annahmen, die sämtlich unbewiesen und irrig sind, bildet er nun durch Zusammenschweizung mit seinem Oedipus-komplex folgende sonderbare Hypothese „oder, ich möchte lieber sagen: die Vision“, wie er selbst sich ausdrückt. Einen höheren Wert als den einer Vision, freilich ganz eigener Art, hat in der Tat die Hypothese nicht. Was schaut nun diese Vision? Wir werden darauf gefaszt sein, dasz sie unvermeidlich sexuelle Bilder sieht. So ist es auch. Die kannibalischen Urmenschen von einst, so erzählt sie, lebten in Horden unter einem gemeinsamen

¹⁾ S. Freud, Die Zukunft einer Illusion, 1928, 53 e.v.

²⁾ E. Schelts van Kloosterhuis, „Freud als Ethnoloog“, 1934, 211.

Vater. Der Vater der Urhorde hatte als unbeschränkter Despot alle Frauen für sich genommen und die älteren Söhne, in denen er Rivalen sah, getötet oder verjagt. Doch diese taten sich eines Tages, getrieben von ihrer Oedipusleidenschaft, zusammen, töteten den Vater und verzehrten ihn. Nach der Tat waren sie aber nicht imstande, das Erbe anzutreten, da einer den anderen im Wege stand. Zugleich erwachte in ihnen die Anhänglichkeit an den Vater, die neben der Rachsucht in ihnen lebte; sie bereuten die Tat. In ihrem Schuldbewusstsein schufen sie nun das für alle Zukunft geltende Verbot, das Totemtier zu töten, das ihnen Vaterersatz wurde und auf das sie ihre Gefühle übertrugen. Zugleich verzichteten sie insgesamt auf den Besitz der Frauen, um derentwillen sie den Vater getötet hatten. Diese ungeheuerliche Tat soll nun der erste Ursprung des Schuldbewusstseins und der Religion gewesen sein. Die regelmässig wiederkehrende Totemmahlzeit mit der Tötung des Totemtieres „wäre die Wiederholung und die Gedenkfeier dieser denkwürdigen, verbrecherischen Tat, mit welcher so vieles seinen Anfang nahm, die sozialen Organisationen, die sittlichen Einschränkungen und die Religion“ ¹⁾. Später wurde an die Stelle des Totemtieres ein neues Nachbild des gehassten und zugleich verehrten Urvater gesetzt, Gott, ebenfalls eine Dichtung. ²⁾.

Freud ziet in het religieuze bewustzijn een stadium in de ontwikkeling van de menselijke psyche. Bij elk station op de ontwikkelingslijn van het psychische leven blijven personen achter of keeren tot een vorig station terug. (regressie). Freud ziet in het zich los maken van de religie een komen in een verder stadium van ontwikkeling. Ofschoon hij erkent, op grond van zijn ervaringen, dat een religieus persoon zóó'n kracht uit zijn geloof put, dat de kans om in een neurose te vervallen gering te noemen is, wil hij niet toegeven, dat de meest rationeele psychotherapie moet zijn de mensch ervan te overtuigen, dat het terugkeeren tot de religie, de eenige weg is om weer volkomen in evenwicht

¹⁾ S. Freud, Totem und Tabu, 172.

²⁾ J. Donat, Über Psycho-analyse und Individualpsychologie 1932, 136/137.

te komen. De woorden van *Augustinus*: „Mijn ziel is onrustig in mij, totdat zij rust vindt in God”, wenscht Freud niet te onderschrijven. Hij vindt een heel andere verklaring, die m.i. ongegrond is. Hij beschouwt de religie als een algemeene neurose en zegt dat het aannemen van deze algemeene neurose de geloovige ontheft van de taak een persoonlijke neurose uit te beelden. Slechts geleidelijk wil hij iemand ontwennen aan de religie, want, zegt hij, men kan een mensch, die altijd een slaapmiddel gebruikt heeft, dit niet plotseling ontnemen want dan slaapt hij niet. Daar staat echter tegenover, dat een mensch niet altijd kind kan blijven. Hij moet de wereld in. Hij moet opgevoed worden tot realiteit. De mensch is niet aangewezen op de religie om hierin geholpen te worden. Deze houdt hem er juist van af. De mensch heeft nog iets anders en dat is de wetenschap ¹⁾ *).

¹⁾ S. Freud, *Die Zukunft einer Illusion*, 70 e.v.

*) Als scherp contrast met deze uitspraken van Freud citeer ik het woord van A. Maeder uit „*Die Richtung im Seelenleben*” (1928): Een twintigjarige praktische ervaring bij zielszieke menschen heeft mij langzamerhand overtuigd, dat men met een zuiver deterministische opvatting van de ziekte, in het bijzonder in de geneeskunst, niet uitkomt. Ik kwam van den kant van de psychiatrie en was zooals het toch behoort (!) in mijn levens- en wereldopvatting geheel positivistisch gericht. Mijn ervaring als arts dwong mij verder te zoeken, mij opnieuw te oriënteeren. Het maakte een hevigen indruk op mij, toen bij het doorbladeren van Chamberlain's bloemlezing het woord van Christus voor mij oplichtte: „Ik ben gekomen om te zoeken en zalig te maken, wat verloren was”. Mij stond opeens de ideale definitie van de werkzaamheid van den geneesheer voor den geest, waarnaar ik tevergeefs gezocht had. Dus was het hoogste en laatste niet in school- en vakkennis te vinden, maar daarbuiten, en wel aan de religieuze bron, die wij als geleerden en verlichte, beschaafde menschen afgewezen en van haar waarde beroofd hadden. Het begon mij duidelijk te worden, dat boven de sfeer van het menschelijke weten en werken zich de hemel in zijn oneindigheid en eeuwigheid welft, dat het menschelijk verstand en de menschelijke energie door de goddelijke wijsheid en almacht overstraald worden”.

HOOFDSTUK VI

SAMENVATTING

Alvorens over te gaan tot de critische beschouwingen, wordt thans nog in zéér algemeene trekken een kort overzicht gegeven over Freud's psychologie. Uit het voorgaande is gebleken, dat de psycho-analyse een psychologische richting is. Zij neemt een plaats in tusschen andere psychologieën. Men kan n.l. streng genomen zeggen, dat er niet één Psychologie bestaat, doch dat er meerdere psychologieën naast elkander staan, waarbij ieder zich bedient van een andere terminologie, van andere methoden, en die totaal verschillende doelstellingen hebben en van andere onderstellingen uitgaan. *Bühler* begint zijn boek „Die Krisis der Psychologie” met een karakteristiek van de toestand en schrijft o.a. „So viele Psychologien neben einander wie heute, so viele Ansätze auf eigene Faust sind wohl noch gleichzeitig beisammen gewesen Denn so ist es in der Gegenwart: Ein rasch erworbener und noch unbewältigter Reichtum neuer Gedanken, neuer Ansätze und Forschungsmöglichkeit hat der krisenartigen Zustand der Psychologie heraufbeschworen. Es ist, wenn nicht alles täuscht, keine Zerfalls-, sondern eine *Aufbaukrise*, ein *embarras de richesse*, wie er das Ausholen zu einem umfassenden Gemeinschaftswerke begleiten kann. Gelingt es, eine Konkordanz herzustellen, dann dürften wir Groszes von der Zukunft erwarten”¹⁾.

De oudste psychologische richting, die zich tegenwoordig nog doet gelden, is de filosofische psychologie. Het uitgangspunt van deze richting vormt in engere en eigenlijke zin het probleem van de ziel: „Wat is de ziel, waarvandaan komt zij en waar gaat

¹⁾ Karl Bühler, Die Krisis der Psychologie, 1927.

zij heen"?¹⁾). Deze psychologie is geen ervaringswetenschap, zij acht de beteekenis van de ervaring gering, zij gaat van bepaalde metaphysische onderstellingen uit en zoekt die op het gebied van het psychische te rechtvaardigen. Alle andere psychologische richtingen houden rekening met de ervaring; natuurlijk komen hierbij bepaalde schakeeringen voor. Tusschen de beide extreme vormen „het Behaviorisme” en „de structuur-psychologie” rangschikken zich de andere richtingen, waaronder de psycho-analyse. De eerste is een streng empirische psychologie, de tweede is sterk filosofisch getint.

Mittenzwey wijst erop, dat, hoewel oorspronkelijk de psycho-analyse een „Vorstellungsdynamik” was en in de loop der jaren onmerkbaar in een „Triebdynamik” overging, daarbij telkens in de vroegere formuleeringen terugvallend, zij echter in werkelijkheid „der Versuch einer wirklich *personalen* Psychologie” is²⁾). Het gaat volgens hem om het centrum van de persoon, dat niet eenvoudig met het Ik van de Ikpsychologie identiek is. Het centrum van de persoon, dat Freud uitsluitend interesseert, is het Ik van de biografie. Zijn psychologie is steeds biografische psychologie; alle misverstand ten spijt, dat hij zelf opgewekt heeft, door nu eens associatief-psychologisch, dan weer voluntaristisch-psychologisch en eindelijk metapsychologisch zijn inzichten te formuleren. In die zin, dat alleen de persoon een biografie heeft, spreekt *Mittenzwey* van „personale Psychologie”³⁾.

J. C. Franken ziet in het thema „Geestesziekten zijn ziekten van de psychologische persoon”, dat *Jaspers* als een nieuw methodologisch gezichtspunt in de psychiatrische onderzoekingen invoerde, een belangrijk correctief in de toen nog uitsluitend toegepaste heterologische onderzoekingsmethode. De gedachte, dat het in de psychiatrie gaat om de mensch als „persoon”, heeft vele onderzoekers op dit gebied er toe aangezet, zich rekenschap te geven van het grondprobleem der psychologie. Zoo hebben

¹⁾ Vgl. A. Pfänder, *Die Seele des Menschen*, 1933.

²⁾ Prinzhorn, *Krisis der Psycho-analyse* Bd. I, 86.

³⁾ Prinzhorn, *Krisis der Psycho-analyse* Bd. I, 93.

psycho-analyse, karakterologie, paedagogiek, sexueele wetenschap, psychologie der „Weltanschauungen" en ten slotte ook „Gestalttheorie", alle van verschillend standpunt, het thema „Mensch" bewerkt en een onoverzienbaar materiaal van menschenkennis verzameld. Al deze genoemde wetenschappen laten zich vereenigen in dit eene wetenschappelijk begrip: de psychologie, daar deze steeds te doen heeft met het concrete zieleleven van de mensch, dat zich in het menschelijk bewustzijn afspeelt. ¹⁾

„Elsenhans rangschikt de psycho-analyse nog onder de psychopathologische tak der empirische psychologie. Doch aldus doet men haar pretentie te kort: zij is uit het raam der ziektegevallen uitgekomen en heeft haar terrein uitgestrekt over het geheele gebied van het geestesleven" ²⁾). De psycho-analyse wil natuurwetenschappelijke psychologie zijn, zoekt echter de mensch in de concrete levenssituaties op, zij wil zijn werkelijke lotgevallen zijn doelstellingen, zijn conflicten en moeilijkheden des levens tot voorwerp van onderzoek maken. Zij bepaalt zich niet tot het bewuste zieleleven, doch tracht ook de onbewuste zielsprocessen te doorgronden, waardoor zij ook Dieptepsychologie wordt genoemd. Zij is echter tevens een Driftpsychologie, doordat zij in de driften en de omvormingen die daaruit voortkomen, de laatste en beslissende krachten der ziel ziet.

William Stern geeft de ontwikkeling van de psycho-analytische leer in het kort als volgt aan: Die Psychoanalyse hat allerdings — durch die starke Betonung des dynamischen Moments, durch die Lehre von der Uebertragung, durch die Behauptung von Spannungszuständen zwischen bewussten und unbewussten Schichten — viel eher als der Herbartianismus die Möglichkeit, eine fruchtbare Beziehung zu personalistischen Gesichtspunkten herzustellen. Es ist in ihr auch — wenn man die Entwicklung über ein Menschenalter hin verfolgt — langsam aber deutlich eine Abwendung von der Mechanistik der ersten Freud'schen Thesen

¹⁾ J. C. Franken, *Kritische Philosophie und Dialektische Theologie*, 1932, 355.

²⁾ C. L. Tuinstra, *Het symbool in de psychanalyse*, 1933, 21.

und eine Annäherung an personalistische Auffassungen erkennbar ¹⁾).

Het typische tijdstip, waarop „de leer van Freud” een aanvang neemt, ligt omstreeks 1890, toen het Breuer en Freud gezamenlijk gelukte bij hysterische angstneurosen met behulp van hypnose eenige scènes, die vergeten waren en die voor het ontstaan van de angstneurosen van belang bleken, in die hypnose-toestand van de patiënt te vernemen. Toen zij deze scènes later aan de patiënt in bewuste toestand mededeelden, trad genezing in.

Betrekkelijk spoedig laat Sigmund Freud de hypnose achterwege, omdat hij merkt dat niet ieder daarvoor geschikt is en zoekt dan een andere methode, die hij later psycho-analyse noemt. Deze psycho-analyse, door hem gefundeerd en opgebouwd, is een onderzoekingsmethode tot ontdekking van verborgen geestelijke verwickelingen in het onbewuste, d.i. buiten het bewustzijn gelegen.

Wij hebben gezien dat het criterium van de psycho-analyse ligt in het doorgronden van onbewuste zielsprocessen, die echter op het bewuste leven een machtige invloed kunnen oefenen. Zij berust eigenlijk op de veronderstelling, dat zekere voorstellingscomplexen, in het bijzonder van pijnlijke aard, uit het bewustzijn verdrongen worden, maar in het onbewuste blijven bestaan, zich verder gaan ontwikkelen en onder allerlei mutaties in het bewuste leven zich af en toe of voortdurend manifesteren bij daarvoor gedisponeerde personen, die verschillende afwijkingen, zoowel psychische als somatische, kunnen gaan vertoonen. De leer van de verdringing nu is één der pijlers, waarop het gebouw van de psycho-analyse rust en maakt één van de belangrijkste delen ervan uit. Die leer zelf is niet anders dan de theoretische uitdrukking van de ervaring, die zich naar verkiezing dikwijls laat herhalen, indien men zonder hulp van de hypnose een neuroticus gaat analyseren; men stuit dan op een weerstand en dat bewijst, volgens Freud, het bestaan van verdringing. Gelukt het met deze methode de ätiologische momenten op te sporen en

¹⁾ W. Stern, Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage, 1935, noot blz. 285.

deze aan de patiënt bewust te maken, zoo treedt in sommige gevallen genezing in.

De psycho-analyse heeft haar tegenwoordige vorm verkregen langs lijnen van geleidelijkheid. Op aanraden van Breuer had Freud eerst de hypnose gebruikt om de oorzaken der conflicten op te sporen, doch toen bleek dat niet ieder in hypnose te brengen was, merkte hij, dat het eenvoudig laten uitspreken van de patiënt soms in staat was de nerveuze verschijnselen te doen verdwijnen. Dit laten uitspreken, deze reiniging der ziel (katharsis) noemde hij de kathartische methode. Hoewel er later wijziging komt in de opvatting der oorzaken van de conflicten en in de theoretische verklaring daarvan, blijft de katharsis uit de aard der zaak een belangrijke rol spelen. Weliswaar grijpt bij de psycho-analyse de analyticus steeds in, zoodra er een hiaat ontstaat in de uiteenzetting van de patiënt omtrent zijn lotgevallen. Er is dus een actief zoeken naar het conflict, dat in laatste instantie de neurose heeft veroorzaakt, doch zonder de patiënt in de gelegenheid te stellen zich volkomen uit te spreken kan de behandeling niet met kans op succes plaats hebben. Het bleek dat de resultaten niet slechter werden, indien in plaats van de hypnose een zorgvuldig en systematisch uitvragen in waaktoestand komt.

Het is onjuist de psycho-analyse te beoordeelen zonder de chronologische ontwikkeling daarvan te kennen, te meer daar in een later stadium van ontwikkeling slechts sporadisch sprake is van een herroepen van wat in een vorig stadium werd aangenomen, wèl erkent Freud steeds een verder uitwerken. Hoewel er in hoofdzaak vier fasen van ontwikkeling in de leer van Freud zijn aan te wijzen, moet het ontstaan daarvan dan ook als groei worden opgevat. Scheiding daartusschen is dus slechts in betrekkelijke zin door te voeren. In de eerste phase wordt de nadruk gelegd op het bewust maken van de verdrongen voorstellingscomplexen. *Voorstellings- of Associatiepsychologie* kan men dit gedeelte noemen. Er ontstaan hierbij de begrippen: Ziektemakend trauma, Verdringing, Ingeklemd affecten, Bewustmaken, Afreageren, Kathartische genezing. Aanvankelijk wordt in dit stadium

de hypnose toegepast, doch later de uitvraging. Bij de steeds herhaalde kathartische methode in neurose-gevallen bleek het Freud, dat zonder uitzondering de diepere oorzaken gelegen waren in een erotisch conflict. Hiermede is de tweede phase ontstaan, waaruit een „Sexual-theorie” te voorschijn komt, waarin tot uiting komt dat alle wegen op het gebied van het driftleven, meestal terugvoeren naar verdrongen sexueele wenschen en wel tot in de vroege kindsheid. Aan dit stadium is de naam „*Drift-psychologie*” gegeven, daar hierin de driften een voorname plaats beginnen in te nemen.

De verdere uitbreiding der techniek voert tot de derde phase van ontwikkeling, waarin de „*Traumdeutung*”, de methode van de vrije associatie, de leer van weerstand en verdringing ontstaan en aan vergissingen en toevallige handelingen een beteekenis wordt gegeven. Hierdoor ontstaat de leer van het Onbewuste en dringt de oorspronkelijk psychotherapeutisch bedoelde psychoanalyse verder in de normale psychologie, waarbij de onbewuste zielsprocessen als zéér voornaam worden beschouwd. Daar in dit stadium de nadruk wordt gélegd op de werking van het onbewuste zieleleven, wordt deze ontwikkelingsphase ook *Diepte-psychologie* genoemd.

Omstreeks 1920 geeft Freud, ondanks ironische uitingen over Philosophie en Wereldbeschouwingen, zelf in wezen filosofische en „*Weltanschauliche*” uitspraken, die dus van metafysische aard zijn. Hoewel in het karakter der psychoanalyse als diepte-psychologie geen wijziging wordt gebracht, wenscht Freud aan een beschouwingswijze die tracht een gebeurtenis van drieërlei standpunt uit te bezien, n.l. het dynamische, oeconomische en topografische, de naam te geven van *Metapsychologie*. Deze vierde phase beoogt uit het rijke ervaringsmateriaal een stevig en beter begripsgebouw op te richten. „Het eenvoudige schema der katharsis, de eenvoudige Sexualtheorie, de strenge Wunschdeutung der droomen zijn op de achtergrond geraakt. Religieuze, zedekundige en rechtsproblemen gepaard met diepstgaande analyses over het schuldgevoel overheerschen thans. Karakter, Persoonlijkheid en

Waardeproblemen worden vanuit psychologisch standpunt bekeken. Vragen op paedagogisch, medisch, kunst- en filosofisch gebied worden aan de orde gesteld en ten slotte ontstaan meta-psychologische d.w.z. metaphysische opvattingen over een „Trieb-Dualismus” (Ich-Triebe en Todes-Triebe) en over „Ideal-Bildung” (Ueber- Ich). Men kan dit laatste stadium opvatten als een poging van Freud om te geraken tot overeenstemming met de resultaten van de beschouwingen van onze cultuur en van de onderzoekingen, die niet in Freud's naam geschied zijn gedurende de laatste dertig jaren¹⁾.

Uit de psycho-analytische school hebben zich in de loop van haar ontwikkeling een rij van andere scholen gevormd, waarvan er twee de meest bekende zijn n.l. die van Jung en van Adler. De eerste ziet als bijzondere taak van de analyse de „Erforschung” van een collectief-onbewuste. Jung vindt in het beleven nog de sporen van vergane tijdperken, waarin de mensch verkeerde in gemeenschappen; toen had hij nog een geheel andere instelling tot de wereld, tot het leven, tot zich zelf. De tweede richting werd door *Alfred Adler* gevormd onder de naam van Individual-psychologie. Ook deze richting ging van de medische wetenschap uit, doch in tegenstelling met de Psycho-analyse, wil zij niet naar de oorzaken van het psychisch gebeuren zoeken, dus op het *causale* de klemtoon leggen, doch naar het doel, naar de zin van het gebeuren vragen; zij is dus hoofdzakelijk *finale* ingesteld. Hiermede is dus niet gezegd dat Freud het finale geheel buiten beschouwing gelaten heeft, want als het „ik” gericht is op zelf-behoud is dit alleen te begrijpen uit *finale* gezichtspunt. Het „finale” bij Freud komt zéér duidelijk uit in zijn beschrijvingen, hòe het „causaal” ontstane symptoom in dienst gesteld wordt van andere doeleinden²⁾.

Evenals *Freud* tot de conclusie was gekomen, dat veel van wat als oorzaak op ons ingewerkt heeft door ons noch gekend

¹⁾ H. Prinzhorn, „Versuch einer geistesgeschichtlichen Einordnung der Psa.” in *Krisis der Psychoanalyse*. Bd. I, 13/14.

²⁾ Vgl. S. Freud, *Bruchstück einer Hysterie-Analyse*, Kl. Schr. II, 67.

noch begrepen wordt, kwam *Adler* tot het inzicht, dat ditzelfde ook voor onze doelstelling en voor ons levensplan geldt. Dat wij dus evenmin als de oorzaken, welke ons doen handelen, het doel waarnaar wij streven behoeven te kennen ¹⁾. Voor *Adler* is weliswaar de biologische toestand van het organisme, zijn volwaardigheid of minderwaardigheid van beteekenis, maar een teleologische functie, een autonome ziel, biologisch ongekleurd, bij alle menschen identiek, handelt met dit materiaal naar believen. De psycho-analyse echter beschouwt ook de lichamelijke zijde van het psychische gebeuren, hoewel in beperkte mate, als zij er op wijst, dat de libido een aan de physiologie toebehoorende grootheid is, die zonder meer langs hormonale weg begrepen kan worden: een bepaald sexueel-chemisch gebeuren, of algemeener gezegd een physiologisch-chemisch gebeuren. Er bestaan problemen over de hersenstofwisseling, klierstofwisseling en de algeheele stofwisseling. *Breuer* spreekt van vrije en gebonden energie van de hersenen. Ook in de laatste phase zijn deze voorstellingen van beteekenis. Psycho-analyse zou bij zulke instelling slechts een leer van de lichaamsfuncties zijn, wat echter, zooals gebleken is, niet geheel juist is. Voor de psycho-analyse beteekent de verandering van het psychisch gebeuren bij organische psychosen geen moeilijk probleem, voor de individual-psychologie is het onoplosbaar ²⁾. Men zou kunnen zeggen, dat de psycho-analyse tot onderwerp van beschouwing heeft de physiologische projectie of beter de biologische projectie van het psychisch gebeuren, ware het niet dat de psycho-analyse niet alleen de quantiteiten van de libido of van de psychische energie in haar onderzoek opneemt, doch ook de veranderingen, die aan het psychische beeldmateriaal plaats hebben. Zij leert ons niet alleen over energie-quantiteiten, doch ook over psychische gebeurtenissen. Zij gaat steeds uit van de psychische verschijning en keert steeds weer tot haar terug. Zij wil de psychische uitingen verstaan door de genese ervan op te sporen.

¹⁾ P. H. Ronge, *Individual-Psychologie*, 1934, 56.

²⁾ P. Schilder, *Theorie der Psycho-analyse*, *Kongress f. Psycho-therapie* 1927.

TWEEDE DEEL

CRITISCHE BESCHOUWINGEN

INLEIDING

La critique est aisée, mais l'art est difficile.

Zoals reeds in de algemeene inleiding ter sprake kwam, is het niet mogelijk een volledig overzicht te geven van de critiek, die uitgebracht is naar aanleiding van het verschijnen van de „leer van Freud”. Deze critiek, — die ook door incompetenten beoordeelaars uitgeoefend wordt — heeft zoo'n buitengewone omvang verkregen in de laatste vier decenniën, dat men na het uitwerken van allerlei details, de indruk krijgt door het groot aantal boomen het bosch niet meer te kunnen zien. Het ligt dan ook in de bedoeling te trachten in deze critische beschouwingen v.n.l. die gedachten op te nemen, welke min of meer overeenstemmen met mijn persoonlijk inzicht, waarbij de aandacht niet alleen gewijd zal worden aan de negatieve critiek, doch ook aan de positieve. De meest essentiele punten der psycho-analytische leer zullen onder de loupe genomen worden, en zoowel afbrekende als opbouwende critiek daarover worden gegeven.

Niet alleen de vroegere aanhangers van Freud, doch ook volgelingen van hem hebben lang niet altijd het „jurare in verba magistri” in toepassing gebracht. Dat deze critische reactie moest komen, was te voorzien. Iedere nieuwe leer vertoont de neiging om in het omverwerpen van vroegere toestanden en opvattingen te ver te gaan. Aan dit euvel is ook de psycho-analyse niet ontkomen. Dit bezwaar zou niet zoo groot zijn als Freud's leer in wetenschappelijke kringen gebleven was, doch door geweldige

populariseering zijn verschillende deelen langzamerhand gemeengoed geworden van de ontwikkelde leek.

Men kan zeggen dat Freud's systeem tenslotte uit enkele principes is opgebouwd, die streng volgehouden worden en de stijl van het psycho-analytisch gebouw volkomen beheerschen. Het bezwaar hiervan is, dat wij te maken hebben met een verstand systeem, dat volgens sommigen aan absolutisme grenst. Het voordeel is evenwel, dat het veld van onderzoek begrensd is, doordat deze streng doorgevoerde theorie een op zichzelf staande leer is, die vrijwel nergens overvloeit in opvattingen van tijdgenooten en zelden zich bewust beroept op vroegere inzichten. Dit komt ook tot uiting in een terminologie sui generis. Men kan niet anders dan bewondering hebben voor de zeldzame zelfstandige en geniale wijze, waarop Freud zijn theorie opbouwde.

Egeydi ziet de groote verdienste van de psycho-analyse in het feit, dat ze als „Erste der freien, nur in der Belletristik geduldeten Denkmethode, Lebensberechtigung in den philosophisch-medizinischen Wissenschaften gegeben hat. Freud wagte es, die feinnuancierte, nur durch Einfühlung greifbare Denkrichtung der russischen und französischen Belletristik der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in die psychologische und psychiatrische Wissenschaft einzuführen; er hat dadurch die strengen Schranken der physikalisch-chemisch gebundenen Denkweise dieser Wissenschaften durchbrochen”¹⁾.

Freud's opvattingen kunnen in cultuurhistorisch opzicht beschouwd worden als een controverse op de toestanden en meeningen, die op het eind van het „Victoriaansch tijdvak” heerschten. Dat tijdperk werd niet alleen in Engeland, doch ook in het overige Europa gekarakteriseerd, volgens Jung, door de tendens alles in „rosa” te zien en „sub rosa” aan te duiden²⁾. De bodem, waarin Freud's ideeën groeien, is gelegen op het terrein van de Aufklärung die in de loop van de 18e eeuw ontstaat en beïnvloed wordt door opvattingen o.a. van Schopenhauer en Nietzsche in

¹⁾ Egeydi, Eine Irrlehre mit einer genialen Kern.

²⁾ C. G. Jung, „Sigmund Freud als kulturhistorische Erscheinung”, Charakter, Heft 2, 1932.

de 19e eeuw. Die ideeën worden v.n.l. in de vorm van wetenschappelijk materialisme en rationalisme gegoten. Zijn hoofdgedachte formuleert hij in de leer van de verdringing der sexualiteit en alle complexen van psychische verschijnselen, zooals kunst, filosofie en religie, noemt hij niets anders als sublimeringen van het sexuele instinct, d.w.z. dat de energie van dit instinct gebruikt wordt voor andere doeleinden.

Bierens de Haan merkt in zijn „Wereldorde en Geestesleven” op, dat er een eenzijdigheid in het eros-begrip der Freudsche school ligt, doch acht deze toch geen kardinale vergissing, maar een gemis van wijsgeerige doorgronding. Hij beschouwt de erotische aandrift als dominant, die nergens uitgeschakeld kan worden. Hij vereenzelvigd de erotische impuls niet met de geslachtsdrift, maar acht hem een levensdrang, een neiging van breeder omvang en dieper natuur, waarvan de geslachtsdrift een bepaald geval is n.l. de behoefte aan onmiddellijke uiting in de lichamelijke als uiterlijk natuurgebied der ziel. De eros met zijn diepere worteling is werkzaam ook waar de geslachtsdrift niet, nog niet of niet meer werkzaam is. Hij kan gesublimeerd worden, wat de geslachtsdrift volgens *Bierens de Haan* niet kan ¹⁾. De sublimering heeft plaats doordat de mensch de aandrift, die van natura in het geslachtelijke een uitweg zoekt, besteedt voor zijn arbeid of anderszins, terwijl hij niet weet dat dit arbeidsvermogen identiek is met hetgeen zich ook als geslachtsdrift heeft geuit. Op deze wijze zich toedragend, is de sublimering te vergelijken met de omzetting van warmte-energie in beweging gelijk zij in de natuur plaats heeft ²⁾.

De instelling van Freud tot de erkende cultuurwaarden vindt zijn grondslag in de historische omstandigheden, omdat men in de Victoriaansche tijd inderdaad de cultuurwerken misbruikte. Zijn „Sexual-theorie” kan echter niet alleen begrepen worden als kritiek op de psychologie van zijn tijdgenooten; zij heeft zeker ook op zichzelf waarde. Eerder is de overdrijving van de „ont-

¹⁾ J. D. Bierens de Haan, *Wereldorde en Geestesleven*, 1922, 234.

²⁾ idem, 223.

maskerende houding" als reactie op te vatten. Zijn kritiek was volkomen gemotiveerd, doch in de wijze waarop hij de verklaring der verschillende feiten zocht, is hij ongetwijfeld te ver gegaan. Kunst, filosofie en religie probeert hij te verklaren als uitingen, die door sublimering tot stand zouden komen. Dit idee der sublimering zou dan neerkomen op het losmaken van de libido en die richten op hogere doeleinden. Hoewel Freud erkent dat deze arbeid geschiedt door het Ik-ideaal, laat hij in het midden waar het Ik tenslotte die neiging vandaan haalt, en drukt die onbekende bron uit met de naam van „Das Es". Volgens de opvattingen van Freud wordt dus de aan de sexualiteit ontnomen energie gebruikt voor de realiseering van hogere waarden. De sexualiteit zelf wordt dus niet in kunstproducten omgezet. Jung vergelijkt echter de sublimering met de arbeid der alchemisten om uit onedel metaal goud te maken. „Wer das fertig zu bringen wüsste, wäre unsterblichen Ruhmes gewisz". Deze vergelijking kan dan ook niet volkomen toepasselijk genoemd worden.

Freud's visie, die mede beïnvloed werd door uitingen in de Victoriaansche tijd, moet eenzijdig zijn, daar het mogelijk blijkt ook op een andere basis dan het lustprincipe een theorie op te bouwen. Freud's leerling Adler reduceert evenals Freud, doch op het principe van de machtstendens, en zeker met onmiskenbare resultaten. Ook deze theorie evenwel vertoont een eenzijdigheid, doch tezamen met de theorie van Freud, wordt het beeld van het ressentiment tegen de geest van de 19e eeuw duidelijk. Al de moderne afval van de idealen der voorouders weerspiegelt zich ook in de beschouwingen van Adler. Bijbelsch uitgedrukt zou men kunnen zeggen, merkt Kraemer op, dat Freud „de begeerlijkheid des vleesches" en Adler „de grootschheid des levens" als cardinale macht in den mensch heeft ontdekt ¹⁾. In zooverre hiermede een herontdekking bedoeld wordt, kan deze kernachtige uitspraak in zekere zin juist genoemd worden.

Geruime tijd heeft Freud de neiging gehad om het geheele driftleven van den mensch te herleiden tot „Sexual-trieb", wat

¹⁾ H. Kraemer, De nieuwe Zielkunde en het Godsdienstig Leven, 7.

verwarrend en vervalschend werkte. Aan de verontwaardiging over de onoprechtheid der menschen op dit gebied is waarschijnlijk zijn hardnekkige vasthoudendheid aan deze eenzijdigheid toe te schrijven. De drang naar een onpartijdig oordeel over de feiten is de reden geweest, dat vele beoefenaren der psychoanalyse zich afgewend hebben van datgene, wat zij noemden pan-sexualisme. *Adler* maakte zich los in zijn „Individual-Psychologie” van de sexueele fascinatie, doch verviel in een andere eenzijdigheid door als grondelement de machtsdrang, de heerschezucht, als compensatie van een minderwaardigheidscomplex aan te wijzen.

In Zürich werkte *Bleuler* o.a. met *Jung* aan de psychoanalyse en kwam tot de conclusie dat niet één elementaire drift, zooals de sexualiteit van Freud of de machtsdrang van Adler, maar de geheele persoonlijkheid als een eenheid van verschillende driften en strevingen de leidende gedachte bij het onderzoek moest vormen. Het inzicht van Freud en het denkbeeld van Adler werden opgenomen in een geheel van hooger orde n.l. de idee van de persoonlijkheid als een zelfstandige, synthetische eenheid. De Züricher beweging is in tegenstelling met de psychoanalyse van Freud en de Individualpsychologie van Adler geen school met een leer en een leider, maar een richting, waarbinnen verschillende tendenzen tot uitdrukking komen. Deze richting wordt vertegenwoordigd door *Bleuler*, den clinicus, *C. G. Jung*, wiens beschouwingen vooral psychologisch en filosofisch georiënteerd zijn, en door *A. Maeder*, die zich bezig houdt met het medische en de verbinding daarvan met het religieuze; verder door *C. von Monakow*, den bioloog, *P. Häberlin*, den paedagoog en door *Th. Flournoy*, den grondlegger der godsdienstpsychologie. Vooral bij *Maeder* wordt door kritische verwerking van Freud's opvattingen, de mensch van „Trieb”-wezen tot ethisch-religieus wezen.

In 1913 wordt het verband met Freud en zijn aanhangers definitief prijsgegeven en gaat ieder der drie richtingen zelfstandig verder, soms op een zoo ver doorgevoerde wijze, dat in de publicaties de andere richtingen vrijwel niet genoemd worden.

Het lijkt mij toe, dat de critische beschouwingen het meest aan hun doel beantwoorden, wanneer de voornaamste punten van Freud's leer, die in de voorgaande hoofdstukken zijn weergegeven, ieder afzonderlijk nagegaan en van critisch standpunt bezien worden, waarbij zal blijken, naar ik hoop, dat Freud's werk door mij op hooge waarde wordt geschat.

Vooraf wensch ik nog het eigenaardig verschijnsel te memooreeren, dat in de tegenwoordige tijd het psychologisch en psychiatisch weten zich in een richting beweegt, die ijverig gebruik maakt van de gegevens, welke het psycho-analytisch onderzoek aan het licht gebracht heeft, en toch heeft men niet nagelaten de psycho-analytische leer zooveel mogelijk in haar zwakke zijde aan te vallen of bij beschouwingen de naam psycho-analyse te negeren. De laatste jaren is hierin wel wijziging gekomen, verschillende hoogstaande mannen erkennen thans, dat eenige belangrijke inzichten op psychologisch gebied te danken zijn aan de psycho-analytische onderzoekingen, en zien in dat voor het verstaan van gecompliceerde psychische toestanden een diepgaande analyse noodzakelijk is.

Bij de beoordeeling van Freud's theorie zal achtereenvolgens ter sprake komen: de psycho-analyse als psychologie, de psycho-analyse als psycho-therapie en ten slotte de cultureele waarde van de psycho-analyse.

HOOFDSTUK VII

DE PSYCHO-ANALYSE ALS PSYCHOLOGIE

Hoewel de opzet van de psycho-analyse was een behandelingsmethode te worden, is zij meer en meer zich gaan toelekken op de vorming van nieuwe opvattingen op psychologisch gebied en heeft zij getracht nieuwe bijdragen voor de menselijke cultuur te leveren. De meeste kritiek heeft ongetwijfeld de poging van Freud ondervonden om de mensch tot *driftwezen* te verklaren en wel in hoofdzaak tot *sexueel driftwezen*.

§ 1 - DE MENSCH EN DE DRIFTEN

Het biologisch-materialistisch denken van Freud ziet de mensch als beheerscht door zinnelijke driften, die niets anders zijn dan reacties op fysisch-chemische prikkels. Wel heeft de mensch gevoelens, voorstellingen en gedachten, doch die staan ten dienste van de driften; mochten er nog hogere strevingen aanwezig zijn, dan worden die afgeleid uit de lagere driften. Liefde tot de ouders staat volgens hem in verband met een oedipuscomplex, vriendschap onder vrienden komt uit homosexualiteit voort, altruïsme en sociale gevoelens zijn ten slotte „libidineuze bindingen”, geweten en schuldgevoel zijn omvormingen en nevenverschijnselen van het oedipuscomplex, religie is gesublimeerde sexualiteit. Al mag de sexualiteit in algemeene zin opgevat, invloed hebben, nergens wordt echter door Freud bewezen, dat voor de genese b.v. van de kunst, filosofie of religie zulke belangrijke bijdragen geleverd wordt door de sexualiteit. Het zijn dan ook hypothesen die uit een materialistisch gericht denken zijn voortgekomen. Freud is, zooals Bühler het uitdrukt een

„Stoffdenker“: „Denn bis in die letzten Gedanken hinein kann man nachweisen, dasz er genau wie am Kunstwerk auch an den seelischen Gebilden und Verläufen nur das Stoffliche, nur die eine Seite kurz gesagt, zu sehen vermag“¹⁾). Freud zelf schrijft, dat hij dikwijls heeft opgemerkt, dat de *inhoud* van een kunstwerk hem sterker aantrekt, dan zijn *formeele* en technische eigenschappen, waaraan de kunstenaar toch in de eerste plaats waarde toekent²⁾). Door de consequent doorgevoerde materialistisch-mechanistische beschouwingen, ziet Freud in zijn eenzijdigheid andere mogelijkheden over het hoofd of wil die wringen in het raam van zijn eens opgestelde theorie. Dat hij daardoor in tegenspraak komt met algemeene eeuwenoude overtuigingen over het wezen en de levenshouding van den mensch, heeft weinig invloed op hem; hij ziet in die nieuwere, amoralistische opvattingen een vooruitgang in de menschelijke ontwikkeling. Met soliede philosophische onderzoekingen houdt hij zich echter niet bezig, ook niet over onderwerpen die eigenlijk op philosophisch gebied thuis hooren. Veeleer maakt hij hier en daar laatdunkende opmerkingen over filosofie en wetenschappelijke psychologie. Ofschoon Freud de meening is toegedaan, dat de mensch door de driften geleid wordt, geeft hij geen heldere, scherp omschreven begrippen daarvan, en is het niet duidelijk hoe hij zich de verhouding tot het gevoel, het streven, het willen, het kennen en het denken zich voorstelt. Vaak noemt hij de drift iets psychisch, doch ook geeft hij aan, dat tusschen de cellen van ieder organisme uit het plantenrijk een libidodrift heerscht, die ze tezamen houdt en bedoelt hiermede dus zuiver een drift van organische aard. In één van de laatste geschriften, definieert hij de drift als een in het levende organisme wonende drang tot herstelling van een vroegere toestand. Hij laat hier weer in het midden of het een psychische of organische drang is. Dat de drift zou dienen tot herstelling van een vroegere toestand is zéér bezwaarlijk aan te nemen voor de eerste uiting van een drift. Bovendien zou dan een drift nooit

¹⁾ Karl Bühler, *Die Krisis der Psychologie*, 165.

²⁾ S. Freud, *Gesammelte Schriften* X, 257.

kunnen dienen tot verdere ontwikkeling van den mensch, als zij steeds behoud of herstelling van het oude beoogde. Dit laatste voelt Freud ook en ontkent dan ook het bestaan van zulke innerlijke driften tot volmaking, die de mensch op zijn tegenwoordige hoogte van geestelijke prestatie en ethische sublimering zouden gebracht hebben. Volgens hem schijnt de tot nu toe plaats gehad hebbende ontwikkeling van den mensch geen andere verklaring noodig te hebben, als die van de dieren. Hoewel hij dus niet gelooft aan een innerlijke drift tot vervolmaking, neemt hij bij een minderheid van menselijke individuen wel aan een rustelooze drang tot verdere vervolmaking, doch dit „laat zich ongedwongen als gevolg van verdringing van driften verstaan, op welke verdringing het meest waardevolle van de menselijke cultuur is gebouwd”. In zijn „Jenseits des Lustprinzips” vervolgt Freud: „De verdrongen drift geeft het nooit op naar zijn volle bevrediging te streven, die in de herhaling van de primaire bevredigingsbeleving bestaan zou (vgl. herhalingsdrift); alle surrogaten, reacties en sublimeringen zijn onvoldoende, om haar voortdurende spanning op te heffen, en uit het verschil tusschen de gevonden en de geëischte bevredigingslust ontstaat het drijvende moment, dat niet toestaat, dat men bij een der bereikte situaties blijft, maar naar de woorden van den dichter „ungebändigt immer vorwärts dringt” (Mephisto in „Faust”, I, Studierzimmer). De weg terug naar de volle bevrediging is in den regel door de weerstanden, welke de verdringing in stand houden, versperd en zoo blijft niets anders over dan op den anderen, dien der nog vrije ontwikkelingsrichting, voort te gaan, maar zonder vooruitzicht het proces af te sluiten en het doel te bereiken. — Met een woord zij echter nog op de mogelijkheid gewezen, dat het streven van den Eros het organische tot steeds grootere eenheden samen te vatten, een „Ersatz” van de niet te erkennen aandrift tot volkomenheid is. In vereeniging met de werkingen van de verdringing zou het de phaenomenen kunnen verklaren, die aan deze drift tot volkomenheid worden toegeschreven”. Rümke geeft in verband met deze inzichten van Freud de volgende beschouwing ¹⁾: „Als het waar is, wat Freud zegt, en het kan waar

¹⁾ H. C. Rümke, Inleiding in de karakterkunde, Erven F. Bohn, Haarlem, 1929, 173/174.

zijn, dan zullen wij ons moeten buigen voor de tragiek, dat al het schoone, al dat, wat wij uiting van volkomenheid waanden, dat althans uiting scheen van den drang naar volkomenheid, dat dat de uiting is van het ongestilde verlangen naar het nooit te bereikene, verlangen, gevoed uit de diepste vitale lagen van het zijn, altijd dringend, altijd dringend. — Maar de vraag zal blijven, wat hebt gij van uw verlangen gemaakt, wat werden uw ongestilde driften? — Misschien is alles een vraag van formule. Worden wij schichtig, wanneer de oorsprong, althans de aandrang tot volkomenheid zou liggen in een nooit bereikte lust? — Wij voelen toch, dat iets van de waarheid geraakt wordt, wanneer wij zeggen, dat de diepste ondergrond, de springbron van onze beste uitingen het verlangen is. Toch, het is wel een heel verschil, of dit is verlangen naar den coïtus of naar God. Willen wij menschen kennen in hun bijzonderen eigen aard, dan is het niet onverschillig, hoe wij over deze dingen denken. Het beeld van mensch en wereld, dat wij ons vormen, bepaalt mede, hoe wij den mensch als eenheid zien. Ware dit niet zoo, dan zou het woord totaliteit, dat den mensch als geheel omvat, tot een leege terminus worden". Freud loochent dus niet de tendens tot volmaking, maar omdat hij zich uitsluitend op het niveau van het driftleven heeft geplaatst, geeft hij als verklaring de verdringing van driften. In „Das Unbehagen in der Kultur" ¹⁾ hecht hij groote waarde aan de „Sublimierung der Triebziele". Hij zegt: „Die Triebsublimierung ist ein besonders hervorstechender Zug der Kulturentwicklung, sie macht es möglich, dasz höhere psychische Tätigkeiten, wissenschaftliche, künstlerische, ideologische, eine so bedeutsame Rolle im Kulturleben spielen". De driften moeten dus hun voorwaarden tot bevrediging verschuiven, op andere wegen verleggen, meent Freud. Dit geschiedt echter, volgens hem, slechts met een deel der driften. „Ein anderer Anteil bleibt aber als unbefriedigte Wunschregung im Unbewuszten bestehen und drängt nach irgendwelcher, wenn auch entstellter, Befriedigung" ²⁾.

¹⁾ S. Freud, „Das Unbehagen in der Kultur", Int. Psychoan. Verlag 1930, 59.

²⁾ S. Freud, Kurzer Abrisz der Psychoanalyse, Gesamm. Schr. Bd. XI, 183.

De gegeven algemeene definitie van drift omvat ook het begrip *doodsdrift*, die Freud als één van de driften van het levende organisme aanneemt; hij beschouwt deze als een drang, die in alle levende wezens zou wonen om tot de anorganische materie terug te keeren. Hiertegen zijn enkele bezwaren aan te voeren, ten eerste, dat zij afgeleid is van de niet vol te houden algemeene definitie van drift, en ten tweede, dat ze veronderstelt, dat het leven uit doode materie is ontstaan, zoowel het organische als het psychische, wat ook niet te bewijzen is. Bovendien zou deze drift in flagrante strijd zijn met de *drift tot zelfbehoud*, die allerwege wordt aangenomen en ook aan te toonen is. Voor deze antithese tracht Freud een oplossing te vinden. Hij neemt aan dat de driften tot zelfbehoud „Partialtriebe” zijn, die daartoe bestemd zijn om den eigenlijken weg tot de dood van het organisme voor te bereiden en te beveiligen en andere wijzen van sterven dan het immanente sterven, verre te houden. Deze zienswijze, waarbij dus de mensch zelf door zijn drift tot zelfbehoud invloed kan hebben op zijn doodsdrift, komt evenwel soms in conflict met het feit, dat iemand op hooge leeftijd, bij wie de drift tot zelfbehoud haar taak vrijwel vervuld heeft, toch weleens in ergere mate zich verzet tegen de dood dan op jeugdiger leeftijd, hoewel het omgekeerde zich misschien vaker voordoet. Dat bij sommige menschen de doodsdrift de drift tot zelfbehoud overheerscht, zoodat zij aan die doodsdrift door suïcide gevolg geven, moet als een pathologisch verschijnsel worden aangemerkt, waaruit geenszins een voor alle menschen geldende regel getrokken mag worden. Freud ziet zelf de moeilijkheden op dit gebied en erkent, dat „die Trieblehre das bedeutendste aber auch das unfertigste Stück der psycho-analytische Theorie ist”. Het zieleleven wordt door hem voortdurend als een mechanisme beschouwd, waarin alles op mechanisch-physische wijzen verloopt. Als leidende factor neemt Freud aan het *lust-onlustprincipe*, dat evenwel geremd wordt door het *realiteitsprincipe*. Dat hem de eigenlijke bron der psychische werkingen een raadsel is, blijkt uit de onbekende X „das Es”. Het „Ik-ideaal” moet volgens hem de verschillende factoren beheerschen. Hoewel

hij dit erkent, acht hij de invloed der driften buitengewoon groot. Niet alleen dat de mensch sterk beïnvloed wordt door zijn driften, doch zelfs in hoofdzaak door één enkele drift, waartoe vele driften teruggevoerd kunnen worden, en wel door de sexueele drift, waarbij weliswaar het begrip sexualiteit *in ruime zin* opgevat moet worden. De mensch zou dus eigenlijk volgens Freud een *sexueel driftwezen* zijn. Hij tracht dit te bewijzen met hoofdzakelijk deze drie argumenten: 1e reeds de kindsheid wordt door de sexueele drift beheerscht, 2e in het droomleven komen de sexueele wenschen tot uiting, 3e het ontstaan van de overdracht bij de psycho-analytische behandeling van neurotici moet op rekening van de sexueele drift geschreven worden. Volgens hem staat de overdracht n.l. hoofdzakelijk in verband met de vroegere oedipus-situatie.

De infantiele sexualiteit, één van zijn argumenten, wordt hier nagegaan, de beide andere zullen later getoetst worden. Volgens Freud duurt deze vroege vorm van de sexualiteit tot het vijfde of zesde levensjaar, zou aanvankelijk autoerotisch zijn, d.w.z. dat de libido op de eigen persoon betrekking heeft en later zou dan de objectlibido ontstaan, die op andere personen gericht is, vooral op de ouders, waarna zich het *oedipuscomplex* zou vormen. Freud beschouwt de gevoelens van het kind, die reeds in de driftpsychologie besproken zijn, als sexueele, zooals aangename tast-, spieren en orgaangevoelens. W. Stern meent dat men niet alleen bij zuigelingen, doch ook in de latere jaren van de kindsheid hiertoe in het algemeen niet het recht heeft. Ook over de manipulatie die men in het latere leven masturbatie of onanie noemt, zegt Stern dat vele artsen die als afweerbewegingen tegen de jeukprikkel verklaren en mocht inderdaad het sexueele karakter vaststaan, dan zal dit wel nauwelijks bij normale en gezonde kinderen geconstateerd zijn; hij acht het mogelijk dat zielsstoornissen en geestelijke defecten eerder hiervoor disponeeren. De omstandigheid dat de psychoanalytici als artsen v.n.l. neurotische kinderen leeren kennen, maakt het voor de hand liggend, dat zij de gemaakte observaties generaliseeren ¹⁾. Freud c.s. zouden dus de tendens hebben om de

¹⁾ W. Stern, Psychologie der frühen Kindheit, 1930, 429.

zieklijke afwijking te substitueeren in de normale toestand en die poging om het zieke tot het gezonde te herleiden, gelukt hun niet goed. De theorie van Freud over de *polymorph-perverse sexualiteit* van het kind berust feitelijk op de neiging om de inhoud van de neurose en de psychologie van de volwassene in de ziel van het kind te projecteeren. *Maeder* ziet er in een onvervalscht pendant van de oude, thans als onjuist erkende theorie van de praeformatie der kiemen, volgens welke in de zaadlichaampjes een in alle deelen volvormde homunculus te vinden zou zijn. Wel erkent Freud dat er onderscheid is tusschen het sexueele leven van een kind en van een volwassene, doch v.n.l. door er op te wijzen dat de grenzen die bij volwassenen voorkomen bij de kinderen wegvallen. In zijn in 1916 gehouden lezingen betoogt hij dat het kind van het begin af een duidelijk sexueel leven heeft, dat zich door vijf kenmerken van dat der volwassenen onderscheidt: 1e. durch das Hinwegsetzen über die Artschranke (kloof tusschen mensch en dier), 2e. durch Ueberschreitung der Ekelschranke (koprophilie), 3e. durch Ueberschreitung der Inzestschranke, 4e. durch die Bisexualität, 5e. durch die Uebertragung der Genitalrolle auf andere Organe und Körperteile. Hij geeft nergens een scherp omlijnde definitie van het begrip sexualiteit, en daarom is het zoo moeilijk een bepaald standpunt daar tegenover in te nemen. Men kan echter wel aannemen, dat voor hem iedere lust of iklibidineus of objectlibidineus is, waarbij hij de *libido* beschouwt als de dynamische uitdrukking voor sexualiteit. Op deze wijze identificeert Freud het sexueele met het lustgevoel, zoodat sommigen van pansexualisme spreken, wat niet juist is daar Freud ook nog andere driften dan sexueele vermoedt en ook later aanvaardt. Niemand zal betwisten dat kinderen lustgevoelens hebben, doch deze alle sexueel te noemen kan niet anders dan verwarrend werken. Om eenige aanwijzing te geven wat hij onder sexualiteit verstaat, verklaart hij, dat hij sexualiteit identiek acht met het Duitsche woord „*Liebe*” in ruimste zin opgevat. Tegen de uitspraak, dat „de liefde” (egoïstisch en altruïstisch bedoeld) de allesbeheerschende factor in een menschenleven is, zou niet veel bezwaar komen, doch hoewel theoretisch

algemeen blijvend, laat Freud bij kinderen practisch de betrekking tot genitaliteit niet vallen, maar beschouwt de erogene zônen, die in de vóórpuberteit de eenige draagsters van de sexualiteit moeten zijn, als „Ersatzgenitalien” en de prikkeling daarvan moet met de sexueele prikkeling kwalitatief gelijk zijn.

Evenals *Adler* legt *Maeder* er de nadruk op, dat het kind vanuit het milieu meerdere invloeden ondergaat dan alleen de sexueele en dat die andere factoren wel degelijk mede de richting bepalen waarheen het kind zal gaan en zijn karakter zich zal ontwikkelen. *Freud* heeft weliswaar niet nagelaten op dergelijke factoren te wijzen, doch zeker niet genoeg; bij hem culmineert het alles in het sexueele, al gebruikt hij die term echter in ruime zin. *Maeder* beziet de vraagstukken van een ander niveau en tracht het psychoanalytisch gezichtspunt te corrigeeren en aan te vullen door aan te toonen, dat de betrekkingen van het kind tot zijn ouders zich niet in de dubbele formule liefde-bezit, jalouzie-haat laten samenpersen. Hij brengt een heele bundel tendenzen in herinnering, waarin het zoeken naar *steun*, *bescherming*, *opwekking* ja zelfs naar *correctie* en *richting* te herkennen valt. „Het kind leeft in het gezin in een veld van bipolaire invloeden, welks beide polen of dynamische centra vader en moeder zijn. Afwisselend versterken of remmen zij door aantrekking of afstooting de eigen tendenzen van het kind en brengen het zoo tot zijn natuurlijke ontplooiing, tot realiseering van zijn wezen. De moeder wekt de gevoeligheid, de affectiviteit, de fantasie, de intuïtie op. Zij begunstigt de ontplooiing van het gemoed, van de sociale zin, de waarneming en de verzorging van het innerlijk leven, de grondslag van de moraal, de toegang tot het religieuze leven. De vader roept de waarnemingslust voor de buitenwereld wakker, wekt de agressieve drang en afweerdrang op. Hij symboliseert de verbiedende, straffende autoriteit. Hij versterkt en leidt de energie en de wil, ontwikkelt de intelligentie en de zin voor het individueele. Kortom, hij opent het kind de toegang tot de uitwendige werkelijkheid, tot natuur, maatschappij en staat, maar tevens vormt hij zijn denken, dat het

kind later tot zelfkennis, tot een eigen levens- en wereldbeschouwing zal voeren" ¹⁾).

De leer van de infantiele sexualiteit is, volgens Freud, het fundament der psycho-analyse. Hij neemt aan dat de sexueele energie als zoodanig aangeboren is. Deze *sexueele energie* noemt hij ook *libido*, die van de aanvang van het leven af werkzaam zou zijn, en door allerlei uitingen van het jonge kind zou gedemonstreerd worden. Naast deze aangeboren „Sexualtriebe" heeft het kind ook nog „Ichtriebe" die eveneens congenitaal zouden zijn. *Jung* is het met de opvatting van aangeboren sexueele energie niet eens. Hij denkt dat het kind aanvankelijk één psychische energie heeft, waarvan zich later de sexueele energie afsplitst. Tot aan pl.m. het 4e levensjaar spreekt hij dan van „Vorsexuelle Stufe", waarna de sexualiteit zich zou gaan ontwikkelen en de „Vorphubertätsperiode" ontstaat, die dan eindelijk in de puberteit overgaat. Evenmin als de infantiele sexualiteit wordt door alle psychologen en psychiaters het *oedipuscomplex* erkend als een verschijnsel dat, behalve bij pathologische gevallen, ook bij normale psychische gesteldheid van het kind voorkomt. *Haerberlin* vindt de kinderanalyses, waardoor vele van Freud's gevolgtrekkingen — die hij reeds vóór die tijd bij onderzoek van ouderen gemaakt had — bevestigd schijnen te worden, volledig waardeloos, indien de gegevens over sexualiteit door suggestief vragen verkregen worden. Bij kinderen kan men door vragen de antwoorden suggereeren; men kan het kind — de door Freud geanalyseerde Hans was 4½ jaar — bij het vragen ongeveer alles ingeven en vindt dan niet alleen de sexualiteit, maar ook de gezochte symboolvormingen ²⁾. Analyse bij volwassenen kan omtrent dit punt ook geen definitieve opheldering geven, daar meestal de herinneringen van vóór het vijfde jaar afwezig of niet betrouwbaar zijn. Toch kan het beginsel, waarvoor de term „Oedipuscomplex" gebruikt wordt, niet genegeerd worden, al mag dan de naam minder gelukkig gekozen zijn, omdat de daar-

¹⁾ Vgl. A. Maeder, „Régulation psychique et guérison", (Archives suisses de psychiatrie et neurologie, 1925, Zürich).

²⁾ C. Haerberlin, Grundlinien der Psychoanalyse, 1925, 387.

door aangeduide situatie niet geïdentificeerd kan worden met de betreffende sage. In de wetenschappelijke terminologie komen meer termen voor die eigenlijk niet juist zijn, doch gekozen zijn uit hoofde van hun beknoptheid en behouden blijven, omdat ze eenmaal burgerrecht verkregen hebben. Het oedipuscomplex is n.l. een uitdrukking die de verhouding van het kind tot zijn ouders beoogt weer te geven. Het kan niet ontkend worden dat de betrekkingen van het kind tot zijn ouders van de hoogste beteekenis zijn, vooral als vormende factor. Freud zelf heeft ook reeds ingezien dat het oedipuscomplex als zoodanig niet voor alle gevallen geldig is. Daarom onderscheidt hij een dubbel oedipuscomplex n.l. een positief oedipuscomplex en een negatief of omgekeerd oedipuscomplex. Met het eerste wordt bedoeld, dat het kleine kind (gemakshalve aangenomen dat het een jongen is) zijn moeder lief heeft en haar begeert te bezitten en jaloersch wordt op zijn vader, die hij afwijst en haat. In die haatgevoelens ziet Freud het beginsel van moord, wat in de sage tot werkelijkheid wordt, hoewel in de sage het kind er zich niet van bewust is, dat hij *zijn vader* doodt. Het omgekeerde of negatieve oedipuscomplex acht Freud aanwezig, als de knaap negatief tegenover zijn moeder ingesteld is en positief op den vader gericht is, zoodat hij zich homosexueel tot den vader aangetrokken voelt, daardoor jaloersch op zijn moeder wordt en haar haat. Hoewel het onjuist is uit de opvatting van het oedipuscomplex de uiterste consequenties te trekken, in principe zijn de neigingen der kinderen vaak zoo, dat de knaap zich meer tot de moeder en het meisje zich meer tot den vader aangetrokken voelt. Hoewel het sexe-verschil zeker niet de eenige factor tot deze instelling zal zijn, moet daaraan toch een belangrijke waarde toegekend worden. Dit geldt niet alleen voor de kinderen zelf, doch ook de ouders zullen aan die invloed niet geheel kunnen ontkomen.

Ofschoon de oedipus-situatie in haar volle omvang zelden of nooit zal voorkomen, toch zullen ongetwijfeld trekken daarvan, vooral in pathologische gevallen, wel degelijk als symptomen kunnen voorkomen. Bij den knaap verdringen vrees en liefde voor den vader de haat, die nu in het onbewuste zich verder ontwikkelt

en zich in droomen en symptoomhandelingen kan uiten, wanneer hij in de puberteit het oedipuscomplex niet kan overwinnen, wat meestal wèl het geval zal zijn. Het onderscheid tusschen zieken en gezonden bestaat hierin, dat de laatsten de haat overwinnen of sublimeeren, terwijl de eersten mede onder invloed van andere factoren er ziek door zijn geworden. Freud ziet in het oedipuscomplex een grondcomplex van iedere neurose, welke uitspraak zeker van te ver strekkende beteekenis is, ofschoon sommige gevallen wel in beginsel daartoe teruggevoerd kunnen worden. De ironische opmerking van O. Bumke¹⁾ dat het toch wel merkwaardig is, dat men onder al de psychopathische kinderen, de gezonden buiten beschouwing gelaten, bijna nooit een „Oedipus” te zien kan krijgen, ofschoon toch scharen van hen moeten rondloopen, kan dan ook niet au sérieux genomen worden. Ook A. Hoche komt tot ontkenning van het oedipuscomplex. Het is hiermede een eigenaardige zaak, concludeert hij, ik heb mij eerlijk bezig gehouden in lange jaren iemand te vinden, die zijn moeder begeerde en de wensch had zijn vader dood te slaan. Het is mij niet gelukt. Andere ervaren collega's vergaat het niet anders²⁾. Deze conclusie moet eveneens cum grano salis opgevat worden, want ze heeft ook niet betrekking op het principe van het oedipuscomplex, doch op de uiterste consequentie, waarvan Freud ook wel weet dat deze vrijwel nooit voorkomt. Dat een letterlijk overnemen van de sage ook zijn bedoeling niet was, blijkt uit het feit dat hij later zijn oedipuscomplex gewijzigd, men zou zelfs kunnen zeggen verlaten heeft, daar het nieuwe complex moeilijk vergeleken kan worden met de sage. Want thans zegt Freud, dat er zoowel in den knaap als in het meisje liefde en vijandschap tegen beide ouders zijn, doch zoo, dat nu eens dit dan weer het andere affect overweegt resp. verdwijnt. Dit noemt hij dan het „vollständige” oedipuscomplex, het oude van vroeger noemt hij het „einfache”. Hiermede heeft hij weliswaar het verband met de sage geheel ver-

¹⁾ O. Bumke, Die Psycho-analyse, 1931, 47.

²⁾ Zentralblatt Neurol. 1930, 206.

broken, evenwel volgt daar nog niet uit dat de term, die burgerrecht verkregen heeft, ongeschikt geworden is, mits men zich houdt aan de thans verkregen definitie daarvan.

§ 2 - DE VERDRINGING

De psycho-analytische opvatting is, dat alle neurosen tot stand komen door verdringing van driftopwellingen, die in het onbewuste nog werkzaam blijven. Met verdringing wordt daarbij niet bedoeld een langzaam slijten van het affect, dat bij een herinnering behoorde of van de herinnering zelf, ook niet een werkzaamheid, waarbij de ontlading van een affectopwelling wordt gehinderd zoodat alleen de uitwerking en niet de voorstelling of gevoelsopwelling onderdrukt wordt, maar een werkzaamheid waarbij de ongewenschte voorstelling volledig uit het bewustzijn verwijderd wordt, niet voor korte tijd doch langdurig of blijvend. Het Ik verdringt volgens Freud de niet „ichgerechten” strevingen, n.l. zulke sexueele neigingen, die het Ik als onverdragelijk met zijn integriteit of zijn ethische aanspraken toeschijnen. De neurose is dan de uitdrukking van het conflict tusschen het Ik en die strevingen. Freud onderstelt drie mogelijkheden: de verdrongen voorstelling blijft onbezet, d.i. vrij van energie, of verkrijgt energiebezetting van het Ubw of zij behoudt de ubw bezetting die zij reeds vroeger had. Freud heeft weliswaar niet bewezen dat zijn theorie van de werking van verdrongen voorstellingen op het bewustzijn juist is, doch wèl de richting aangewezen waarlangs de oplossing van dit vraagstuk gezocht kan worden, want het is een voldongen feit, dat bepaalde voorstellingen onbewust kunnen worden, zonder geheel hun werkzaamheid erbij in te schieten, wat Freud zéér goed gezien heeft. Zéér vaak is b.v. de stemming nog onder invloed van de voorstelling, die reeds onbewust geworden is, door welke stemming een nieuwe voorstelling weer beïnvloed kan worden. In dit verband kan nog gewezen worden op de z.g. „Reizschutz” die Freud aanneemt, zoowel voor uitwendige als inwendige prikkels. Het „Reizschutz-apparat” bezit volgens Freud het vermogen om energie-

hoeveelheden te beheerschen en een oeconomische verdeling der prikkels tot stand te brengen. Voor uitwendige prikkels is de „Reizschutz” gelegen in het systeem W-Bw. Voor het feit van de verdringing tracht Freud het bewijs te leveren door aan te toonen, dat de patienten een weerstand hebben tegen het openbaren van hun intiemste gedachten en concludeert daaruit, dat die gedachten dus verdrongen moeten zijn en dat die de neurose bewerkt hebben. Verschillende medici o.a. *Isserlin*, *Hoche*, *Allers*, hebben gezegd, dat deze bewijsvoering alleen reden van bestaan heeft als men aanneemt, dat de verdringingsleer juist is. Als iemand bij de vrije associatie-methode mededeelt, dat hem niets meer te binnen wil schieten, is dat dan een bewijs dat er een weerstand is? Of als hij zegt, dat wat hem eindelijk te binnen schiet niets met het oorspronkelijk onderwerp te maken heeft, zijn dat dan de dingen die verdrongen zijn of tenminste aanduidingen en symbolen daarvan? Zekerheid daaromtrent is niet te krijgen. Alle mogelijke invallen kunnen zich voordoen, ook dingen die niets met het vertelde te maken hebben en ook dingen die aan den patient door den arts bewust of onbewust gesuggereerd worden, wat in het verdere verloop van de behandeling steeds meer zal voorkomen, daar de patient dan begint te begrijpen waarop tenslotte al zijn mededeelingen uitloopen en wat is dan meer te verwachten, dan dat zijn invallen ook die richting uit zullen gaan. Evenmin is te bewijzen, dat hetgeen tenslotte verteld wordt na aandringen altijd de symptomen veroorzaakt zal hebben, hoewel het zeker kan voorkomen dat die symptomen inderdaad in verband staan met de oorzaak der ziekte.

Het is ook hierom de vraag of de neurosen altijd door het verdrongene tot stand komen, doordat soms een neurose ontstaat zonder dat van verdringing sprake schijnt te zijn. Dikwijls weten de zieken n.l. tot in bijzonderheden de oorzaken van hun ziekte mede te deelen en toch verdwijnen de symptomen niet. Schrik, b.v. bij oorlogsneurosen, en schuld bewustzijn kunnen ook een neurose te weeg brengen, terwijl de oorzaken volkomen duidelijk den patienten voor oogen staan. Het is wel mogelijk dat het af-

reageeren mislukt, doordat bij de herinnering, hetzij spontaan of bij de analyse ontstaan, het volledige affect ontbreekt en o.a. daardoor de beleving niet ten volle plaats heeft. Het kan niet ontkend worden, dat de pathogene affecten dikwijls psychische traumata zijn en dat zulke ernstige gebeurtenissen voor altijd uit het bewustzijn verdrongen worden, zal toch niet steeds het geval zijn. *Kretschmer* wijst erop, dat zeker niet alle hystericae hun complexen verdringen. Bij vele zijn zij bewust aanwezig of ten minste gemakkelijk bewust te maken ¹⁾. Ook bij andere neurotici zien wij vaak, dat de herinnering aan hun complexen en traumata blijft.

Dat volledig verdrongen en vergeten voorstellingen nog in het onbewuste werkzaam blijven en onrust zelfs een hevige aandoe-ning te voorschijn kunnen roepen, zal toch niet altijd voorkomen, want bijna ieder psychische wond sluit zich tenslotte door vergeten, al is het dan met een grooter of kleiner litteken. Begrijpelijk is evenwel dat door psychische schokken, wanneer een ontlading hun kracht niet vermindert, de psychische spanning zoo kan opgevoerd worden, dat bij zwakke dispositie ziekelijke verschijnselen ontstaan kunnen. Ook kan aangenomen worden dat het psychische trauma zoo'n krachtige inwerking op het centrale zenuwstelsel heeft gehad, dat nog geruime tijd daarna symptomen bestaan blijven. Eveneens is dit het geval met de mogelijkheid, dat de verschijnselen die door een affect werden opgewekt, zooals beven, hartkloppingen, aphonie, zich telkens weer voordoen wanneer de vroegere gebeurtenis of de ziekte zelf de aandacht trekt en vrees verwekt. Er is geen reden om te veronderstellen dat dit steeds veroorzaakt wordt door verdrongen complexen.

Alleen de leer van de verdringing is dus niet in staat om alle gevallen van neurosen te verklaren. Daarnaast staat 1e de leer van *Janet* over de constitutioneele zwakte tot psychische synthese, die voor degeneratie-hysterie veel beteekenis heeft, en 2e de hypnoidtheorie van *Moebius-Breuer*, die van belang is bij verschijnselen na spoorwegongevallen en bij andere langdurige emoties. De leer van de verdringing zou men als completeering van beide andere theo-

¹⁾ E. Kretschmer, *Medizinische Psychologie*, 1926, 188.

riën kunnen opvatten. In de laatste tijd ziet Freud in, dat zijn leer van de verdringing geen afdoende verklaring kan geven en zoekt de oorzaak van sommige symptomen in de „herhalingsdwang”, alsof in een symptoom een vroegere toestand weer beleefd wordt. Op rekening van de verdringing schrijft Freud ook de z.g. „Fehlleistungen”, waartoe versprekingen, verschrijvingen enz. behooren; het vergeten en eveneens de infantiele amnesie worden, volgens hem, ook door de verdringing veroorzaakt. De neiging het onaangename te verdringen zou, volgens hem, de aanleiding zijn, waardoor onaangename dingen spoedig vergeten en aangename dingen beter onthouden zouden worden. Het onaangename zou dan bij de reproductie een sterke weerstand ontmoeten, terwijl het aangename gemakkelijk herinnerd wordt. Het is een bekend feit in de paedagogiek, dat hetgeen geleerd wordt met opgewekte belangstelling, veel beter gereproduceerd wordt, dan wanneer de studie plaats heeft bij een sombere stemming. Er zijn verschillende factoren die een rol spelen bij het onthouden en vergeten en daaronder kan zeker de factor verdringing voorkomen. Er moet echter in aanmerking genomen worden dat vergeten en bemoeilijkte reproductie niet identiek zijn, waarmede dus ook de interpretatie der feiten rekening dient te houden. Hetzelfde geldt voor vergeten en „niet gaarne aan iets denken”. Ook zullen zich bij gevallen van versprekingen enz., verdringingen kunnen voordoen, doch het zou onjuist zijn om te trachten bij iedere vergissing deze verklaring, met verwringing van logische gedachtenwendingen, door te zetten. Freud heeft getracht de amnesie voor gebeurtenissen in de kinderleeftijd begrijpelijk te maken door aan te nemen, dat verdringing ontstaan is uit schaamte voor sexueele belevingen. Dat hiermede de amnesie niet volkomen verklaard wordt is af te leiden uit het feit, dat voor allerlei gebeurtenissen, zooals leeren loopen, praten enz., toch ook een amnesie bestaat. Later meent hij dat de amnesie bij kinderen ontstaat doordat zij slechts het belangrijke onthouden. Dit is evenwel verborgen achter „Deckerinnerungen,” die onbelangrijk schijnen. Nauwkeurige analyse hiervan zou het vergetene te

voorschijn kunnen brengen. De infantiele amnesie laat zich dus niet beter verklaren uit het gezichtspunt van nog onvoldoende ontwikkeling der hersenen. Ook is het een meermalen geconstateerd feit, dat sommige personen in staat zijn gebeurtenissen uit hun jeugd te vertellen wanneer ze in hypnose gebracht zijn, waarvan ze in gewone toestand geen weet hebben.

§ 3 - SEXUALITEIT EN NEUROSE.

Meermalen doet de praktijk gevallen zien, waarbij het verband tusschen sexualiteit en neurose duidelijk aantoonbaar is. Als aetiologie van de neurose erkent Freud factoren van zéér verschillende aard en waarde, waarvan de een meer en de ander minder deelneemt aan het ontstaan van bepaalde gevallen van zenuwziekte. Als belangrijk moment beschouwt hij het onbevredigd zijn van libidineuze neigingen. Deze „Versagung” kan zowel door uiterlijke omstandigheden veroorzaakt worden (exogene oorzaak), als door een innerlijke onmogelijkheid tot het beleven op een voor de persoon adequate wijze (endogene oorzaak). De innerlijke ontbering kan, behalve door een psychisch conflict, gedetermineerd zijn door allerlei momenten, waaronder als zéér belangrijk de fixaties vallen. Deze fixaties staan als ontwikkelingsremmingen in verband met constitutioneele factoren en kunnen regressie ten gevolge hebben. De libidoregressie behoeft niet tot neurose te voeren, doch kan in een perversie tot uiting komen. Komt hierbij echter de verdringing dan kan hieruit een neurose ontstaan. Hoewel Freud zelf aangeeft dat de driftneigingen gesublimeerd kunnen worden, acht hij echter deze mogelijkheid beperkt. Hij zegt: „De plasticiteit of vrije bewegelijkheid der libido is geenszins bij allen ten volle behouden, en de sublimering kan telkens slechts een bepaald gedeelte der libido verwerken, nog afgezien van het feit, dat de geschiktheid tot sublimeren aan veel mensen in geringe mate toebedeeld is”¹⁾. Schematisch verkort, beschouwt Freud de libidofixatie als de dispooneerende

¹⁾ S. Freud, „Vorles. zur Einführung in die Psychoanalyse”, 1930, 368.

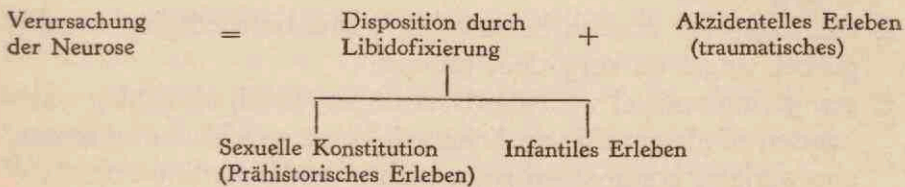
interne factor, en de ontbering als de accidenteele externe factor, die de neurosenaeiologie vertegenwoordigt.

H. Hartmann tracht een verklaring te geven waarom de sexueele factor zoo'n invloed heeft op neurose-vorming. Hij heeft het volgende inzicht: „Der Satz, dasz den (im engeren Sinne!) sexuellen Triebkräften bei der Entstehung der Neurosen eine so bedeutende Rolle zufällt, ist keine Voraussetzung der Psychoanalyse, sondern Ergebnis der Erfahrung. Seine Erklärung dürfte darin zu suchen sein, dasz es gerade Anteile des Sexualtriebs sind, welche der Verdrängung verfallen müssen, wenn die Anforderungen unserer Kultur, unserer Gesellschaft erfüllt werden sollen; daher ist auch die Struktur des Ichideals, welches diese Anforderungen mehr oder minder vollkommen in sich aufnimmt, für die Entscheidung zwischen Perversion und Neurose von so groszer Bedeutung. Eine weitere Ursache ergibt sich aus der Ueberlegung, dasz andere Triebe (Beispiel: der Nahrungstrieb) nicht im gleichen Masze „transponibel“ sind wie der Sexualtrieb: sie lassen keine Verdrängung zu (und auch keine Sublimierung), sondern fordern unmittelbare Befriedigung. Von der Natur der neurotischen Symptome als Ersatzbefriedigungen verdrängter sexueller Triebkräfte ausgehend, hat sich der Psychoanalyse auch das Verständnis der neurotischen Angst ergeben . . . des rätselhaftesten und vielleicht zentralsten Problems der Neurosenlehre”¹⁾. Bij de beschouwing der oorzaken ziet Freud de gevallen der neurotische ziekten zich vormen tot een reeks, waarbinnen de beide genoemde momenten — sexueele constitutie en beleven resp. libidofixatie en ontbering — zóó vertegenwoordigd zijn, dat de een toeneemt als de andere afneemt. Aan het eene eind van deze reeks staan de extreme gevallen, waarvan men met overtuiging zeggen kan: Deze mensen zouden tengevolge van hun bijzondere libido-ontwikkeling in elk geval ziek geworden zijn, wat zij ook beleefd zouden hebben. Aan het andere einde staan de gevallen, waarbij men omgekeerd moet oordeelen, dat zij zeker van de

¹⁾ H. Hartmann, „Die Grundlagen der Psychoanalyse“, 1927, 162;

ziekte vrij gebleven zouden zijn, wanneer het leven hen niet in deze of gene omstandigheid gebracht had. Freud noemt zulk een reeks van gevallen een „Ergänzungsreihe”. Zoo'n *Ergänzungsreihe* is ook op te merken als men de gevallen van neurosen beschouwt en dan tracht na te gaan, welke organische en welke psychische factoren invloed hebben gehad.

Freud stelt het volgende schema ¹⁾ op ter verduidelijking van het ontstaan der neurosen:

Freud merkt op, dat de factor van het infantiele beleven met de factor van de sexueele constitutie eveneens een „Ergänzungsreihe” vormt, op dezelfde wijze als tusschen de dispositie en het accidenteel beleven der volwassenen.

Freud onderscheidt *Aktualneurosen* en *Psychoneurosen*. Hij zegt: „Als wij in de symptomen der psychoneurosen de uitingen van de stoornis in haar psychische werkingen hebben leeren kennen, dan zullen wij niet verbaasd zijn als wij in de *Aktualneurosen* de directe somatische gevolgen van de sexueele storingen vinden ²⁾. In analogie met andere ziekte-toestanden, die door intoxicatie of abstinentie ontstaan zijn, ziet hij de neurosen als de gevolgen van stoornissen in de sexueele stofwisseling. De symptomen der *Aktualneurosen* ontstaan volgens Freud waarschijnlijk door directe toxische beschadiging. Hij kent drie zuivere vormen van *Aktualneurosen*: de neurasthenie, de angstneurose en de hypochondrie. Het symptoom van de *Aktualneurose* acht Freud dikwijls de kern en de voorlooper van het psychoneurotisch symptoom. Het duidelijkst merkt men die verhouding, meent Freud, bij de

¹⁾ S. Freud, „Vorles. zur Einführung in die Psychoanalyse”, 1930, 386.

²⁾ idem, 414.

neurasthenie en de overdrachtsneurose conversiehysterie, bij de angstneurose en de angsthysterie, maar ook bij de hypochondrie en de paraphrenie (dementia praecox en paranoia)¹⁾.

Maag is eveneens van oordeel, dat voor het ontstaan van een neurose het samenwerken van meerdere factoren noodzakelijk is²⁾. Hij noemt de volgende:

1. een hereditaire of verworven sexueele hyperaesthesie, die tot pseudonanie, tot echte onanie en tenslotte tot driftoverheersching voert.
2. een ingeprent ethisch bewustzijn, wiens beschadiging schuldgevoel, angst en zorg doet ontstaan.
3. een gering sexueel weerstandsvermogen, hetzij als aanleg voorhanden of als gevolg van lichamelijke en psychische traumata, overwerken, kommer en zorg, ziekte, ondervoeding enz.
4. een stoornis in de incretie (interne secretie), secundair veroorzaakt door de op de verkeerde weg geraakte sexueele uitingen. Deze stoornis der incretie acht Maag au fond de conditio sine qua non van de neurose, terwijl schuldgevoelens kunnen ontbreken.

Freud tracht het ontstaan van een neurose zéér in het algemeen als volgt te omschrijven. Iemand gaat eerst dan aan een neurose lijden, wanneer zijn Ik het vermogen verloren heeft, om de libido ergens te plaatsen³⁾. Er ontstaat dan een psychisch conflict. Wanneer een deel der persoonlijkheid bepaalde wenschen koestert en een ander deel verzet zich daartegen en weert ze af, dan is het conflict aanwezig. Freud zegt: „Ohne solchen Konflikt gibt es keine Neurose“⁴⁾. Hij acht het ontstaan der neurose niet een gevolg van de sexualiteit als zoodanig, maar ziet de oorsprong in een conflict tusschen het Ideaal-ik (geweten) en de sexualiteit. Ongetwijfeld erkent Freud het bestaan van niet-sexueele driften. Hij motiveert het feit dat hij zich in de eerste plaats met de sexu-

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1930, 417.

²⁾ P. Maag, „Psychoanalyse und seelische Wirklichkeit“, 1930, 178.

³⁾ S. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 413.

⁴⁾ idem, 372.

eele drift heeft beziggehouden, door op te merken, dat van deze door de overdrachtsneurosen het eerst een inzicht verkregen werd en de psycho-analyse zich tot taak had gesteld, datgene te bestudeeren, dat anderen veronachtzaamd hadden ¹⁾). Hoewel het een groote verdienste van de psycho-analyse is, voor de invloed van het sexueele de oogen geopend te hebben, heeft het aanleiding gegeven aan vele beoefenaren daarvan voor *elke* neurose een sexueele aetiologie te verwachten. En deze verwachting nu is ongegrond, omdat gebleken is dat de argumenten die hiervoor worden aangevoerd niet voor alle gevallen kunnen gelden. In hoofdzaak zijn het de mededeelingen der patiënten over erotische belevingen in de kindsheid of later en de duidingen van uitingen en invallen van de patiënt, die Freud brachten tot zijn neurose-theorie. Later bleek het Freud dat verschillende van die mededeelingen op phantasie berustten, doch voor zoover zij met de werkelijkheid overeenkwamen blijft het toch de vraag of zij als verdrongen affectieve voorstellingen de neurose veroorzaakt hebben. Daarvoor kan alleen een vermoeden bestaan doch geen bewijs gegeven worden. De duidingen zijn erop ingesteld om alles wat de patiënt doet, wat hij zegt en wat hij aan invallen te voorschijn brengt als symbool van en heenwijzing naar sexueele oorzaken van de ziekte op te vatten. Men meent daartoe het recht te hebben op grond van rijke analytische ervaring, van talrijke behandelde gevallen, doch deze gevallen hebben voor den analyticus slechts daarom overtuigende kracht, omdat bij hem de sexueele oorsprong van de ziekte a priori vaststaat.

Hoewel Freud in zijn „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie” erkent dat er meerdere factoren, o.a. aanleg, invloed kunnen hebben op het ontstaan van een neurose, gaat hij daarop niet diep in, ook later niet, doch laat het volle licht vallen op de verdringing van sexueele impulsen als oorzakelijke momenten. Dit blijkt ook uit zijn gezegde: „Für uns wäre hier der Anlasz, der erogenen Zonen und der Behauptung zu gedenken, dasz die Sexualerregung in den verschiedensten Organen entstehen kann.

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1930, 374.

Im übrigen aber ist uns das Wort „Sexualstoffwechsel“ oder „Chemismus der Sexualität“ ein Fach ohne Inhalt; wir wissen nichts darüber und können uns nicht einmal entscheiden, ob wir zwei Sexualstoffe annehmen sollen, die dann „männlich“ und „weiblich“ heissen würden oder ob wir uns mit *einem* Sexualtoxin bescheiden können, in dem wir den Träger aller Reizwirkungen der Libido zu erblicken haben. *Das Lehrgebäude der Psychoanalyse, das wir geschaffen haben, ist in Wirklichkeit ein Ueberbau, der irgendeinmal auf sein organisches Fundament aufgesetzt werden soll; aber wir kennen dieses noch nicht*¹⁾. Ook bevestigt hij dit door op te merken, dat het hem niet ontgaan was, dat de oorzaak van de nerveuze ziekte niet altijd wees in de richting van het sexueele leven. De een was weliswaar direct door een sexueele schadelijkheid getroffen, de ander echter omdat hij zijn vermogen verloren of een uitputtende organische ziekte doorgemaakt had. Eerst toen hij inzicht verkreeg in de wederkeerige invloed van het Ik en de libido, toen kwam hij tot de conclusie dat iemand alleen dan een neurotische aandoening krijgt, wanneer zijn Ik geen kans meer ziet de libido ergens onder te brengen. Freud begreep echter dat hij met deze eenzijdige verklaring niet alles omvat had en voegde er aan toe dat hoe sterker het Ik is des te makkelijker die taak door hem uitgevoerd kan worden²⁾. Ofschoon hij het plaatsen van de libido primair acht, kan hij de gesteldheid van het Ik bij zijn verklaring dus niet ontberen, en dat die gesteldheid van allerlei factoren afhankelijk is, geeft hij toe als hij zegt: „jede Schwächung des Ichs aus irgendeiner Ursache musz dieselbe Wirkung tun wie eine übergrosze Steigerung des Anspruches der Libido, also die neurotische Erkrankung ermöglichen“. Bij hem blijft de libido de domineerende factor in de omstandigheden die de neurose veroorzaken, wat duidelijk blijkt uit zijn uitspraak: „Wesentlich und aufklärend für uns bleibt, dasz in jedem Fälle und gleichgültig, auf welchem Wege die Erkrankung hergestellt wurde, die Symptome der Neurose von der

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1930, 415.

²⁾ idem, 413.

Libido bestritten werden und so eine abnorme Verwendung derselben bezeugen".

Al is de invloed van de sexualiteit op de neurosevorming in vele gevallen niet uit te sluiten, het gevaar bestaat dat die invloed overschat wordt. De ervaring toont ons ook neurotisch lijden, waar geen erotische oorzaak aan ten grondslag ligt. De meeste artsen hebben b.v. voor de talrijke oorlogsneurosen andere oorzaken verantwoordelijk gesteld. De meening van Freud dat veel menschen aan neurose gaan lijden, doordat zij zich de bevrediging van hun sexueele verlangens moeten ontzeggen, is in haar algemeenheid zeker niet juist. Verscheidene menschen, die zich als consequentie van hun beroep of anderszins, volledige sexueele abstinentie moeten getroosten, lijden op geen enkele wijze aan neurose, alhoewel het zeker kan voorkomen, dat zij in hun droomen geplaagd worden door sexueele voorstellingen. Erotische ontbering en beheersching maken als zoodanig niet ziek. Natuurlijk kan het gebeuren, dat bij pathologisch aangelegden een onjuiste manier van strijden de nerveuziteit doet toenemen, maar dan ligt de schuld niet bij de onthouding zelf, doch bij de gebrekkige manier waarop die plaats vindt.

Michaëlis wijst er in zijn „Die Menschheitsproblematik” op, dat Freud niet altijd de oorzaken van de conflicten gezocht heeft in het sexueele leven. „Aanvankelijk zag hij als eigenlijke oorzaak van de geestesstoornissen de bemoeilijking in het bereiken van idealen, de belemmering in de „Ichgerechte” en ideale bevrediging. Eerst later zou hij de oorzaak der neurosen zijn gaan zoeken in een verijdeling van het diepste streven van den mensch naar sexueele vrijheid en bevrediging. Deze accentverschuiving in de conceptie wijst op een verdringing van het ideaal in Freud zelf, meent *Michaëlis*. Zijn deceptie over de verdorvenheid in het leven der menschen deed Freud steeds meer pessimistisch worden, wat hij openbaart in zijn theorie door het sterk accentueeren van het animale in den mensch”¹⁾.

¹⁾ E. Michaëlis, Die Menschheitsproblematik der Freudschen Psychoanalyse, 1925.

§ 4 - HET KARAKTER VAN DE DROOM

In zijn „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse” (1933), schrijft Freud, dat met de leer der droomen een keerpunt in de psycho-analyse komt; met haar, constateert hij, heeft de analyse de schrede van een psychotherapeutisch handelen tot een dieptepsychologie voltooid. Freud heeft de indruk, dat de psycho-analytici zijn droom-analyse aanvaardden, doch hij acht het weinig bevredigend wat de vele psychiaters en psychotherapeuten ervan aangenomen hebben. Hij zegt: „Eenige formules zijn algemeen bekend geworden, waaronder zulke, die wij nooit voorgestaan hebben, zooals de zin, alle droomen moeten van sexueele natuur zijn. Maar juist de zoo gewichtige dingen als de fundamenteele onderscheiding van manifeste droominhoud en latente droomgedachten, het inzicht, dat de angstdroomen de wenschvervullende functie van de droom niet weerspreken, de onmogelijkheid de droom te duiden wanneer men niet over de daarbij behorende associaties van den dromer beschikt, bovenal echter de uitspraak, dat *het essentiele van de droom het proces van de droomarbeid is*, dat alles schijnt voor het algemeen bewustzijn nog ongeveer even vreemd te zijn als vóór dertig jaren ¹⁾. Freud geeft toe, dat hij echt willekeurig het postulaat opstelde, dat ook de duistere droom een volkomen geldige, zin- en waardevolle psychische acte moet zijn, die wij in de analyse evenals een andere mededeeling kunnen gebruiken. De droomduiding maakt gebruik van vrije associaties, welke als invallen komen, wanneer men aan een gedeelte van de droom laat denken en naar invallende gedachten vraagt. Dit vragen kan in chronologische volgorde van de droomtekst (de manifeste inhoud) plaats hebben (klassieke methode), ook kan men beginnen met de „dagresten” die in de droom voorkomen op te sporen, of men tracht de associaties te krijgen door bijzonder heldere gedeelten van de droom te kiezen. De droom verschijnt dan, zegt Freud, als een verkort excerpt uit de associaties, tot stand gekomen volgens regels, die in elk opzicht nog niet te doorzien zijn. Voor de oorzakelijke beteekenis

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. z. Einf. in die Psycho-analyse, 1933, 11.

van de in de psycho-analyse geproduceerde invallen pleit de ervaring, dat persevereerende droomen — dat zijn droomen die zich bij iemand van tijd tot tijd steeds weer voordoen — tenslotte verdwijnen kunnen, wanneer zij eens aan een analyse onderworpen zijn. Ook wijst hierop waarschijnlijk het feit, dat de van de afzonderlijke droomelementen uitgaande gedachtenreeksen duidelijk naar bepaalde punten heen convergeeren, de z.g. knooppunten. Freud erkent dat met behulp van zijn droomduiding niet alle droomen uit te leggen zijn, daar de weerstand soms onoverwinnelijk is. De weerstand is volgens Freud het besliste teeken, dat er een conflict bestaat. Tengevolge van de nachtelijke vermindering der weerstanden zou het gevaar bestaan, dat de rust der slaap telkens gestoord wordt, als de uitwendige of inwendige prikkel een contact met de onbewuste driftbronnen bereiken kan. Het droomproces laat het product van zulk een samenwerken in een onschadelijke hallucinatorische beleving uitloopen en verzekert zoo het voortduren van de slaap. Het is niet in strijd met deze functie, meent Freud, wanneer de droom tijdelijk den slaper wekt onder het ontstaan van angst, doch het is een signaal, dat de wachter de situatie voor te gevaarlijk houdt en niet meer gelooft die te kunnen beheerschen.

„In jedem Traum soll ein Triebwunsch als erfüllt dargestellt werden”, zegt Freud. De nachtelijke afzondering van het zieleleven van de realiteit, de daardoor mogelijk gemaakte regressie tot primitieve mechanismen, doen de mogelijkheid ontstaan, dat deze gewenschte driftbevrediging hallucinatorisch als aanwezig beleefd wordt, zegt hij. Tengevolge van deze zelfde regressie worden in de droom voorstellingen in visueele beelden omgezet, de latente droomgedachten dus gedramatiseerd en geïllustreerd.

Freud deelt mede in „Traum und Okkultismus”¹⁾, dat de droom dikwijls als de poort tot de wereld der mystiek beschouwd is en tegenwoordig nog voor velen als een occult phaenomeen geldt. Ook wij, zegt hij, die de droom tot voorwerp van wetenschappelijk onderzoek gemaakt hebben, bestrijden niet, dat een

¹⁾ idem, 42.

of meerdere draden hem met die donkere dingen verbinden. „Der Okkultismus behauptet die reale Existenz jener „Dinge zwischen Himmel und Erde, von denen unsere Schulweisheit sich nichts träumen lässt“. Nun, wir wollen nicht an der Engherzigkeit der Schule festhalten; wir sind bereit zu glauben, was man uns glaubwürdig macht“. Hoewel hijzelf nog niet absoluut overtuigd schijnt te zijn van het bestaan van telepathie, wenscht hij wel dat men tegenover de objectieve mogelijkheid van gedachtenoverdracht en daarmee ook van de telepathie welwillender gaat staan. Onder telepathie verstaat hij het zoogenaamde feit, dat een gebeurtenis, die op een bepaalde tijd voorvalt, ongeveer gelijktijdig tot bewustzijn komt van een persoon die van die plaats ver verwijderd is, zonder dat de ons bekende wegen van bekendmaking daarbij in aanmerking zouden komen. Voor opname van een telepathische boodschap zou de slaaptoestand bijzonder geschikt schijnen. Men verkrijgt dan een z.g. telepathische droom en overtuigt zich bij de analyse daarvan, dat het telepathische bericht dezelfde rol gespeeld heeft als een ^{of} andere dagrest en als zoodanig door de droomarbeid veranderd en aan zijn tendens dienstbaar gemaakt is.

Freud merkt openhartig op, dat hij meer dan tien jaar geleden een angst had voor een bedreiging van onze wetenschappelijke wereldbeschouwing, die, in het geval dat deelen van het occultisme bewaarheid zouden worden, de plaats zou moeten ruimen voor Spiritisme of Mystiek. „Ich denke heute anders; ich meine, es zeugt von keiner groszen Zuversicht zur Wissenschaft, wenn man ihr nicht zutraut, dasz sie auch aufnehmen und verarbeiten kann, was sich etwa an den okkulten Behauptungen als wahr herausstellt“ ¹⁾). Freud meent, wat in het bijzonder de gedachtenoverdracht betreft, dat deze de uitbreiding der wetenschappelijke — tegenstanders zeggen, merkt hij op, : mechanistische — denkwijze over het zoo moeilijk te vatten geestelijke rechtstreeks schijnt te begunstigen. Het telepathische proces, vervolgt hij, moet immers daarin bestaan, dat een psychische acte van de eene

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. zur Einf. in die Psychoanalyse, 1933, 77.

persoon dezelfde psychische acte bij een andere persoon opwekt. Wat tusschen de beide psychische acten ligt, kan gemakkelijk een physisch proces zijn, waarin zich het psychische aan het eene einde omzet en dat zich aan het andere eind weer in het gelijke psychische omzet. De analogie met andere omzettingen, zooals bij het spreken en hooren aan de telefoon, zou dan onmiskenbaar zijn, meent Freud.

De wetenschappelijke onderzoekingen van occulte verschijnselen geschieden tegenwoordig onder de naam van „Parapsychologie”.

Freud onderscheidt o.a. wensch-, angst- en strafdroomen. Hij deelt mede dat het ontstaan, het karakter en de functie van de droom te leeren valt uit de kinderdroomen. Hij concludeert: „Die Träume sind Beseitigungen schlafstörender (psychischer) Reize auf dem Wege der halluzinierten Befriedigung”.¹⁾ De droomen der volwassenen zijn in zooverre met behulp van de kennis der kinderdroomen te verklaren, als zij tot de groep van de droomen van het infantiele type behooren. Andere droomen zijn veel ingewikkelder van constructie; zij zijn door de droomarbeid, onder invloed van de droomcensuur, door middel van verschuiving en concentratie (verdichting) vervormd. Behalve door de censuur wordt de droom ook vervormd door de droomsymboliek. Als ontdekker van de droomsymboliek noemt Freud den filosoof K. A. Scherner (1861). „Die Psychoanalyse hat die Funde Scherners bestätigt und in allerdings einschneidender Weise modifiziert”²⁾ De latente gedachten, die niet anders zijn als de bewuste gedachten van ons „Wachleben”, volgens Freud, worden door de droomarbeid omgezet in de manifeste droominhoud. Deze bewerking door de droomarbeid noemt Freud een *archaische* of *regressieve*, omdat zij, volgens hem, teruggrijpt naar toestanden van onze intellectueele ontwikkeling, die wij al lang overwonnen hebben, naar de beeldspraak, de symbool-betrekking, misschien zelfs naar verhoudingen, die vóór de ontwikkeling van onze „Denksprache” bestaan hebben. De voortijd, waarin de droomarbeid ons terug-

¹⁾S. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1930, 138.

²⁾idem, 155.

voert, is een tweevoudige, n.l. 1e de individueele voortijd, de kindsheid, 2e. de phylogenetische, in zooverre ieder individu in zijn kindsheid de geheele ontwikkeling van het menschengeslacht op de een of andere wijze bekort, herhaalt.

Het is Freud bij de analyse gebleken, dat de amnesie bij kinderen ontstaat, doordat zij slechts het belangrijke onthouden. Door de processen concentratie en verschuiving worden die gewichtige dingen door andere, die onbelangrijk schijnen, vertegenwoordigd. De herinneringen hieraan worden door Freud „*Deck-erinnerungen*” genoemd. Volgens hem kan men door grondige analyse al het vergetene hieruit ontwikkelen. Niet alleen de infantiele dromen der volwassenen, doch ook bij de vervormde dromen is er volgens Freud sprake van een wenschvervulling. Bij de laatste echter is deze wenschvervulling niet eerder aan te geven dan na de duiding van de droom. De wenschen van deze vervormde dromen zijn volgens Freud verboden wenschen, die door de censuur afgewezen zijn en wier bestaan juist de oorzaak van de droomvervorming, het motief voor het ingrijpen van de droomcensuur geworden is. Drie complicaties noemt Freud, die bij oppervlakkige beschouwing de indruk zouden kunnen wekken, dat de droom geen wenschvervulling is ¹⁾. 1e. Het is mogelijk, dat de droomarbeid er niet volkomen in slaagt een wenschvervulling te scheppen, zoodat van het pijnlijk affect der droomgedachten *een deel* voor de manifeste droom over blijft. De analyse moet dan aantonen, dat deze droomgedachten nog veel pijnlijker waren dan de daaruit gevormde droom. 2e. Een wenschvervulling kan strijdig zijn met een deel der persoonlijkheid van den droomer (censureerende deel), zoodat voor hem geen lust ontstaat doch juist het tegendeel, wat zich openbaart in de vorm van angst. De angstdroom is dus dikwijls een onbedekte wenschvervulling, natuurlijk niet van een toegestane, maar van een verworpen wensch. De angstdroom is gewoonlijk ook een wekdroom; wij plegen de slaap te onderbreken, alvorens de verdrongen wensch van de droom zijn volledige vervulling tegen de censuur in door-

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen, 225.

gezet heeft. 3e. Het censureerende deel van de persoonlijkheid heeft straftendenzen tegenover het andere deel bij de vervulling van een niet-toegestane wensch. Zulke straftendenzen komen veel voor in het zieleleven der menschen; voor een deel der pijnlijke droomen moeten zij verantwoordelijk gesteld worden. Daarbij komt, zegt Freud, dat de angst de directe tegenstelling van de wensch is en dat tegenstellingen elkander in de associatie zéér na staan en in het onbewuste samenvallen. Verder dat de straf ook een wenschvervulling is n.l. van het andere, het censureerende deel der persoonlijkheid; die straf komt tot uiting in de strafdroomen. De bijzonder critiseerende en verbiedende instantie in het zieleleven heeft Freud het Ueberich genoemd. Ook de droomcensuur behoort volgens hem tot één der functies van het Ueberich.

Tegen de „Wunscherfüllungstheorie” van de droom hebben zich slechts twee ernstige bezwaren opgeworpen, zegt Freud. De eerste wordt gegeven door het feit, dat personen, die een shock, een zwaar psychisch trauma doorgemaakt hebben, zooals het zoo dikwijls in de oorlog het geval was en dat ook als grondslag van een traumatische hysterie gevonden wordt, in de droom zoo regelmatig in de traumatische toestand teruggevoerd worden. Dat moest, constateert Freud zelf, volgens de onderstellingen over de functie van de droom niet het geval zijn. Welke wenschopwelling zou door dit teruggrijpen op de hoogst pijnlijke traumatische gebeurtenis bevredigd kunnen worden? Freud schroomt dan ook niet toe te geven, dat in het geval van traumatische neurose de functie van de droom te kort schiet. In verband met dit bezwaar wil Freud zijn algemeene regel, dat droomen wenschvervullingen zijn, modificeeren tot: „der Traum ist der Versuch einer Wunscherfüllung”. Deze telkens terugkerende droomen brengt hij in verband met de „herhalingsdwang”. Het tweede bezwaar acht hij niet zoo groot. Dit heeft betrekking op de sexueele belevingen van het kind, die toch gepaard gingen met pijnlijke indrukken van angst, verbod, ontgoocheling en bestraffing, dat ook in de droom tot uitdrukking komt. Men neemt aan dat

ze verdrongen zijn, maar dan begrijpt men niet dat ze zoo'n breede toegang hebben tot het droomleven. Het onlustkarakter en de wenschvervullingstendens van de droomarbeid schijnen toch moeilijk met elkaar over weg te kunnen. Freud wijst erop, dat aan die kindsheidsbelevingen zich alle onvergankelijke, onvervulde driftwensen vasthechten, die het geheele leven door de energie voor de droomvorming afgeven, waarvan men wel verwachten kan, dat zij in hun geweldige drijven ook het materiaal van pijnlijke gebeurtenissen naar de oppervlakte kunnen dringen. Aan de andere kant is in de manier waarop dit materiaal gereproduceerd wordt, de werking van de droomarbeid onmiskenbaar, die de onlust door vervorming wil tegengaan en de ontgoocheling in inwilliging omzetten wil ¹⁾).

De wenschen waarmede de droom zich kan bezig houden, zouden volgens Freud in verband kunnen staan o.a. met honger, dorst en ook met sexueele behoeften, zoodat hij in dat geval spreekt van „Bedürfnisträume“. Een typisch voorbeeld van deze dromen ontleent hij aan *Du Prel*: „Mungo Park, auf einer Reise in Afrika dem Verschmachten nahe, träumte ohne Aufhören von wasserreichen Tälern und Auen seiner Heimat. So sah sich auch der von Hunger gequälte Trenck in der Sternschanze zu Magdeburg von üppigen Mahlzeiten umgeben, und George Back, Teilnehmer der ersten Expedition Franklins, als er infolge furchtbarer Entbehrungen dem Hungertode nahe war, träumte stets und gleichmässig von reichen Mahlzeiten“ ²⁾). Naast deze dromen noemt hij nog „Ungeduldsträume“, die een vervroegde vervulling van de verwachting geven, en de „Bequemlichkeitsträume“, die kunnen komen b.v. als men moet opstaan en liever wil doorslapen. In de droom staat men dan op, wast zich, is aan het werk, doch in werkelijkheid slaapt men door. Het is dus niet juist, zooals sommige critici beweerd hebben, dat Freud in alle dromen een sexueele inhoud ziet. Ongetwijfeld komen zulke dromen ook voor, zelfs al schijnt dit niet het geval te zijn. De

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorlesungen, 1933, 40.

²⁾ idem, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1930, 136.

psycho-analyse heeft n.l. opgemerkt, dat men de erotische dingen bij oppervlakkige beschouwing vaak niet in de droom herkent, doordat zij verborgen liggen achter symbolen en vermommingen. Als bezwaar moet worden gevoeld, dat Freud in vele droomvoorstellingen een sexueel symbool ziet, waarvoor hij geen bewijs kan geven. Of de slaper droomt van zijn kamer, schoenen, hoed, jas, potlood, van de tuin, het woud of landschap, van overreden worden, gebeten worden door wilde dieren, enz., zéér dikwijls worden deze droomvoorstellingen als sexueel symbool geïnterpreteerd. Evenwel moet worden erkend dat in de laatste tijd in de literatuur experimenteele symbooldroomen worden beschreven, die tot bevestiging van Freud's inzichten schijnen te kunnen dienen (zie § 5 „Het symbool”). Freud zelf wijst later ook op die experimenteele symbooldroomen. Aanvankelijk geeft hij alleen als verklaring, dat hij in sprookjes, mythen, in folklore en geestigheden dezelfde symbolen aantreft. Het eigenaardige is, dat de slaper er geen vermoeden van heeft dat zijn droombeelden voor tweeërlei uitlegging vatbaar zijn. Freud geeft toe dat de dromer in waaktoestand de beteekenis der symbolen niet begrijpt, doch neemt aan dat die kennis onbewust is en met de psychische constitutie verkregen is uit praehistorische tijd. Als men bedenkt dat symbolen soms op de modernste voorwerpen betrekking hebben, valt het moeilijk deze hypothese voor alle gevallen te aanvaarden. Verder wijst Freud erop dat in de droom een censuur werkzaam is, die een weerstand doet ontstaan tegen het onvermomd voorkomen van de sexueele wenschen; wordt die weerstand doorbroken, dan zouden de erotische herinneringen te voorschijn komen. Deze herinneringen, die dus door psycho-analytisch ondervragen en het duiden van invallen verkregen zijn, zouden dan een deel van de latente inhoud van de manifeste droom geweest zijn. Over dit psycho-analytisch vragen en duiden moet worden opgemerkt, dat het gevaar bestaat, dat hierbij de vragen in suggestieve vorm aan de geanalyseerde worden voorgelegd, al is de analyticus zich daarvan niet bewust, zelfs al wil hij trachten daaraan te ontkomen; en tevens dat de juistheid van

de duiding soms problematisch, althans niet bewezen moet worden geacht. Toch zou het volkomen onjuist zijn te beweren, dat Freud's studie over de droomen geen nieuwe inzichten heeft opgeleverd. Integendeel heeft Freud groote verdiensten verworven met zijn uitgebreide en nauwgezette onderzoekingen op dit nog weinig ontgonnen gebied; men denke aan zijn leer over het onbewuste en over de droomarbeid. Al zou men met de conclusies van meening kunnen verschillen, hoe meer men zich in Freud's beschouwingen inwerkt, des te voorzichtiger wordt men in het becritiseeren van zijn opvattingen, en een ieder moet tot de eindconclusie komen dat zijn arbeid respect afdwingt. Met zijn droomonderzoekingen heeft Freud de groote beteekenis van het begrip „regressie” voor de psychopathologie gevonden. Dit inzicht is niet alleen van veel belang voor de kennis van de neurosen, doch ook van de psychosen.

Rümke heeft in zijn artikel „Observations on the relation between the manifest and latent content of the dream”¹⁾ zich de vraag voorgelegd of de theorie van Freud over de betrekking tusschen de manifeste en latente inhoud van de droom voor alle droomen wel geldig is. Het komt hem voor, dat inderdaad voor een aantal droomen (o.a. de dramatische en allegorische) de opvatting van Freud juist geacht moet worden, doch dat er verscheidene droomen zijn, waarbij de manifeste droominhoud op andere wijze geïnterpreteerd behoort te worden. Freud definieert als de manifeste inhoud van alle droomen, de door de droomer direct bij het ontwaken medegedeelde of opgeschreven droom, en meent dat hij de eigenlijke of latente droominhoud verkrijgt met behulp van zijn analyse van die droom, waarbij de droomduiding een zéér belangrijke rol speelt. Allerlei mechanismen, die hij de droomarbeid noemt, heeft hij noodig om te verklaren, waarom de eigenlijke droom met een veranderde inhoud gemanifesteerd wordt. Van de manifeste inhoud uitgaande, gaat hij terug om de volgens hem oorspronkelijke, in het onbewuste liggende, droom te construeeren. Rümke beziet het droomgebeuren van

¹⁾ H. C. Rümke, Psychiatrische en Neurol. Bladen, 1934, No. 3 en 4.

ontwikkelingspsychologisch standpunt en zet uiteen, waarom hij meent dat bij verschillende droomen de manifeste droominhoud de eigenlijke droom is, die de gedachten in *statu nascendi* weer geeft. Volgens hem zal dus de droomanalyse niet terug leiden naar de origineele gedachte, maar de weg wijzen, waarlangs de gedachte tot verdere ontwikkeling komt. Hij vergelijkt dit met de vorming van onze gewone gedachten uit ongeordende gedachten-elementen: „Now developmental psychology tells us that every thought passes various stages, not only in phylogeny and ontogeny, but also at every moment when a thought comes into existence.” In zijn inaugureele rede noemt Rümke dit de verticale ontwikkelingsgang, die op ieder oogenblik opnieuw in uiterst snel tempo wordt voltrokken¹⁾. De vraag: „Are there sufficient reasons to assume a manifest and a latent dream-content”, wordt door hem bevestigend beantwoord, doch de betrekking tusschen manifeste en latente droominhoud wenscht hij, op grond van zijn hypothese, voor verschillende droomen anders te omschrijven. Op duidelijke wijze geeft hij zijn inzichten als volgt weer: „If now we find the characteristics of the manifest dream-content described by Freud: condensation, displacement, the visual, the symbolical, not only as characteristics of primitive thought, but also as intermediate phases in the course of development of the thoughts as we think them every moment, then it is obvious that the manifest dream-content, at least in so far as it exhibits these characteristics, is not the product of an active transformation, but that we have to deal with a thought in *statu nascendi*. The associations, which then are given later on, do not lead *back* to the original thought, but indicate the way along which the thought comes to full development”.

De slaap op zich zelf kan niet psychologisch beschouwd worden, evenmin als de spysvertering, die slechts een biologisch gebeuren is. De slaap is dus ook een zuiver fysiologisch phaenomeen, dat weliswaar door psychische factoren beïnvloed kan worden. Evenals ons organisme een periodiek terugkerende

¹⁾ H. C. Rümke, *Ontwikkelingspsychologie en Psychotherapie*, 1933, 9.

behoefte heeft aan voeding, heeft het die ook aan slaap. Een droom kan de slaap soms verstoren, doordat hij dan zijn functie als behoeder van de slaap door te groote spanningen niet meer met succes heeft kunnen volhouden. *Maag* wil de droom dan alleen als behoeder van de slaap beschouwen, als hij lichaamsbehoeften, die zich in de slaap melden, in een beeld illusorisch bevredigt, zoodat de droomer kan doorslapen¹⁾. Bij de wekdroomen is het evident dat de droom, hoewel soms uitgebreid wat betreft gebeurtenissen, slechts zéér kort van tijdsduur is. Het lijkt mij niet onmogelijk, dat vele droomen kort van duur zijn en dat de diepe slaap geruime tijd droomloos is, waarin de psyche volkomen rust. Af en toe kan dan een in tijdsduur zéér korte droom de volkomen psychische rust onderbreken en soms op een zóó krachtige wijze, dat de slaap verstoord wordt. Dit zal vooral dikwijls kunnen gebeuren wanneer iemand overdag veel emotioneele gebeurtenissen heeft doorgemaakt; zijn droomen staan dan vaak daarmee in verband. Een rustige dag wordt meestal door een rustige nacht gevolgd, waarin wel gedroomd, doch de slaap niet verstoord wordt.

§ 5 - HET SYMBOOL

In de psycho-analyse speelt de symboliek een groote rol, niet alleen bij de „Traumdeutung”, doch ook bij de verklaring van de neurotische verschijnselen, die een symbolische „Ersatz” zouden zijn voor verlangde, maar verhinderde bevrediging. De beoordeeling of iets symbool is hangt bij de psycho-analyse v.n.l. af van het subjectieve inzicht en de phantasie van degene, die de duiding verricht, daar geen vaststaande regels worden aangegeven. Zoo zal er verschil in opvatting kunnen bestaan of iets symbool is en welke beteekenis er aan gehecht moet worden. Het grootste bezwaar dat tegen de psycho-analytische verklaring van het symbool wordt aangevoerd is de ongemotiveerdheid, waarmee dikwijls het bestaan van een symbool wordt aangenomen, en de eigendunkelijke wijze waarop dit uitgelegd wordt. Freud

¹⁾ P. Maag, Psychoanalyse und Seelische Wirklichkeit, 1930, 117.

ziet zelf die moeilijkheid in. Men moet ook toegeven, zegt hij, dat het begrip symbool voorshands niet scherp te omlijnen is; het vervloeit naar vervanging, uitbeelding enz., nadert zelfs het begrip zinspeling. Bij een reeks van symbolen is de vergelijking die eraan ten grondslag ligt duidelijk te zien. Daarnaast zijn er echter andere symbolen, waarbij wij ons moeten afvragen waar toch het gemeenschappelijke, het tertium comparationis van deze vermoedelijke gelijkenis te zoeken is. Soms mogen wij het bij nadere overweging ontdekken, doch het kan ons werkelijk verborgen blijven. Het is verder vreemd, indien het symbool een gelijkenis is, dat deze gelijkenis zich niet door de associaties laat opsporen en ook dat de droomer de gelijkenis niet kent, ervan gebruik maakt, zonder er iets van te weten. Sterker nog, dat de droomer er niets voor voelt deze gelijkenis als waar te erkennen, als men hem ermee op de hoogte gebracht heeft. Men ziet dus, concludeert Freud, dat een symbool-betrekking een vergelijking is van zéér bijzondere aard, waarvan de grondslagen door ons nog niet duidelijk begrepen worden ¹⁾.

Er bestaan verschillende definities omtrent het begrip symbool, min of meer afhankelijk van het standpunt van waaruit men het beziet. In populaire zin verstaat men er meestal onder een zinnelijk waarneembaar voorwerp, dat een plaatsvervangend teeken voor iets anders is, zooals een lelie het zinnebeeld van reinheid en een bepaalde vlag het symbool van een natie.

In de psychopathologie komen soms symbolen voor in de vorm van symptomen, die een aanwijzing kunnen zijn dat er een onopgelost conflict bestaat. Tot goed begrip dient er onderscheid gemaakt te worden tusschen symbool en symptoom, wat soms wel verwaarloosd wordt. „Freud zelf maakt wel verschil, doch in de praktijk wordt er ook door hem weinig rekening mee gehouden in tegenstelling met Jung, die het verschil zooveel mogelijk in het oog tracht te houden” ²⁾. Dit komt bij Freud duidelijk uit in het feit dat hij niet spreekt van symbolische handelingen, maar

¹⁾ S. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1930, 156.

²⁾ C. L. Tuinstra, Het symbool in de psychanalyse, 1933, 50.

van symptoomhandelingen. Jung tracht begrijpelijk te maken waarom Freud deze opvatting heeft. Hij zegt: „voor hem zijn deze verschijnselen geen symbolische maar symptomatische kenmerken van een bepaald en algemeen bekend fundamenteel proces”¹⁾. Het onderscheid moet gemaakt worden, omdat een symptoom van een organische ziekte vaak aanleiding kan geven om een diagnose te maken, die met de werkelijkheid overeenstemt, terwijl men bij een symbool dikwijls stuit op iets dat niet verder afleidbaar schijnt. Bij dieper onderzoek blijkt de oorzaak niet in het physische, maar in het psychische te liggen en merkt men dat het symbool een verschijnsel is, dat wijst op een psychisch conflict.

Bij de bespreking van „Die Symbolik im Traum”²⁾ noemt Freud een constante relatie tusschen een droomelement en zijn „Uebersetzung” een symbolische en het droomelement zelf een symbool van de onbewuste droomgedachte.

Merkwaardig is dat Freud voor het niet-sexueele een groote beperking van symbolen in de dromen vindt, terwijl het aantal dat, volgens hem, op het sexueele betrekking heeft, ontelbaar groot moet zijn. Ook Freud acht het niet gemakkelijk te verklaren, waarom de symboliek op andere gebieden (b.v. Mythologie, Anthropologie, Spraakwetenschap, Folklore) volstrekt niet alleen sexueele symboliek is, terwijl in de dromen de symbolen bijna uitsluitend gebruikt worden om sexueele objecten en betrekkingen tot uitdrukking te brengen³⁾.

Het is niet eenvoudig, zooals Freud zegt, dat bepaalde personen of zaken symbolisch verwerkt worden, maar het is, meent *Tuinstra*, de situatie, waarin de patiënt zich bevindt, b.v. tengevolge van de werking van zijn libido, die aanleiding daartoe geeft⁴⁾. Door het symbool openbaart zich een onbewuste psychische situatie, waarin zich conflicten voordoen. Zoodra deze situatie bekend geworden is, heeft het symbool zijn beteekenis

¹⁾ C. Jung, *Psychologische Typen*, 68o.

²⁾ S. Freud, *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, 1930, 154.

³⁾ idem, 173.

⁴⁾ C. L. *Tuinstra*, *Het symbool in de psychanalyse*, 1933, 53.

verloren, want het is een onbewuste poging om tot een oplossing der conflicten te komen. „Het symbool heeft dus tot functie de werkelijkheid, waarmee de mensch in conflict staat zoo te verwerken, dat de spanning opgeheven wordt tusschen mensch en werkelijkheid”¹⁾. Het is onjuist te veronderstellen dat dit alleen zou gelden voor conflicten op sexueel gebied.

Tegenwoordig vinden wij in de literatuur een groot aantal bevestigingen en detailuitwerkingen van Freud's inzichten over de droomarbeid. Ook experimenteele bewijzen over de droom-symboliek zijn gegeven. In zijn „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse”²⁾ geeft Freud o.a. het volgende voorbeeld: *Schrötter*³⁾ heeft reeds in 1912 gevonden, wanneer men diep gehypnotiseerde personen de opdracht geeft van sexueele gebeurtenissen te droomen, dat dan in de zoo geprovoceerde droom het sexueele materiaal door de bekende symbolen vervangen wordt. Ook door *Roffenstein*⁴⁾ werden proefpersonen in de hypnose de opdracht gegeven een bepaalde sexueele gebeurtenis in gewijzigde vorm te droomen. Voor de opdracht werd amnesie bevolen. Bij sommige werden de sexueele gebeurtenissen onveranderd in de manifeste droominhoud overgenomen. In andere gevallen echter toonden zich vervormingen, die met de analytische droomsymbolen nauwkeurig overeenstemden. Door *Betlheim* en *H. Hartmann* zijn bij Korsakowsche psychosen dezelfde resultaten bereikt, doordat zij prozastukken met sexueele inhoud lieten leeren en later lieten reproduceeren. Bij de reproductie bleek, dat de vervormingen voor een deel symbolisch waren⁵⁾. Door *Nachmansohn* wordt ook over *experimenteele symbooldroomen* geschreven. Hij gebruikt dezelfde methode als *Roffenstein* en verkrijgt gelijke uitkomsten⁶⁾.

Hartmann komt tot de conclusie, dat op grond van de aange-

¹⁾ C. L. Tuinstra, Het symbool der psychanalyse, 1933, 230.

²⁾ S. Freud, Neue Folge z. Einf. in die Psycho-an., 1933, 31 e.v.

³⁾ Zbl. f. Psa. II, 1912.

⁴⁾ Ztschr. f. d. ges. Neurol. und Psych. 1923, 362.

⁵⁾ Arch. f. Psychiatrie, 1924, 72.

⁶⁾ Ztschr. f. d. ges. Neurol. und Psych. 1925, 98.

voerde experimenten tegenwoordig de existentie van de (analytische) symbolen en de analytische duiding, ten minste een deel daarvan, als een volledig vaststaand stuk van psychologische kennis mag beschouwd worden. ¹⁾

Tuinstra ²⁾ wijst erop dat het symbool in de psycho-analyse een bijzondere plaats inneemt. Dat komt doordat het symbool zijn functie, een bepaalde psychische situatie van degene, die het symbool aanwendt tot uitdrukking te brengen, op een heel eigen wijze vervult in de droom en in de neurose.

Hij tracht de vraag te beantwoorden of het symbool deze zelfde functie ook in de mythologie uitoefent, en onderscheidt daartoe een viertal kenmerken van het symbool, die in de eerste plaats te maken hebben met zijn functioneële beteekenis en die hij ontleent aan de psycho-analytische onderzoekingen. „Het eerste kenmerk is dat het symbool dient om een toestand aan te geven, die thuis hoort in een andere werkelijkheid dan die, waarin het symbool als symbool optreedt. Het symbool geeft de plaats aan, waar een verborgen werkelijkheid met de gegeven werkelijkheid aanraking heeft. Het symbool is het teken, dat er behalve de wereld der begrensdheid, waarin het optreedt, nog een andere wereld n.l. die der onbegrensdheid is, waarvan het een uiting is, die echter door de remmende invloeden der gegeven werkelijkheid tot symbool is geworden. Tengevolge van deze functie zal het symbool altijd de kenmerken dragen van de onbegrensde wereld, waarvan het een uiting is. Dit komt vooral hierin uit, dat het symbool een tijdloos en ruimteloos karakter draagt. Het tweede kenmerk is dat het symbool niet passief in de werkelijkheid staat, maar invloed oefent op den mensch, die het aanwendt. Het symbool is *geladen*. Dit geladen zijn vindt zijn oorsprong in de affecten, die in de verborgen (verdrongen) werkelijkheid werkzaam zijn. Deze affecten uiten zich dan in het kenmerkende nevenverschijnsel van het symbool: de angst. Hier ligt het emotioneële element van het symbool. De derde eigenschap hangt met de beide

¹⁾ H. Hartmann, Die Grundlagen der Psychoanalyse, 1927, 108.

²⁾ C. L. Tuinstra, Het symbool in de Psychoanalyse, H. J. Paris, Amsterdam, 1933, 132 e.v.

genoemde zeer nauw samen. Het verschijnen van een symbool heeft een bepaalde bedoeling. Die bedoeling kan tweeërlei zijn:

Eenerzijds een concessie aan de feitelijke werkelijkheid. De psychologische werkelijkheid moet zich uiten, moet dus optreden in de feitelijke werkelijkheid en dus zich bedienen van elementen uit die werkelijkheid. Zij doet dit echter met de bedoeling om te kunnen blijven bestaan. Het symbool heeft hier het karakter van een verdedigingssysteem. Een poging dus van de psychologische werkelijkheid om op zich zelf te blijven.

Anderzijds is het echter mogelijk, dat een symbool geheel het karakter draagt van een compromis en een vereenigende invloed oefent op de twee richtingen, die in het geestelijk leven bestaan: de eene, die geneigd is naar de buitenwereld, naar de werkelijkheid, de andere, die zich naar binnen richt. Het symbool is de plaats, waar die beide richtingen hun punt van samenkomst hebben. Hier heeft het symbool niet zoozeer het karakter van verdediging als wel van een verlossing. Het vermindert zoo de spanning, die door de „opstuwning” van de libido ontstaan is. Het vierde kenmerk van het symbool is zijn afhankelijkheid van de instelling van degene, die er tegenover komt te staan Het oogenblik komt, dat de mensch het symbool niet meer beleeft als symbool, maar het verstaat. Dan houdt het symbool op levend symbool te zijn. Deze afhankelijkheid van de instelling is dan ook van beslissende invloed ten opzichte van het lot van het symbool. Want de mensch die het symbool aanwendt, zal voortdurend bezig zijn om met datgene, wat de verborgen achtergrond vormt, in het reine te komen. Dit zal in normale gevallen geschieden door de opheffing van het symbool als levend symbool: het wordt niet meer „geloofd”. Dit zal het geval zijn, zoodra het zijn „transcendente” functie — de uitdrukking is van Jung — vervuld zal hebben, d.i. wanneer het den mensch in staat zal gesteld hebben van de eene instelling in de andere over te gaan”.

§ 6 - DE TOTALITEIT DER PERSOONLIJKHEID

De psychische persoonlijkheid bestaat volgens Freud uit verschillende deelen, die tezamen een eenheid vormen. Allereerst onderscheidt hij een bewust en een onbewust gedeelte. Het begrip „onbewust” bestond reeds lang, doch het moet als een verdienste van Freud erkend worden, dat hij dit begrip op origineele wijze uitwerkte. Hiermede heeft hij een discussie in psychiatrische en psychologische kringen in het leven geroepen, die nog niet geëindigd is. Op meesterlijke wijze heeft hij de theorie van het „onbewuste” uitgebreid en het karakter daarvan uitgebeeld. Vóór Freud zag men in de onbewuste processen eigenlijk slechts één verschilpunt met de bewuste n.l. dat ze voor innerlijke waarneming niet toegankelijk waren, doch verder stelde men de bewuste en onbewuste werkingen op één lijn. Men sprak ook van onderbewuste, bewustzijnsverwante of binnenbewuste processen, en bedoelde daarmede gebeurtenissen in het psychische leven, die voor zelfwaarneming uitgesloten waren. Toch nam men aan dat processen, zooals waarnemingen, voorstellingen, gedachten, wilsacten, ook in het onbewuste voorkwamen, zoodat men ze ook wel noemde in actieve zin bewust, doch in passieve zin onbewust, omdat ze aan de zelfwaarneming ontgaan. Deze opvatting werd gegrond op de feiten, die in hypnose waren aan te toonen en bij hysterie gevonden waren. Door velen werd dit dan ook erkend o.a. door *Herbart*, *Lipps*, *Forel*, *Janet* en ook *Freud* was het daarmee eens. Freud heeft nu in de loop van zijn onderzoekingen nieuwe denkbeelden over het onbewuste gevormd, die veel wat tot nu toe onopgehelderd was verklaren. Zijn beschouwingen vallen uiteen in drie gezichtspunten. Het *eerste* wijst erop, dat ons in de psycho-analyse niets anders overblijft dan de psychische processen an sich onbewust te verklaren, en hun waarneming door het bewustzijn te vergelijken met de waarneming van de buitenwereld door de zintuigen. Het schijnt hem toe, dat de psycho-analytische opvatting over de onbewuste zielswerkzaamheid een voortzetting is van de correctie, die Kant aan onze opvatting over de uiterlijke waarneming bedoelde aan te brengen. Freud zegt, dat evenals

Kant gewaarschuwd heeft onze waarneming niet identiek te achten met het onkenbaar waargenomene, zoo ook de psychoanalyse waarschuwt om de waarneming door het bewustzijn niet in de plaats te zetten voor het psychische gebeuren in het onbewuste, hetwelk haar object is. Het innerlijk object acht Freud in elk opzicht „minder unerkennbar als die Auszenwelt”¹⁾. De psychische processen zijn dus, volgens hem, oorspronkelijk onbewust en kunnen bij geschikte gelegenheid bewust worden. Ze worden dan waargenomen doch verschillen met de oorspronkelijke onbewuste toestand. Het *tweede* gezichtspunt beschouwt als kern van het onbewuste de overgeërfde psychische ontwikkeling, analoog met het instinct der dieren. Daartoe behooren ook alle niet geactiveerde geheugendisposities, zoowel de z.g. geërfde die het collectief onbewuste uitmaken, als de verkregene, die de individuele, op het oogenblik niet functioneerende grondslagen voor het geheugen vormen. Van beide vorige vormen in wezen verschillend ziet hij vanuit het *derde* gezichtspunt het verdrongene. Aanvankelijk dacht hij dat het onbewuste uitsluitend bestond uit hetgeen door het bewustzijn verdrongen was, doch later nam hij ook de twee andere vormen daarin op. De tweede vorm van het onbewuste als geërfde en verworven geheugendispositie wordt door alle onderzoekers erkend en toch gaat het hier om een zuiver metafysische quaestie, daar met empirische methoden deze niet opgelost kan worden. Het is niet mogelijk uit te maken of men de „rustende” residuen, disposities, grondslagen der reproductie, engrammen of hoe men het potentieele anders noemen wil, als psychisch of physisch moet opvatten. Dit gedeelte van het onbewuste verschilt veel met hetgeen door verdringing tot stand gekomen is. Het door verdringing ontstane onbewuste, is niet slechts latent, doch bezit een zéér sterke werkzaamheid. De hypnose en de psycho-analyse zoeken in dit onbewuste de verklaring van de verschijnselen bij neurotische toestanden. Reeds *Herbart* sprak ervan dat geen voorstelling vernietigd, maar „onder de drempel van het bewustzijn” gedrukt wordt. Dit subliminale ge-

¹⁾ S. Freud, Samml. kleiner Schriften z. Neurosenlehre, 4e Folge, 301.

deelte van de geest werd ook reeds door de onderzoekers van de hypnose ontdekt, maar Freud is het geweest die de beteekenis van dit begrip voor alle gebieden van de psychopathologie heeft ingezien. Met recht kan dan ook gezegd worden, dat de beteekenis van de psycho-analyse berust op de vruchtbaarmaking van het onbewuste.

Freud spreekt van het bewuste en het onbewuste. Men zou deze namen ook kunnen vervangen door het supraliminale Ik of Zelf en het subliminale Zelf, waardoor het bestaan van een drempel tusschen het bewuste en het onbewuste wordt uitgedrukt. Op die drempel staat dan de censuur, die al datgene uit het onbewuste tegenhoudt, hetwelk het supraliminale Zelf niet wenscht te kennen, waaronder dus ook het verdrongene begrepen is.

Du Prel drukt ons geheele wezen uit in een schema bestaande uit twee concentrische cirkels, die dus hetzelfde middelpunt hebben, waarvan de een veel grooter is dan de andere. Het oppervlak van de kleinste stelt de gewone persoon voor, wat daar buiten ligt en dat begrensd wordt door de grootste cirkelomtrek, is de onstoffelijke persoon. De grootere cirkel omvat de kleinere en is hooger in orde dan de kleinere. Bovendien wordt hiermede uitgedrukt, dat hetgeen binnen de kleine cirkelomtrek plaats heeft, dus in het gewone dagbewustzijn voorkomt, door den onstoffelijken mensch wordt geweten. Binnen de grootere cirkel wordt alles wat er binnenkomt geregistreerd en beoordeeld. *Du Prel* noemt het gedeelte dat begrensd wordt door de grootere cirkel en dat onbewust is, „het transcendentaal bewustzijn”. Omdat dit transcendentale gedeelte van ons wezen niet onder ons gewone ik staat, maar een hooger gedeelte is, heeft hij daarvoor de naam subject gekozen¹⁾. Het idee om concentrische cirkels te kiezen voor de schematische voorstelling van de sferen die er in „den mensch als geheel” aanwezig zijn, lijkt mij zéér geschikt.

Als wij de schematische voorstelling van Freud, over de structuur-verhoudingen van de psychische persoonlijkheid²⁾ nader be-

¹⁾ Vgl. C. du Prel, „Die Mystik im Irrsinn”, 1889.

²⁾ Zie schema p. 128.

zien dan kunnen wij allereerst opmerken het gedeelte, dat door Freud aangegeven is met de naam van „das Es”. GRODDECK, aan wien Freud het begrip „Es” ontleende, kwam op deze naam, doordat hij begrepen had dat de mensch zich niet zelf regeert, maar dat hij „geleefd” wordt door onbekende, onbeheerschbare machten, die hij tezamen vatte onder de uitdrukking „das Es”, welke hij bij NIETZSCHE gevonden had. Freud, die zéér terecht deze voorstelling overnam, probeert Groddeck's uitspraak dienstbaar te maken aan zijn theorie, en substitueert voor die onbekende machten de driften. In zijn schematische voorstelling van de structuur der psyche, laat hij het gedeelte dat het „Es” voorstelt open, om daarmee aan te geven dat het aansluit aan het somatische, en van daaruit de driftbehoeften opneemt¹⁾. In het Es vinden die driften dan hun psychische uitdrukking, men weet echter niet in welk substraat. Freud laat de driften, die veroorzaakt worden door factoren welke nog niet volledig bekend zijn en o.a. in verband staan met de interne secretie, via het Es werken. Het Es wordt door hem het donkere, ontoegankelijke deel van onze persoonlijkheid genoemd, dat geen waarden kent en geen moraal. „Selbstverständlich kennt das Es keine Wertungen, kein Gut und Böse, keine Moral²⁾. Het economische of quantitatieve moment, met het lustprincipe innig samenwerkend, beheerscht hier alle voorvallen. Driftbezettingen³⁾ die naar afvoer verlangen, zijn alle in het Es aanwezig. De afvoer van die bezettingen zal plaats hebben naar het Ik, zoodat de eerstvolgende ruimte in het schema van Freud voor het Ik bestemd is. De driftimpulsen worden door het Ik geaccepteerd of verdrongen, hetzij geheel of gedeeltelijk. Het Ik bestaat uit een onbewust, een voorbewust en een bewust gedeelte. Het voorbewuste is ook latent, doch wordt van het onbewuste onderscheiden, doordat het spoedig, zonder veel moeite, bewust te maken is. Freud beschouwt het Ik als het deel van het Es, dat door de nabijheid en invloed van de buitenwereld gemodificeerd

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorlesungen, 1933, 103.

²⁾ idem, 104.

³⁾ Inplaats van bezettingen zou bij het Ik van voorstellingen gesproken worden.

wordt en geschikt gemaakt tot opname en afweer van prikkels.

Hij ziet echter in dat het Ik niet alleen beïnvloed wordt door het Es en de buitenwereld, doch ook door een macht, die hij het Ueber-Ich noemt. Voor Freud is het Ueber-Ich de vertegenwoordiger van alle moreele bepalingen, (geweten) en de pleitbezorger van het streven naar volmaking (Ik-ideaal), kortom datgene, wat van het z.g. „hoogere” in het menschenleven psychologisch duidelijk geworden is ¹⁾. Mede op grond van de kennis van het ziektebeeld Melancholie, acht Freud het Ueberich een bepaalde zelfstandigheid, die zijn eigen doeleinden stelt en in zijn energie-bezit *onafhankelijk* van het Ik is. Eén van de functies van het Ueberich noemt Freud het geweten. Hij erkent dat ons moreel schuldgevoel de uitdrukking is van de betrekking tusschen het Ik en het Hoogerik (Ueber-Ich).

Het Ik kan onder invloed van het Ueber-Ich het lustprincipe, dat onbepert het verloop der gebeurtenissen in het Es beheerschte, onttronen, doordat het tusschen behoefte en handeling de vertraging van de denkarbeid heeft ingeschakeld, waarbij gebruik gemaakt wordt van de herinneringsresten der ervaring. Het lustprincipe wordt dus vervangen, geheel of gedeeltelijk, door het realiteitsprincipe.

Freud geeft een citaat van KANT waarin deze de uitspraak doet, dat niets hem de grootheid van God zoo overtuigend bewijst, als de sterrenhemel en het zedelijk geweten in ons. De sterrenhemel vindt Freud zeker „groszartig”, maar het geweten treft hij bij een groote meerderheid der menschen slechts in geringe mate aan. Hoewel hij blijkbaar aan de Goddelijke oorsprong van het geweten geen geloof hecht, pleit het voor zijn waarheidsliefde, dat hij het bestaan van het geweten niet loochent, ofschoon hem de oorsprong niet volkomen duidelijk is, wat blijkt uit de volgende zin; „Wir verkennen das Stück psychologischer Wahrheit keineswegs, das in der Behauptung, das Gewissen sei göttlicher Herkunft, enthalten ist, aber der Satz bedarf der Deutung” ²⁾. Hij tracht een verklaring

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorlesungen, 1933, 94.

²⁾ idem, 87.

van het geweten te zoeken en beschouwt het Ueberich als een macht die van de ouders overgenomen is. Evenwel strijdt met deze opvatting, wat Freud zelf aangeeft, het feit, dat een streng Ueberich soms voorkomt bij iemand wiens ouders een zachte en goedge aard in de opvoeding toonden. In de loop der ontwikkeling ondergaat het Ueberich ook de invloed van personen, die in de plaats der ouders gekomen zijn, zooals de opvoeders, leeraars, ideale voorbeelden, ofschoon Freud meent dat het Ueberich in wezen door de vroegste „Elternimages” bepaald is geworden. Weliswaar leveren de ouders op latere leeftijd zelfs nog regelmatig gewichtige bijdragen voor de karaktervorming, maar dat betreft dan alleen het Ik en geschiedt dan door *identificatie*.

Freud kent aan het Ueberich drieërlei functies toe: n.l. de zelfkennis, het geweten en de vorming van het Ideaal-ik. Hij meent dat de z.g. materialistische historische opvattingen waarschijnlijk daarin zondigen, dat zij de factor Ueberich, die voor de opvoeding van zooveel belang is, onderschatten. Freud, die gewend is aan de „Unterweltatmosphäre”, overvalt een beklemde als hij zich in de hogere lagen van het psychische apparaat beweegt, volgens zijn eigen uitspraak¹⁾. Hij gelooft dat het laatste woord met de afzondering van het Ueberich op het gebied van de Ichpsychologie nog niet gesproken is. Hij noemt het „ein erster Anfang”.

Hoe belangrijk de onderscheiding van deelen der persoonlijkheid is voor de psychiatrie, blijkt duidelijk uit de inzichten van L. BOUMAN, die hij ontwikkelde in zijn artikel „Paranoia”²⁾.

Hij wijst erop dat de persoonlijkheid bij de Paranoia „anormal” is. „Was wir auch an Besonderheiten bei den Paranoikern beobachteten, dahinter barg sich stets die Persönlichkeit, die jedoch „verrückt” war, und wir glaubten annehmen zu müssen, dass diese Persönlichkeit krankhaft anormal sein müsse. Dieses Anormale ist unseres Erachtens verankert in der niedersten Sphäre, der tiefsten Schicht der Psyche, der psychovitalen Schicht.

Dieser Erfassung liegt die Vorstellung von drei angenommenen

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. 1933, 95.

²⁾ L. Bouman, Paranoia, Psych. en Neurol. Bl. 1931, No. 3.

Schichten zugrunde, einer psychovitalen, der geistigen und der Persönlichkeitsschicht resp. Ich- und Persönlichkeitsschicht". Evenals Freud onderscheidt hij dus drie verschillende lagen in de structuur van de menselijke psyche, welke men zou kunnen noemen: *de psychovitale-, de psychische- en de persoonlijkheidslaag*. De psychische laag beschouwt hij als de Ik-sfeer. Dat de verschillende deelen in hun uitingen niet scherp van elkaar gescheiden, doch slechts onderscheiden mogen worden, drukt hij als volgt uit. „Diese Teilung ist *organologisch* gemeint; d.h. es handelt sich nicht um ein scharfes Getrenntsein im Bewusstsein und in den nach auszen gegebenen Äusserungen, sondern allein um Richtungen in einem lebenden Ganzen des Menschen".

Bouman komt tot de volgende conclusie: „Es scheint mir, dasz durch das Annehmen der vorgenannten drei verschiedenen Schichten in der Struktur der menschlichen Psyche der Zusammenhang der sehr mannigfaltigen paranoischen Äusserungen besser interpretiert wird". —

Het Hooger-ik (Ueber-ich) heeft evenals het Ik een onbewust, voorbewust en bewust gedeelte. Het heeft onder zijn voorname functies ook tot taak censuur uit te oefenen over alles, wat van het onbewuste naar het bewuste wil dringen. Er is een voortdurende strijd op het terrein van het voorbewuste, dat is dat deel van het onbewuste, dat op het punt staat bewust te worden. De constellatie van factoren zal beslissen, welke gedachte op een bepaald moment tot bewustzijn zal komen en aan welke neiging geheel of gedeeltelijk gevolg zal worden gegeven.

Brengt men iemand onder hypnose, dan staat men regelrecht in contact met het onbewuste, doordat het bewuste is uitgeschakeld. Daar de verdringing in nauw verband staat met het bewust worden en tijdens de hypnose het bewustzijn afwezig is, zal dan ook de verdringing veel minder intensief, zoo niet opgeheven zijn. Er zijn evenwel gevallen bekend, waarbij het onbewuste zich spontaan openbaart, zonder uiterlijk waarneembare inwerking, hetgeen ontstaan kan b.v. door een intensieve gevoelsbetooning, die de weerstanden doorbreekt. Men denke aan hallucinatie, helderziendheid enz.

De kennis van het onbewuste wordt eerst in de laatste tijd meer op den voorgrond gebracht bij de bestudeering der psychiatrie. Ongewijfeld heeft de psycho-analyse daartoe de stoot gegeven. Daarvóór nam men gewoonlijk aan, dat iedere geestelijke stoornis op een lichamelijke stoornis berustte, en wel op een stoornis in de functie van het centrale zenuwstelsel. Kon men vroeger spreken van algemeene pathologie, thans maakt men onderscheid tusschen pathologie van van het lichaam (somatopathologie) en pathologie van den geest (psychopathologie). Bij de beoordeeling van de psychiatrische vraagstukken vereenzelvigt men de begrippen ziel en geest.

Hoewel Freud de begrippen ziel en geest niet als synoniemen schijnt te beschouwen¹⁾, geeft hij hiervan geen nadere uiteenzetting en ook geen definities.

Volgens ARISTOTELES blijkt de ziel ten nauwste met alle lichaamsprocessen verbonden te zijn. Lichaam en ziel staan volgens hem tot elkaar als stof en vorm. Onder vorm verstaat hij niet wat men thans zoo noemt, maar het innerlijk wezen, de idee. De stof is voor hem datgene, dat zich als de vorm het doordringt, tot het organisme ontwikkelt. Hij ontdekte wat tegenwoordig in de biologie (Driesch) weer zoo op de voorgrond treedt n.l. *de entelechie*, die hij beschouwde als de zich ontwikkelende, psychische kracht in elk organisme, met als doel de zelfverwezenlijking van het wezen in het concrete. De ziel noemt hij nu de entelechie, de actualiteit, en het lichaam de materie, waarin zich de ziel als het doel van de ontwikkeling verwezenlijkt. Hij ziet dus alle organismen als psychisch, zoowel plantaardige, dierlijke als menselijke. Volgens hem is de ziel zoowel de grond als het doel der biologische processen, dus het regelend beginsel. Hij heeft op de z.g. psycho-physische eenheid der levensprocessen gewezen. Behalve de ziel onderscheidt hij ook nog de geest (*voũs*), dat is het met het Goddelijke verwante en tevens onvergankelijke in den mensch. Het denken is de belangrijkste functie van den geest volgens hem. De terminologie van Aristoteles wordt door mij van veel belang geacht.

De beteekenis van de psycho-analyse voor het inzicht van de

¹⁾ S. Freud, *Neue Folge der Vorl.* 1933, 220.

persoonlijkheid is niet gering gebleken. „Men kan zonder overdrijving zeggen”, verklaart RÜMKE in zijn goed oriënteerend boek „Inleiding in de karakterkunde”, „dat wij vrijwel alles, wat wij weten over de wording van het karakter, te danken hebben aan de psycho-analyse. Het moge waar zijn, dat wij op dit gebied nog weinig zekerheid hebben, doch het weinige, dat zeker bezit van de wetenschappelijke karakterologie is, danken wij in de eerste plaats aan Freud en voor een zeer belangrijk deel — doch zonder Freud waren hun leeren niet ontstaan — aan zijn vroegere medewerkers ADLER, JUNG en MAEDER. Van deze vier heeft Freud het diepst gegrepen. ADLER heeft de meest consequente, doch een wel wat eenzijdige leer gegeven. JUNG heeft de werkingen van de libido tot in de verste vertakkingen nagegaan, terwijl MAEDER in zijn synthetische beschouwingwijze, in zijn voortdurend contact houden met het geheel der persoonlijkheid, in zijn steeds verbonden blijven met biologische verschijnselen, naar mijn meening draagkrachtige ontwikkelingslijnen heeft aangewezen. Naast deze karakterogenetische beschouwingen hebben wij te gedenken de leer van STERN, die met zijn tendenzen op de leer der driften voortbouwt. — De leer der instincten en driften is onontbeerlijk voor een goed begrepen karakterologie”. — ¹⁾).

Freud heeft met zijn arbeid belangrijke gegevens verkregen, die zéér bijdragen tot het verkrijgen van inzicht in de totaliteit der persoonlijkheid. Evenwel constateert JUNG als hij spreekt over Freud's en Adler's psychologie: „Ich kann beiden Schulen den Vorwurf nicht ersparen, dasz sie den Menschen zuviel aus der pathologischen Ecke und aus seinen Defekten erklären. Ein überzeugendes Beispiel hierfür ist Freuds Unvermögen, das *religiöse Erleben* zu verstehen. („Die Zukunft einer Illusion”)²⁾. Freud erkent zelf, dat hij zich heeft ingesteld op de „Unterweltatmosphäre” en zich beklemd gevoelt als hij zich in de hogere lagen van het psychisch apparaat probeert te bewegen. Vanuit het lagere niveau tracht hij een oordeel uit te spreken over processen die in

¹⁾ H. C. Rümke, Inleiding in de karakterkunde, 1929, 133.

²⁾ C. G. Jung, Seelenprobleme der Gegenwart, 1931, 77.

hoogere lagen plaats hebben, zoodat hij b.v. de hoogere strevingen sublimeringen noemt van lagere. Hij bedoelt hiermede dat de energie die verbonden was aan de lagere neigingen, daarvan wordt vrijgemaakt en gebruikt wordt voor het bereiken van hoogere strevingen. De eigenlijke bron blijft hij zoeken in de „Unterwelt-atmosphäre”. Toch erkent hij het bestaan van een Ueberich en voelt de moeilijkheid voor dit deel van de persoonlijkheid ook deze bron aan te nemen. Hij neemt dan ook aan, dat het Ueberich ontstaan is door afsplitsing van het Ik, maar laat er op volgen dat hij meent, dat de studie hierover pas in het beginstadium verkeert. Vooral het symptoom „angst” laat nog op een goed gefundeerde verklaring wachten. Freud onderscheidt drie hoofdvormen van angst, die hij in verband brengt met zijn verdeling van de psychische persoonlijkheid in Es, Ich en Ueberich. Volgens hem is het Ik de eenige plaats waar de angst voorkomt, alleen het Ik kan angst voortbrengen en gevoelen. De drie hoofdvormen van de angst n.l. de „Real”-angst, de *neurotische* en de *gewetensangst* staan, meent hij, in betrekking resp. tot de buitenwereld, het Es en het Ueberich, waarvan het Ik afhankelijk is ¹⁾. Volgens Freud behoort datgene, wat men *karakter* noemt en waarvan zéér moeilijk een definitie te geven is, geheel tot het Ik. Van de bijdragen tot karaktervorming noemt hij de vereenzelving met de vroegere instantie der ouders als Ueberich de gewichtigste; daarna de identificaties met beide ouders in de latere tijd en met andere invloedrijke personen, en dergelijke identificaties als neerslag van verlaten objectbindingen. Als nooit ontbrekende bijdrage noemt hij verder de reactieve ontwikkeling, die het Ik allereerst in zijn verdringen, later bij de afwijzingen van ongewenste driftopwellingen door meer normale middelen verwerft. Freud komt tot de conclusie, dat, naarmate wij verder indringen in de studie der psychische processen, wij des te meer erkennen moeten, dat zij veelomvattend en ingewikkeld zijn. „Manche einfache Formel, die uns anfangs zu entsprechen schien, hat sich später als unzurei-

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorles. 1933, 118.

chend herausgestellt. Wir werden nicht müde, sie abzuändern und zu verbessern ¹⁾).

Freud neemt twee soorten van driften aan, die in wezen verschillend zijn, n.l. de *sexueele driften*, in ruimste zin bedoeld, de *Eros*, en de *agressieve driften*, wier doel destructie is, waartoe het sadisme en masochisme behooren. Bij de analyse bleek het Freud vaak, dat de patient niets wist van de weerstand die hij toonde, en ook niet van de motieven daarvoor. Het verraste hem, toen na diepgaand onderzoek bleek, dat het motief een sterke strafbehoefte was, welke volgens hem tot de masochistische wenschen moet behooren. Freud beschouwt deze strafbehoefte als de ergste vijand van ons therapeutisch streven, die bevredigd wordt door het lijden, dat aan de neurose verbonden is. „Es scheint, dasz dieses Moment, das unbewusste Strafbedürfnis, an jeder neurotischen Erkrankung beteiligt ist ²⁾). Freud twijfelt niet aan de herkomst van deze onbewuste strafbehoefte. Hij meent dat deze dezelfde oorsprong heeft als het geweten en dus overeenkomt met een deel agressie, die na *introjectie* door het Ueber-ich werd overgenomen. „Würden die Worte nur besser zusammenpassen, so wäre es für alle praktischen Belange nur gerechtfertigt, es „*unbewusstes Schuldgefühl*“ zu heissen” ³⁾). Dit „onbewuste schuldgevoel” levert nu de grootste moeilijkheid bij de verklaring van het ontstaan voor Freud op. Hij verkeert theoretisch in twijfel of hij moet aannemen, dat alle uit de buitenwereld teruggekeerde agressie door het Ueber-ich gebonden wordt en dan tegen het Ik aangewend wordt, of dat een deel ervan als vrije destructie-drift in het Ik en Es werkt. Volgens Freud zijn de problemen, die het onbewuste schuldgevoel ter sprake brengt met zijn betrekkingen tot moraal, paedagogiek, criminaliteit en verwaarloozing, tegenwoordig het bevoorrechte arbeidsgebied van de psycho-analytici.

Maeder drukt Freud's onvermogen om de hogere uitingen van de persoonlijkheid te verstaan als volgt uit: „De positivistische en

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. 1933, 127.

²⁾ idem, 150.

³⁾ idem, 151.

utilitaristische houding van Freud komt op haar voordeeligst uit bij het onderzoek van de onderste lagen der psyche. Zij schiet echter volkomen tekort voor de hogere functies in de hiërarchie der persoonlijkheid, daar wordt ze zuiver negatief. Freud's concreet, partiëel realisme vertoont hetzelfde defect als het naturalisme in de literatuur van de tweede helft der 19e eeuw. Het heeft noodig de natuurlijke aanvulling van het realisme der innerlijke wereld om tot een vol, *integraal realisme*, het eenig werkelijke, te kunnen komen ¹⁾). Voor het uitgangspunt van zijn onderzoekingen kiest Maeder als werkhypothese de *eenheid van de persoon*, die hij als resultaat van objectieve en subjectieve ervaring aanneemt. „Wij nemen dus aan, dat de persoon een *totaliteit*, een eenheid is, en dit niet alleen op een gegeven moment, maar wel door de tijden heen; wij zijn ons deze eenheid en haar continuïteit door al de wijzigingen en veranderingen, die wij ondergaan, heen, op subjectieve wijze bewust; de wezens met wie wij leven, stellen op objectieve wijze van buiten af hetzelfde feit bij ons vast. Vrijwillig sluiten wij hier bepaalde gevallen van ontarding uit, die gecompliceerde voortbrengsels van een in ontbonden staat verkeerende persoonlijkheid zijn ²⁾). *De Sopper* verwijst eveneens naar de nieuwere inzichten omtrent de persoonlijkheid als totaliteit. Hij zegt: „Op het gebied van het psychische hebben we te doen met echte geheelen, niet met summaties. Het geheel is hier meer dan de deelen en eerder dan de deelen. Het is niet door de dynamiek van de deelen, dat het geheel bepaald wordt, doch omgekeerd: het is de totaliteit, die de deelen regeert. Analoge opvattingen breken zich baan op het gebied der biologie door den arbeid van mannen als Driesch, Reinke, Spemann. Dat het „totaliteitsstandpunt” ook voor het speciaal terrein van de functies in het zenuwstelsel, van de psychopathologie en psychotherapie fundamenteele beteekenis heeft, werd nog onlangs door L. Bouman uiteengezet in zijn oratie „De nieuwere opvattingen omtrent de functies in het zenuwstelsel”. Deze gedachte wordt

¹⁾ A. Maeder, „Psychoanalyse und Psychosynthese”, „Arzt und Seelsorger”, Heft 8.

²⁾ A. Maeder, „Régulation psychique et guérison”, Arch. Suisse de Neur. et de Psych. 1925.

door Stern in zijn filosofisch systeem veralgemeend, en de geheele wereld niet als summatie, doch als totaliteit gezien. Ook Kohnstamm geeft in zijn „Persoonlijkheid en idee” een voorloopige uitwerking van soortgelijke beschouwingen ¹⁾”

§ 7 - OVER WERELD- EN LEVENSBESCHOUWING

Grünbaum ²⁾ beschouwt „Herrschen und Lieben” als „Grundmotive der philosophischen Weltanschauungen”. De Sopper geloofd dat er inderdaad, zooals Grünbaum in zijn geschrift over „Herrschen und Lieben” uiteengezet, een structuursamenhang is tusschen het persoonlijkheidsstructuurtype, dat zich kenmerkt door de wil om te heerschen, en het wereldbeschouwingstructuurtype, dat als monistisch gekarakteriseerd kan worden, en waartoe b.v. behoort het materialisme en zijn verwante andere: het psychomonisme, alsook het absoluut idealisme ³⁾.

In zekere zin zou men de uitspraak van Grünbaum over de grondmotieven der filosofische wereldbeschouwing, kunnen opvatten als een synthese van de kernen der individualpsychologische leer van Adler en de psycho-analytische leer van Freud.

In zijn „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psycho-analyse” heeft Freud het „Ueber eine Weltanschauung ⁴⁾”. Onder een „Weltanschauung” verstaat hij „eine intellektuelle Konstruktion, die alle Probleme unseres Daseins aus einer übergeordneten Annahme einheitlich löst, in der demnach keine Frage offen bleibt und alles, was unser Interesse hat, seinen bestimmten Platz findet. „Het bezit van zulk een „Weltanschauung” behoort z.i. tot de ideaalwensen der menschen. De psychoanalyse als tak van de Psychologie is niet in staat, volgens hem, een eigen „Weltanschauung” te construeeren, doch moet deze van de wetenschap aannemen. Freud beweert dat de wetenschappelijke opvatting echter niet overeenkomt met zijn definitie, hoewel hij erkent, dat de uniformiteit van de „Welterklärung” wel door

¹⁾ A. J. de Sopper, „Vertrouwen”, 1926, 15.

²⁾ A. A. Grünbaum, „Herrschen und Lieben als Grundmotive der phil. Weltansch. 1925.

³⁾ A. J. de Sopper, „Vertrouwen”, 1926, 28.

⁴⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. 1933, 219.

de wetenschap wordt nagestreefd, doch als een program waarvan de verwezenlijking naar de toekomst verschoven is. De wetenschap beweert, zegt hij, dat er geen andere bronnen van de „Weltkenntnis” zijn dan de intellectueele bewerking van zorgvuldig beproefde observaties, dus wat men vorsching noemt, en daarnaast geen kennis uit openbaring, intuïtie of divinatie. Het schijnt Freud toe, dat deze opvatting in de vorige eeuw bijna algemeen erkend werd, doch hij merkt dat in deze eeuw daarin wijziging gekomen is en vindt het een aanmatigende tegenwerping, als men thans zulk een wereldbeschouwing even armzalig als troosteloos noemt, die de aanspraken van de menschegeest en de behoeften van de menschelijke ziel over het hoofd ziet. Volgens hem kan men deze tegenwerping niet energiek genoeg terugwijzen, daar zij geheel ongegrond is, want Geest en Ziel (hij maakt dus onderscheid tusschen beiden) zijn op precies dezelfde wijze objecten van wetenschappelijk onderzoek als andere dingen die niets met den mensch als zoodanig te maken hebben. In zijn beschrijving „Ueber eine Weltanschauung” komen, nadat hij zijn kritiek geleverd heeft over de religieuze Wereldbeschouwing, twee passages voor die ik vooraf wil doen gaan. Hij zegt „Ich habe die Verpflichtung noch andere Weltanschauungen zu gedenken, die sich im Gegensatz zur wissenschaftlichen befinden; ich tue es aber ungern, da ich weisz, dasz mir die richtige Kompetenz zu deren Beurteilung abgeht”. Deze ontboezeming kan niet anders dan oprecht genoemd worden, evenwel meen ik, dat zij ook volkomen toepasselijk is op zijn inzichten over de religieuze „Weltanschauung”. De tweede passage acht ik zéér typeerend voor Freud’s houding t.o.v. de religie: „Im Grunde finden wir doch nur, was wir brauchen, sehen nur, was wir sehen wollen. Wir können nicht anders”. Dat Freud de beleving van de religie mist, blijkt uit zijn geheele standpunt en manier van spreken erover. Omdat hij op natuurwetenschappelijk standpunt staat, kan hij de Religie en Philosophie, waar proefnemingen uitgesloten zijn, niet als wetenschappen erkennen. Van de drie machten die de wetenschap bestrijden kunnen, beschouwt hij de Religie

als de eigenlijke vijand. De religie is een geweldige macht, die vroeger alles omvatte wat als onstoffelijks in een menschenleven voorkwam en de plaats van de wetenschap innam. Freud acht het bekend, dat de religie een „Weltanschauung” van onvergelykelijke consequentie geschapen heeft, die een aaneengesloten geheel vormt en hoewel er tegen geageerd wordt, heden nog bestaat. Hij beweert dat hij zich beperkt heeft bij zijn uiteenzetting „Ueber eine Weltanschauung” tot de religie der westersche volkeren, doch hij bleef daarin zéér oppervlakkig, zelfs bepaalde hij zich alleen tot het Oude Testament en de gedachten, die aan het Nieuwe Testament ten grondslag liggen, komen niet eens ter sprake. Niemand kan ontkennen en ook Freud niet, dat de Christelijke wereld- en levensbeschouwing een buitengewone invloed gehad heeft en nog heeft op het denken van de westersche volkeren. Gedeeltelijk is Freud ervan overtuigd, dat zijn kennis op religieus gebied niet toereikend is, want hij zegt: „Lassen wir die Frage bei Seite, ob mein Wissen überhaupt hingereicht hätte, es besser und vollständiger zu machen. Ich weisz, alles, was ich Ihnen gesagt habe, können Sie anderswo finden, besser finden, nichts davon ist neu”. Ongetwijfeld kan men opvattingen over religie ergens anders beter vinden dan bij Freud, want zijn z.g. inzichten zijn eigen phantasieën zonder eenig fundament. Zonder geloof is het onmogelijk verlichting van het verstand op religieus gebied te verkrijgen. Als men het geloof totaal negeert, moet men tot een onjuiste en vermetelete uitspraak komen zooals Freud die als volgt weergeeft: „Lassen Sie mich die Ueberzeugung aussprechen, dasz die sorgfältigste Bearbeitung des Stoffs der Religionsprobleme unser Ergebnis nicht erschüttern würde.”

Volgens hem vervult de religie drieërlei functie n.l. onderrichting, vertroosting en het stellen van eischen. In de eerste bevredigt zij de menselijke weetgierigheid, in de tweede is zij een machtige helpster voor de menschen en in de derde geeft zij voorschriften, geboden en beperkingen. Hij vat het oordeel der wetenschap over de religieuze wereldbeschouwing als volgt tezamen: „Terwijl de opzichzelf staande religies met elkander

erover twisten, welke van hen in het bezit van de waarheid is, meenen wij dat het waarheidsgehalte der religie überhaupt verwaarloosd mag worden. Religie is een poging om de zinnenwereld waarin wij gesteld zijn, te beheerschen door middel van de wenschwereld, die wij tengevolge van biologische en psychologische noodzakelijkheden in ons ontwikkeld hebben. Maar zij kan het niet tot stand brengen. Haar leeringen dragen het stempel der tijden, waarin zij ontstaan zijn, de onwetende kindertijden der menschheid. Haar vertroostingën verdienen geen vertrouwen. De ervaring leert ons: de wereld is geen kinderkamer. De ethische eischen waarop de religie de nadruk wil leggen, hebben veelmeer een andere grond, want zij zijn onontbeerlijk in de menschelijke samenleving en het is gevaarlijk hun opvolging te verbinden aan het religieuze geloof. Tracht men de religie in te schakelen in de ontwikkelingsgang der menschheid, dan verschijnt zij niet als een „Dauererwerb”, maar als een pendant van de neurose, die de afzonderlijke cultuurmensch op zijn weg van kindsheid tot rijpheid heeft door te maken”.

Freud schijnt onderscheid te willen maken tusschen het begrip waarheid in gewone zin en in hogere zin, want hij meent dat de strijd tusschen wetenschap en religie zou eindigen, wanneer de religie vrij uit verklaarde: „Es ist richtig, dasz ich Euch das nicht geben kann, was man gemeinhin Wahrheit nennt; dafür müszet Ihr Euch an die Wissenschaft halten. Aber was ich zu geben habe, ist ungleich schöner, trostreicher und erhebender als alles, was Ihr von der Wissenschaft bekommen könnt. Und darum sage ich Euch, es ist wahr in einem anderen, höheren Sinn”. De religie wil dit evenwel niet verklaren, volgens Freud, omdat zij dan iedere invloed op de menigte zou inboeten, daar de eenvoudige mensch slechts een waarheid kent in de gewone zin van het woord; wat een hogere of hoogste waarheid moet zijn, kan hij zich niet voorstellen. Dat Freud het standpunt van den eenvoudigen mensch wel eenigszins aanvoelt, zou men misschien kunnen afleiden uit hetgeen hij volgen laat: „Veilleicht denken Sie mit mir, er tut Recht daran”. Waarheid in lagere of hogere zin kan m.i. niet

bestaan. Men kan, dunkt mij, slechts spreken over waarheid in absolute of relatieve zin. Zou het ook kunnen zijn, dat de religie de absolute waarheid zoekt te benaderen, terwijl de wetenschap niet verder kan komen dan tot de relatieve waarheid?

Freud hoopt, dat in de toekomst het intellect — de wetenschappelijke geest, „die Vernunft” — de dictatuur in het menselijke zieleleven verkrijgen zal. Tegenover de religieuze levensbeschouwing stelt hij dus de wetenschappelijke. Het moet erkend worden dat de vermeerdering der kennis het menschenleven zéér zeker in vele opzichten rijker en voller gemaakt heeft en een ieder zal bewondering koesteren voor hetgeen door het intellect bereikt werd, zoowel op het gebied der geesteswetenschappen als op dat der natuurwetenschappen. De wetenschap behoeft echter m.i. be-
slist niet tegen de religieuze levensbeschouwing in te druischen.

De Sopper geeft in zijn boek „Vertrouwen” een duidelijk beeld over de wetenschap en de betrekkelijkheid harer waarde. Hij wijst erop, dat het intellect niet hetzelfde is als de geest en de wetenschap niet gelijk is aan het geestesleven. Verwaarlozing van het intellect is verarming van den geest, en verachting van de wetenschap is verminking van het geestesleven. Maar vereenzelving van intellect en geest, wetenschap en geestesleven, is zeker niet minder noodlottig. „Het intellectualisme”, zoo gaat hij verder, „krenkt het wezen van zedelijkheid en recht, van kunst en religie. Ze verliezen hun zelfstandigheid en eigen waarde. Het intellect neemt ze in dienst en drukt er zijn stempel op. En wanneer het niet goedschiks gaat, dan maar kwaadschiks. Alles wordt gebogen, geknepen, gewrongen, zoo noodig kapot geknipt en weer aaneengenaaid, totdat het in het intellectualistisch kader past. En alles, wat naar zijn wezen niet in staat is zich dergelijke bewerkingen te laten welgevallen, wordt als niets beschouwd, zoo mogelijk tot niets gemaakt”¹⁾. *Freud's* wereld- en levensbeschouwing nu is een intellectualistische. Hij noemt de oppositie die er bestaat tegen de wetenschappelijke verklaring van alles, een partijzuchtige oppositie. Hij heeft het antwoord klaar op de verschillende vra-

¹⁾ A. J. de Sopper, „Vertrouwen”, 1926, 8 e.v.

gen die gesteld worden door de aanhangers der religieuze wereld- en levensbeschouwing. Hijzelf geeft een overzicht over die vragen. Uit zijn „Ueber eine Weltanschauung”¹⁾ citeer ik het volgende: „De strijd is dus niet geëindigd. De aanhangers van de religieuze „Weltanschauung” handelen volgens de oude uitspraak: De beste verdediging is de aanval. Zij vragen: Wie is toch deze wetenschap, die zich aanmatigt onze religie te deprecieeren, die millioenen menschen duizende jaren heil en troost geschonken heeft? Wat heeft zij van haar kant reeds gepresteerd? Wat kunnen wij verder van haar verwachten? Om troost en opbeuring te brengen is zij volgens eigen bekentenis onbekwaam. Laten wij dus daarvan afzien, ofschoon daarvan afstand doen niet makkelijk valt. Maar hoe is het met haar leer? Kan zij ons zeggen, hoe de wereld ontstaan is en welk lot zij tegemoet gaat? Kan zij ons een samenhangend wereldbeeld teekenen, ons toonen, waartoe de onverklaarde levensphaenomenen behooren, hoe de geestelijke krachten op de trage materie kunnen inwerken? Wanneer zij dat kon, zouden wij haar onze achting niet onthouden. Echter niets van dat alles, geen probleem van deze aard heeft zij nog opgelost. Zij geeft ons brokstukken van vermeende kennis, die zij niet met elkander tot overeenstemming kan brengen, verzamelt observaties van regelmatigheden in het verloop der gebeurtenissen, die zij met de naam van wetten betitelt en ze onderwerpt aan haar gewaagde duidingen. En welke graad van zekerheid bezitten haar uitkomsten. Alles wat zij leert geldt slechts voorloopig; wat men heden als hoogste wijsheid aanprijst, wordt morgen verworpen en weder slechts bij wijze van proef door iets anders vervangen. De laatste dwaling heet dan waarheid. En aan deze waarheid moeten wij ons hoogste goed ten offer brengen! En welk antwoord geeft Freud nu op deze vragen en bedenkingen? Dat de wetenschap nooit de oplossing van deze wereldraadselen zal kunnen geven, doch dat zijn wensch de vader der gedachte is? Neen, dat zal Freud nooit toegeven, omdat hij daarmede de verdere uitwerkingen van zijn stelsel, althans een deel ervan, op losse schroeven

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. 1933, 240.

zou zetten. Hij, die anders dadelijk klaar staat om een ander erop te wijzen, dat het de wensch is die de verwachting doet ontstaan, ondergaat nu zelf dit lot en spreekt als zijn overtuiging uit, dat de wetenschap tot nu toe te weinig tijd gehad heeft om die diepstgaande problemen op te lossen! Hij wijst er weliswaar terecht op, dat de wetenschap nog jong is en dat er in die korte tijd reeds zooveel ontdekt is en dan brengt hij in herinnering de mannen als Kepler, Newton, Lavoisier, Darwin, Curie en anderen.

Zijn de conclusies van Freud op dit gebied nu juist? Zijn eigen uitspraak: „Wir sehen nur, was wir sehen wollen”, is het beste antwoord op deze vraag. Hij wil nu eenmaal zien, dat de wetenschap de oplossing van alle werelddraadselen zal geven ofschoon hij zal moeten erkennen, dat de oorsprong en het wezen van het leven mysterieuser is dan ooit. De levensraadselen zijn gebleven. „Op ons beperkt terreintje hebben we wel wát te zeggen, doch het is zoo bedroevend klein en hangt bovendien samen met het oneindig gebied van hetgeen te groot en van hetgeen te klein is voor onze vermogens, dat de uitkomst toch altijd onzeker blijft”. De *Sopper* drukte dit ook op deze wijze uit: „Naarmate de diameter van het gebied onzer kennis toeneemt, wordt ook de omtrek, waar we met het onbekende in aanraking komen, grooter. Het is een voortdurend verplaatsen van het vraagteken. De geesthouding van die dieperen onder de wetenschappelijke onderzoekers is dan ook een heel andere dan die van den intellectuaal. Een *Newton* voelde zich, met de cosmische wet der zwaartekracht en de mathesis van het heelal in de hand, als een kind, dat aan het strand van de zee schelpen vindt, terwijl de oceaan der waarheid onmetelijk en ondoorvorscht zich voor hem uitbreidt. (O. Liebmann, *Zur Analysis der Wirklichkeit*, 272). *Darwin* was er zich van bewust „dat wij intellectueel gesproken, staan op een klein eilandje te midden van een onbegrensde oceaan van onverklaarbaarheid”¹⁾.

Op verschillende terreinen van wetenschap heeft het minder vasthouden aan het mechanische dogma, het nauwer aansluiten

¹⁾ A. J. de Sopper, „Vertrouwen”, 1926, 13.

bij de werkelijkheid, geleid tot ontdekkingen en inzichten, waarvoor de mechanistische beschouwingwijze volledig heeft afgedaan. Voor velen is thans de mechanistische wereldbeschouwing — waarvan Freud au fond ook aanhanger is — met haar principiële beheerschaarheid van de werkelijkheid, niet een onafwijsbaar postulaat, maar een wetenschappelijk onhoudbaar dogma geworden ¹⁾. Dit wil allermintst zeggen dat wij op wetenschappelijk gebied niet veel te danken hebben aan de materialistische wereldbeschouwing. Door haar begon de beslissende ontwikkeling der natuurwetenschappen, van de techniek, van de geneeskunde, kortom van alles wat in de laatste eeuw veroverd en in blijvend bezit genomen is. „Hoewel wij een groote massa details geleerd hebben zijn wij echter toch van een werkelijk inzicht, van een begrip nog hemelsbreed verwijderd en dit zal wel steeds zoo blijven” ²⁾.

Liek schrijft in zijn „Das Wunder in der Heilkunde”: „Toen ongeveer een eeuw geleden de ontwikkeling der moderne natuurwetenschap een aanvang nam, en onze kennis omtrent de natuurkundige en scheikundige processen op nooit gedachte wijze verrijkt werd, vormde de veronderstelling, dat het leven ontstaan was door een toevallige gunstige combinatie van anorganische atomen, resp. moleculen, een uitmuntende en vruchtbare werkhypothese. Men had geen behoefte aan een „schepper”. Tegenwoordig zien wij verder, de mechanistische wereldbeschouwing is te kort geschoten, wij erkennen weer het bestaan van een scheppingsplan en van een schepper” ³⁾.

¹⁾ Vgl. A. J. de Sopper, „Vertrouwen”, 1926, 15.

²⁾ E. Liek, „Das Wunder in der Heilkunde, vert. door W. Schuurmans Stekhoven, 1931, 19.

³⁾ Idem, 19.

HOOFDSTUK VIII

DE PSYCHO-ANALYSE ALS PSYCHO-THERAPIE

§ I - BEPERKTHEID DER PSYCHO-ANALYTISCHE METHODE

De psycho-analyse beoogde aanvankelijk bijna uitsluitend psycho-therapie te zijn d.i. een genezingsmethode door psychische behandeling. Zij berust eigenlijk volkomen op haar psychologie, die tracht aan te toonen dat affectieve complexen, in hoofdzaak van sexueele aard, door de verdringing verhinderd werden zich op natuurlijke wijze te uiten en ziekmakende factoren kunnen worden. Ontdekking van die complexen en bewustmaking daarvan is het doel van de psycho-analyse en kunnen tot genezing leiden. De bewustmaking van onbewuste complexen is voor Freud de richting waarin de genezing tot stand moet komen; zij is dus voor hem de *conditio sine qua non*. Doch daarnaast kent hij aan de behandeling toe een z.g. „*Nachreifung*”, waarmede hij bedoelt, dat de behandelde persoon de noodige zelfstandigheid verkrijgt om later zelf conflicten op te lossen. Freud erkent dat er vele soorten en wegen der psycho-therapie zijn en hij voegt eraan toe, dat alle goed zijn die tot het doel der genezing voeren ¹⁾. Evenwel houdt hij zelf zich bijna uitsluitend aan zijn psycho-analytische methode en wenscht niet, dat iemand deze naam kiest voor een andere psycho-therapeutische behandeling, als deze iets van zijn methode zou afwijken. Door velen, die niet tot de kring van Freud behooren, wordt inplaats van de strenge Freudsche vorm een vrijere methode toegepast, daar men wel heeft ingezien dat de psycho-analytische leer verschillende belangrijke inzichten bevat, welke als een aanwinst voor de psycho-therapie moeten worden beschouwd. Van de deelen der theorie, waarover men het niet volkomen eens is,

¹⁾ S. Freud, Ueber Psycho-therapie, Wien, Med. Presse, 1905.

laat men geheel of gedeeltelijk de toepassing in de praktijk weg of men bouwt de methode op sommige deelen uit, zoodat naast de analyse ook synthese ontstaat onder invloed van actieve leiding.

Een psycho-therapeut, die zich aan wil passen aan de aard der persoonlijkheid van den patient, zal zich niet beperken tot een enkele methode, doch zal inzien, dat de taak tenslotte niet is te trachten de ziekte te genezen, maar de zieke en dat dit niet langs een uniforme weg voor alle zieken mogelijk is. Individualiseeren is dus noodzakelijk en niet generaliseeren. Ieder geval moet als op zich zelf staand worden beschouwd en vaak zullen verschillende methoden, waaronder de toediening van medicijnen, gecombineerd moeten worden. Psychische therapie alleen kan voldoende zijn, doch moet soms met physische therapie gepaard gaan. Ongetwijfeld ziet men dikwijls reeds kalmeering, soms zelfs genezing door bewustmaking en bespreking van smartelijke gebeurtenissen, doordat hun angstig karakter en dwangmatige werking worden weggenomen; ook uitspreken van reeds bewuste schadelijke momenten kan verbetering in de toestand van den patient geven, doch dit is geenszins regel.

Eén der bezwaren tegen de psycho-analytische school was, dat zij slechts één methode, één richting van behandeling wilde vertegenwoordigen; later zijn de aanhangers van Freud en Freud zelf daarop teruggekomen en staat men bij poliklinische behandeling en bij bepaalde gevallen, o.a. dwangtoestanden, directe suggestie en hypnose toe, naast de psycho-analyse.

Freud's behandelingsmethode, die, volgens zijn eigen erkenning, slechts kans op succes heeft bij de hysterie, angst- en dwangneurose, gaat van de vaste veronderstelling uit, dat deze ziekten veroorzaakt zijn geworden door verdringing van sterke wenschen, bijna altijd sexueele, die door hun verdringing naar het onbewuste ziekte-verwekkende eigenschappen hebben verkregen. Deze opvatting geldt echter volgens de ervaring niet voor àl dergelijke neurosen, want men treft vaak andere oorzaken aan, in het bijzonder bij angst- en dwangneurosen. Freud zelf moet dan ook

toegeven dat zijn techniek ontstaan is bij de behandeling van de hysterie en nog steeds op deze aandoening is ingesteld. Hij acht het zelfs de vraag of men een phobie wel de baas wordt als men afwacht, totdat de patient door de analyse zich laat bewegen die op te geven. Nog minder aangewezen acht hij een passief afwachten bij de zware gevallen van dwanghandelingen, die immers in het algemeen tot een „asymptotisch” genezingsproces, tot een oneindige behandelingsduur aanleiding geven en wier analyse steeds gevaar loopt zéér veel te voorschijn te brengen en niets te veranderen. Men ziet dat Freud's behandelingsstelsel in de praktijk, ook voor hemzelf, moeilijkheden oplevert. Dit komt nog duidelijker naar voren in zijn vergeefsche poging om de methode geschikt te maken als behandelingswijze voor de massa. Hij zegt: „Wir werden auch sehr wahrscheinlich genötigt sein, in der Massen-anwendung unserer Therapie das reine Gold der Analyse reichlich¹⁾ mit dem Kupfer der direkten Suggestion zu legieren, und auch die hypnotische Beeinflussung könnte dort wie bei der Behandlung der Kriegsneurotiker wieder eine Stelle finden”²⁾.

De toepassing van Freud's theorie heeft dus in de praktijk au fond niet de gevolgen gehad die beoogd werden; integendeel, in sommige gevallen waarvoor de methode nog dienstbaar gemaakt scheen te kunnen worden, dus die overeenstemden met zijn neurose-theorie, is het zoo nu en dan voorgekomen dat het lijden door het bewustmaken zelfs verergerd werd. Al geeft de zuiver toegepaste psycho-analytische methode in betrekkelijk zeldzame gevallen genezing, toch dient met de aanwending ervan de grootst mogelijke voorzichtigheid betracht te worden. Dit geldt ook voor wat betreft de indicatie-stelling en de duiding. Als er genezing tot stand mocht komen, zou men na afloop van de behandeling zich de vraag kunnen voorleggen of deze plaats had post of propter deze behandelingsmethode. Dit geldt weliswaar in het algemeen voor iedere behandelingsmethode, doch

¹⁾ Cursiveering van mij.

²⁾ S. Freud, Kl. Schriften, V, 154 erv.

in het bijzonder voor de psycho-analytische methode, daar deze zich gewoonlijk over zoo'n lange tijdsruimte uitstrekt.

De psycho-analytische methode heeft de bedoeling om de oorspronkelijke verdringing vrij te maken en daardoor van haar storend karakter te berooven. Nu hangt het veel van het moreele inzicht van den behandelenden arts af hoe of dit zal plaats hebben. Ten eerste zou hij den patient kunnen adviseeren aan de verdrongen wenschen, die nu bewust geworden zijn, gevolg te geven en die te bevredigen. Als inderdaad de aandoening berust heeft op die verdrongen wenschen, meestal van sexueele aard, kan die zielsspanning tijdelijk daardoor verminderd worden, doch veelal zullen moreele overwegingen aanleiding kunnen zijn tot het uitbreken van een nieuw conflict. Het gevaar blijft evenwel bestaan, dat dit conflict achterwege blijft en inplaats van zielsgenezing, zedelijke en psychische verwoesting wordt aangericht. Het wilde uitleven is echter niet de bedoeling van Freud zelf, want hij tracht de patient tot „ichgerechte, ideale Befriedigung" te doen geraken, en wel door den patient te doen komen tot sublimering van zijn driftneigingen. Ten tweede zou de patient zijn wenschen kunnen opgeven op grond van hogere sociale en moreele motieven. In dit geval worden die wenschen weer verdrongen en dan afgereageerd door middel van die motieven. En eindelijk bestaat, zooals gezegd, ook de mogelijkheid van sublimering, waarbij de energie verbonden aan de sexueele wenschen wordt vrijgemaakt en op een nieuw, hooger object gericht. Den patient wordt dan aangeraden werk te zoeken dat hem interesseert, waarmee hij zijn geest bezig kan houden en waardoor hij zich afwendt van zijn affecten. Hoewel de beide laatste mogelijkheden ongetwijfeld in de psycho-analytische praktijk toepassing vinden, kunnen zij niet als specifiek psycho-analytisch beschouwd worden, daar zij de eeuwen door reeds zijn voorgekomen.

§ 2 - OVERDRACHT EN DISTANTIE

Freud schrijft bij de psycho-analytische therapie een buitengewone waarde toe aan de *overdracht*. Zéér terecht ziet hij daarin

één der belangrijkste factoren, die noodzakelijk zijn om de genezing tot stand te brengen. Zij is de sterkste drijfkracht, die we bij de genezing gebruiken kunnen. Zonder overdracht geen analyse, zou men kunnen zeggen. Freud definieert uitdrukkelijk zijn theorie als een poging „twee ervaringen begrijpelijk te maken, als men een neuroticus wil helpen, n.l. het feit van de overdracht en dat van den weerstand”¹⁾. Het woord overdracht is zéér goed gekozen, omdat het zoo duidelijk weergeeft dat de patient zijn innerlijke gevoelens op degene, die hem te hulp komt in zijn neurotische toestand, overdraagt. Bij iedere psychische behandelingsmethode behoort een rapport tot stand te komen, welke men misschien het beste weergeeft met het woord vertrouwen. Als er geen vertrouwen geschonken wordt door den patient aan den medicus, is elke behandeling tevergeefs. Dit geldt wel bij uitstek voor neurosen, doch vindt toch ook vaak toepassing bij andere aandoeningen, waaruit de psycho-physische invloed blijkt. Kan men nu de overdrachts-situatie identificeren met het begrip vertrouwen? Dit is niet mogelijk, omdat het begrip overdracht meer omsluit dan alleen vertrouwen. Volgens Freud staat de overdracht in verband met het vroegere oedipus-complex. Thans zou dan de infantiele oedipuslibido weer opnieuw ontwaken en zich op den arts overdragen. Ofschoon wél hoofdzakelijk, zijn de libidineuze neigingen toch niet uitsluitend afkomstig van de oedipus-situatie; ook oude libido-formaties worden thans tijdens de psycho-analytische kuur uit het onbewuste vrij gemaakt. Westerman Holstijn geeft in duidelijke bewoordingen de beteekenis van de overdracht weer. Hij zegt: „Van overdracht spreekt men in de psycho-analyse (waaraan het woord ontleend is), wanneer een mensch (A) zich tegen iemand of iets (B) onwillekeurig zóó gedraagt, of zóó tegen hem ingesteld is, als hij zich vroeger tegen iemand of iets anders (C) gedroeg, of ingesteld was, uitsluitend, omdat A een drang heeft zijn instelling tegen C nogmaals te doorleven (te actualiseeren), terwijl B een vaak slechts oppervlakkige overeenkomst

¹⁾ L. Bouman, „Overdracht”, Tijdschr. Predikant en Dokter, 1e Jaarg. No. 4 en 5.

vertoont met C, (voor A een „symbool” van C is)¹⁾. Op den arts worden niet alleen de teedere, doch ook de haatgevoelens overgedragen, zoodat resp. een positieve en een negatieve overdracht aanwezig kan zijn. Soms vertoont de patient in de negatieve overdracht tal van agressieve neigingen. Hoewel Freud niet geheel ten onrechte opmerkt, dat de verschillende aard der neigingen erop wijst, dat de oorzaak niet in de omstandigheden kan liggen waaronder de psycho-analytische behandeling plaats heeft, kan toch moeilijk ontkend worden, dat het gevoel van vertrouwen en toenadering zich bij alle patienten gaat voordoen, bij de een meer bij de ander minder, wanneer de arts zich op warm menselijke wijze van zijn zaak kwijt. Vooral zal de affectieve binding nog bevorderd worden, wanneer weken- en maandenlang dagelijks gedurende een uur over allerlei intieme onderwerpen gesproken wordt. Ongetwijfeld zal echter het feit, dat de patient op een divan ligt en de medicus uit het oog van den patient, achter dezen zit, zoodat Freud dit heeft voorgeschreven, en bovenal de terughoudende natuur van Freud zelf, een sterke rem vormen tot het ontstaan van ongewenschte situaties. Zal deze analytische distantie door elke volgeling van Freud in acht genomen worden? Niet ieder zal, uit zuiver therapeutisch oogpunt gezien, overtuigd zijn, dat deze manier van doen de meest geschikte voor de patient is. Blijft overigens de methode dezelfde, dan kan er gevaar bestaan dat er van de kant van de patient een te sterke binding aan den medicus ontstaat, die schadelijk voor de patient is en later, wat toch noodzakelijk is, slechts met groote moeite losgemaakt kan worden.

In het begrip overdracht ligt m.i. niet alleen de houding die de patient aanneemt t.o.v. den arts, waarbij hij zijn infantiele en later verkregen libidineuze neigingen, die naar het onbewuste verdrongen waren, op den arts overdraagt, doch ook de invloed die ongetwijfeld van den arts uitgaat, zoodat diens gedachten en gevoelens, hetzij opzettelijk of onopzettelijk, langs suggestieve weg op den patient worden overgedragen. Freud spreekt in hoofdzaak van

¹⁾ A. J. Westerman Holstijn, „Overdracht”, Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde, Maart, 1928.

overdracht in eerstgenoemde zin, doch het lijkt mij vollediger in de omschrijving van dit begrip het wederzijdsch karakter op te nemen. Wel zegt hij duidelijk, dat de suggestie eigenlijk dan alleen ten volle plaats heeft, wanneer de overdracht aanwezig is. Men spreekt wel van „Gegenübertragung”, als men bedoelt weer te geven, dat de arts, zij het onopzettelijk, zijn eigen gevoelens op de patient heeft overgedragen. Dit is één van de redenen waarom dan ook aanbevolen wordt, dat de arts zelf geanalyseerd is, alvorens hij de psycho-analytische methode gaat toepassen. De arts kan feitelijk eerst dan zijn suggestieve kracht op de patient overdragen, wanneer deze zich aan de autoriteit van den arts heeft onderworpen m.a.w. zich aan de leiding van den arts heeft toevertrouwd. Dit zich overgeven aan de leiding van den geneeskundige kan uit verschillende motieven voortspruiten. Het intellectueel overwicht van den arts kan de oorzaak zijn, doch ook het vermoeden dat achter den therapeut een geheimzinnige kracht staat, die de patient niet nader weet te definieeren, welks vermoeden soms nog versterkt wordt door de bijzondere manier waarop de behandeling plaats heeft. Daar het vooropgezette doel is om de patient te helpen, zal deze die hulp in zijn ziekte-toestand gaarne aanvaarden en zal er bij hem in de meeste gevallen sympathie ontstaan voor degen, die de hulp verschaft. Die sympathie vermengt zich met vertrouwen en de basis voor overdracht is gelegd. Hoewel de negatieve overdracht kan opkomen uit het onbewuste en een herhaling kan zijn van de verdrongen uiting der vijandige gevoelens van vroeger, lijkt het mij ook niet onmogelijk, dat zij ten tijde van de psycho-analytische kuur ontstaat, als de arts aan de libidineuze neigingen van de patient geen gevolg blijkt te willen geven. Deze momenten zullen altijd voorkomen, daar de arts nooit op die neigingen mag reageeren zooals de patient dat wenscht. Freud wijst er op dat die afwijzing voorzichtig plaats moet hebben en de patient moet uitgelegd worden, dat het de neigingen van vroeger zijn, die op den arts tijdelijk zijn overgedragen. Op deze manier lukt het Freud dan meestal de negatieve overdracht weer om te zetten tot een geschikt middel, om

verder tot het onbewuste door te dringen en de conflicten op te sporen, die de ziekte veroorzaakten.

De analytische techniek berust op duidingstechniek en het ligt zelden in de bedoeling van Freud om den patient de weg te wijzen waarlangs hij voortaan gaan moet, doch laat dit aan hem zelf over. Kan men dan van leiding van den arts spreken, die de psycho-analytische methode toepast? In betrekkelijke zin wel, daar de geneeskundige de schakel vormt tusschen den patient en de wereld, zoodat de patient al zijn gevoelens, zoowel lust- als onlustgevoelens, op hem kan overdragen. Theoretisch kan men van leiding spreken, doch praktisch feitelijk niet. De patient ziet den therapeut zooals de zeeman het licht van de vuurtoren, terwijl zijn schip zich voortbeweegt op de woelige baren naar de veilige haven.

Maeder beschrijft zijn therapeutische methode als psycho-analyse en psycho-synthese, waarbij men eveneens de indruk krijgt, dat bij de methode van Freud eigenlijk niet van leiding gesproken kan worden.

Inderdaad wenscht Freud slechts in zeldzame gevallen een mentorrol te vervullen. Hij analyseert zijn patient, doch stelt daarbij als voorwaarde, dat de patient belangrijke beslissingen uitstelt, totdat de behandeling afgeloopen is. Hij acht de patient dan in staat zijn moeilijkheden zelf te overwinnen.

Door *Maeder's* benaming psycho-analyse en psycho-synthese is het misverstand ontstaan alsof beide gescheiden gedacht konden worden en door den arts konden worden uitgevoerd. *Maeder* tracht dit misverstand weg te nemen. „De wederopbouw”, zegt hij, „is een spontaan, auto-actief proces, dat zich aan den patient voltrekt. Het is de uitdrukking van de scheppende krachten des levens zelf. Daarin staan arts en patient ieder op zijn eigen plaats. Ofschoon de arts synthese niet tot stand brengt, kan men toch zijn functie als leiding karakteriseeren. De ervaring leert ons dat in vele gevallen de wederopbouw door de analytische opruiming van bindingen en remmingen van verschillende aard alleen niet voldoende mogelijk gemaakt wordt. De zieke is en blijft dan ver-

stijfd en als 't ware betooverd. De krachten tot psychische groei verkeeren in sluimering. Een physicus zou hier spreken van de potentieele toestand der energie in tegenstelling tot de actueele. Hier kan een levenwekkende, bezielende werking van den arts ingrijpen De leiding van den arts bestaat wezenlijk in het verwerven van een contact, een betrekking tot de innerlijke leiding, waardoor de patient langzaam aan in het stadium komt zichzelf toe te vertrouwen aan deze zelfleiding Een opbouw voltrekt zich, een integratie van de enkeling in de totaliteit, waartoe de synthetische houding van den arts medewerkt." ¹⁾

En hoe gedraagt zich de therapeut bij de overdracht van de patient? *Freud* gedraagt zich bij de behandeling van de hysteric, waar zijn methode eigenlijk op ingesteld is, passief. Bij de hysteric, met een ziekelijk verlangen naar contact, moet de houding van den analyticus die van passieve afweer zijn. Deze houding neemt *Freud* evenwel ook in bij de behandeling van andere neurotische aandoeningen. Uit ervaring is mij gebleken dat deze houding daarbij minder gewenscht is, in het bijzonder bij de psychasthenie. *Jung* maakt een onderscheid tusschen de geëxtraverteerden en geïntroverteerden, of tusschen de hoofdtypen daarvan, de hysteric en de psychasthenie. Bij de eerste lijkt mij een analytische passiviteit gewenscht, doch bij de laatste moet een therapeutische activiteit volgen. Voor de eerste zal het verkrijgen van overdracht des te spoediger ontstaan naarmate men minder moeite doet, bij de tweede zal men actief moeten optreden om in een geschikt rapport te komen. Is het rapport tot stand gekomen, dan lijkt de instelling van de patient tot den medicus zoodanig, alsof laatstgenoemde de spil is waar alles om draait. Dit zou te sterke fixatie ten gevolge kunnen hebben. *v. Hattenberg* beschrijft dit als volgt: „De patient zoekt onmiddellijk hulp en moet daarom, gedrongen door de meest natuurlijke behoefte, persoonlijke belangstelling en deelneming, raad en voorschrift verlangen in de nooden, die zoo sterk mogelijk aanwezig zijn. Juist daarom echter is het, omdat dit zoo'n natuurlijk en daarmee onmiddellijk een aangrijpend

¹⁾ A. Maeder, Psycho-analyse und Psycho-synthese, „Artzt und Seelsorger“, Heft 8.

verlangen is, juist daarom is niets zoo gewichtig als de *distantie*. Zoowel voor den geneesheer, die zonder de *distantie* in de „haltlose” zelfverspilling van het medelijden te gronde zou moeten gaan — als voor den patient, dien niets zou kunnen nopen de reddende omklemming op te geven.”

De gewichtigste van alle nieuwe vondsten, die we aan de analyse te danken hebben, is, merkt hij verder op, de techniek der *distantie*, die aan het fundamenteele inzicht beantwoordt, dat men zich bij het helpen en bij 't begrijpen — bij het volle menschenlijke zich beschikbaar stellen bij volle openheid voor den andere — moet „zurücknehmen”¹⁾. Dit inzicht wordt bevestigd ook door de ervaring van *Westerman Holstijn*. Hij schrijft: „Doordat het woord „overdracht” uit de analytische terminologie stamt en ter sprake komt, moet het misverstand ontstaan zijn, dat zij in het bijzonder en het sterkst bij de analyse zou voorkomen. Daar ik zelf echter jarenlang vele patiënten zoowel met suggestieve als met analytische therapie behandeld heb, en in de gelegenheid geweest ben de praktijk van collegae, die zich ook in beide richtingen bewogen hebben, nader te leeren kennen, kan ik, als een voor mij zéér duidelijke ervaring, zeggen, dat de overdrachtsbezwaren (die tenslotte alle geneeskundigen kennen) aanmerkelijk geringer zijn bij de analytische dan bij de suggestieve behandeling. Die wanhopig afhankelijke lieden, die telkens weer een steuntje aan ons komen vragen: de analyse kent ze niet; al was het slechts hierom, dat de analyticus principieel weigert „steun” te geven, en als wij ook bij de analyse soms nog wel iets dergelijks zien, dan is dat in die gevallen, waar wij door omstandigheden genoodzaakt waren, een gecombineerde methode te volgen, of, waar ik moest erkennen een bepaalde, aanwijsbare fout gemaakt te hebben. Dergelijke fouten zullen natuurlijk meer en meer vermeden kunnen worden. Ik geloof, dat iedere psychiater, die de verschillende methodes beoefent heeft, het hierin met mij eens zal zijn”²⁾.

¹⁾ v. Hattenberg, Der Nervenarzt.

²⁾ A. J. Westerman Holstijn, „Overdracht”, Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde, Maart, 1928.

§ 3 - BEZWAREN TEGEN DE PSYCHO-ANALYTISCHE METHODE

Wij hebben voor een groot gedeelte aan Freud de psychologische verdieping van het inzicht in het ontstaan der neurosen te danken, en thans zien we, dat er in de psychiatrie en de zich daarnaast ontwikkelende psychotherapie, steeds meer gerekend wordt met het psychische leven van den mensch. De psychotherapie is eigenlijk steeds door den arts toegepast, bewust of onbewust. De systematische psychotherapie, zooals Freud c.s. die toepassen, verkeert nog in een stadium van ontwikkeling en het is zéér goed mogelijk, dat later geconcludeerd zal worden, dat de psycho-analytische methode verkort moet worden en gecompleteerd met een andere vorm van psychotherapie met of zonder combinatie van physische therapie, zooals medicamenteuze-, electro-, helio- of balneotherapie enz., wil de methode recht van bestaan hebben. Want het grootste bezwaar van de psycho-analytische therapie is *de lange duur der behandeling*, die niet pleit voor deze vorm van therapie. Niet alleen dat voor de behandeling minstens eenige maanden en zelfs een paar jaar gesteld wordt wil er kans op genezing zijn, doch ook eischt iedere behandeling, die dagelijks herhaald moet worden, geruime tijd van den behandelenden medicus, volgens Freud zelfs een uur. Bovendien eischt de behandeling voor den patiënt behalve veel geduld, ook groote finantieele offers, die alleen rijke patiënten zich kunnen veroorloven. Freud betuigt dan ook zijn leedwezen, dat hij zich moet beperken tot de goed gesitueerde lagen der maatschappij en dat hij voor de breede volkslagen, die buitengewoon zwaar onder de neurose lijden, thans niets doen kan ¹⁾. In zijn „Vorlesungen z. Einf. in die Psycho-analyse” merkt hij op dat hij niet bij machte is zijn hulp ook tot onbemiddelden uit te strekken, zooals andere geneesheeren, die andere methoden toepassen. „Unsere Therapie ist dafür zu zeitraubend und zu langwierig” ²⁾. Later heeft men hier en daar poliklinieken geopend

¹⁾ S. Freud, Kl. Schriften, V, 156.

²⁾ S. Freud, „Vorlesungen z. Einf. in die Psycho-analyse”, 1930, 463.

om de psycho-analytische therapie te kunnen toepassen ook bij minder gesitueerden, doch de resultaten die men bereikt heeft zijn niet erg moedgevend. Een overzicht, uitgegeven door de Berlijnsche psycho-analytische polikliniek ¹⁾ over de tijd van Juni 1922 tot Maart 1924, geeft aan dat er 139 gevallen behandeld werden. Als „genezen” worden slechts 12 gevallen genoemd, voor een belangrijk aantal wordt de toestand als „verbeterd” in verschillende graden aangegeven, een ander aantal wordt als „onveranderd” beschouwd, niet weinig gevallen worden als „afgebroken” of als „nog niet geëindigd” gerubriceerd. Als merkwaardig feit dient opgemerkt te worden, dat het overzicht ook bekend maakt, dat naast of met de analytische ook andere methoden o.a. hypnose, gebruikt werden: de z.g. legeringen (het goud der psycho-analytische methode met het koper van andere methoden). Voor die geringe resultaten tracht Freud een verontschuldiging te vinden. Hij meent dat de ziekte door den lijder wordt opgevat als een straf voor zijn schuld, zoodat hij onbewust zich aan zijn ziekte vasthoudt en die gebruikt als zelfbestrafing. Van deze toestand is de zieke zich niet bewust. Freud drukt dit als volgt uit: „Es sagt ihm nicht, dasz er schuldig ist, er fühlt sich nicht schuldig, sondern krank. Dies Schuldgefühl äuszert sich nur als schwer reduzierbarer Widerstand gegen die Herstellung” ²⁾. De psycho-analyse is blijkbaar niet bij machte om dit onbewuste schuldgevoel weg te nemen en dit komt omdat de psycho-analyse uitsluitend analytisch werkt en daarbij eigenlijk blijft staan. De psycho-analyse mist de synthese, die tot stand kan komen onder invloed van actieve leiding en daarop komt het tenslotte aan. Het synthetische gezichtspunt legt het accent niet meer op het verleden, maar op het heden. De zenuwpatiënt moet uit zijn schijnleven en veiligheidssysteem gerukt worden. Om hem geheel in de werkelijkheid onder te dompelen wordt zijn autisme vervangen door een levend, menselijk contact, van ziel tot ziel en oog in oog, eerst met zijn arts, daarna met zijn omgeving. Dit

¹⁾ Ztschr. f. Psa. X 1924, 229 e.v.

²⁾ S. Freud, Das Ich und Das Es, 63.

is het verschil met de analytische situatie, waarbij de zieke op een ruststoel in het halfdonker ligt, terwijl de arts op eenige afstand, ongezien door den patiënt, plaats neemt. *Maeder* beschrijft de verhouding tusschen psycho-analyse en psycho-synthese op de volgende wijze: „De bevrijding der psychische energie, die in de symptomen vastlag, geschiedt door de analytische methode. Maar de psycho-synthese stelt er zich niet mede tevreden in het overdrachts-proces de reproductie van de positieve en negatieve gevoelsbetrekkingen van het verleden, de stereotype herhaling van liefde en haat tot de ouders, weer te vinden. De zieke staat niet meer aan de herhalingsdwang bloot, zoo spoedig hij ervaart en inziet dat de kracht, die hem tot den arts trekt, het *vertrouwen* is, dat in laatste instantie niets anders is dan het vermoeden van en het zoeken naar *regulatie*, naar het nieuwe *evenwicht* en naar nieuwe *zelfleiding*”¹).

Naast de lange duur der behandeling, die zoowel voor medicus als voor patiënt een groot bezwaar te achten is, heeft de psycho-analyse voor sommige patiënten nog het nadeel, dat het bewust maken van onbewuste conflicten, die berusten op verdrongen herinneringen aan zéér pijnlijke situaties, een psychisch trauma kan beteekenen, waardoor de toestand inplaats van verbetering, een achteruitgang kan gaan vertoonen.

Voor den algemeen practiseerenden arts kan de psycho-analytische methode als zoodanig bij zijn patiënten niet in overweging genomen worden; voor hem kan het hoogstens de vraag zijn in hoeverre hij bij enkele patiënten gebruik zal maken van de z.g. „legeering”, waarbij de hoeveelheid zuiver goud van de psycho-analyse wel schuil zal gaan achter de substantie koper van andere methoden. Door den specialist psychiater-neuroloog zal de legeering ook niet gemist kunnen worden, al zal de verhouding van het materiaal dat gebruikt wordt een andere kunnen zijn. Om een blijvende evenwichtstoestand bij zijn patiënten te kunnen verkrijgen is psycho-analyse alleen niet voldoende, doch behoort gepaard te gaan met actieve leiding die de sluimerende

¹) A. Maeder, „Psychoanalyse und Psychosynthese”, „Artzt und Seelsorger”, Heft 8.

krachten in de patiënt doet ontwaken, zoodat hijzelf tot psychosynthese komt. Het genezingsproces moet zijn de overgang van de „vijandige houding tegen het negatieve” tot het „geloof aan het positieve”. Deze weg moet door een langzame, weloverwogen „positieve” training eerst gebaad worden. Langzaam stap voor stap moet de patient ondervinden, dat hij ook productief is, dat hij leeft, en dat zijn pessimisme niet gerechtvaardigd is. Hij verzet zich eerst tegen de genezing, omdat hij alleen maar tegen de symptomen strijdt, doch niet voor de taak en de verantwoordelijkheid van het gezonde leven klaar staat. De patiënt zal zijn eigen levenskracht weer duidelijk voor oogen moeten krijgen en dit is de taak van den therapeut. Die taak zal bestaan in behandeling van iedere patiënt op de voor deze meest geschikte manier, waarbij de psychiater meestal genoodzaakt zal zijn om zich te laten leiden zoowel door zijn medische als door zijn psychologisch-phaenomenologische inzichten, gecombineerd met het dynamisch begrijpen, dat door de psycho-analyse tot stand gebracht is.

§ 4 - FREUD'S OPVATTINGEN OVER DE PSYCHO-ANALYTISCHE METHODE

In zijn laatste boek „Neue Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse”¹⁾ geeft Freud in het hoofdstuk „Aufklärungen, Anwendungen, Orientierungen” zijn ervaringen over de psychoanalyse als therapie. Hij veronderstelt als bekend, dat de psychoanalyse als therapie ontstaan is en deelt mede dat zij ver daarboven uitgegroeid is, hoewel zij haar moederbodem niet losgelaten heeft. „Zij is”, zoo laat hij er ten overvloede op volgen, „voor haar verdieping en verdere ontwikkeling nog steeds aan de omgang met zieken gebonden. De verzamelde indrukken, waaruit wij onze theorieën ontwikkelen, kunnen op een andere wijze niet verkregen worden.” Men krijgt hierbij de indruk dat niet de behandeling der patiënten primair is voor Freud, doch dat de behandeling dienstbaar gemaakt moet worden voor het verkrijgen van gegevens, waarmee de inzichten verrijkt kunnen

¹⁾ S. Freud, Neue Folge der Vorl. 1933, 210.

worden. Dit verklaart ook het gezegde van Freud, dat hij even later uitspreekt: „Sie wissen vielleicht, ich war nie ein therapeutischer Enthusiast”. Toch wenscht hij de therapie niet als een „quantité négligeable” te beschouwen, want hij constateert: „De psycho-analyse is ook werkelijk een therapie evenals andere. Zij heeft haar triomphen doch ook haar nederlagen, haar moeilijkheden, beperkingen en indicaties.”

Op zekere tijd, zegt Freud, luidde een aanklacht tegen de analyse, dat zij qua therapie niet au sérieux te nemen was, want zij durfde geen statistiek van haar resultaten bekend te maken. Sindsdien heeft het door Dr. Max Eitingon opgericht psycho-analytisch instituut te Berlijn een verslag over zijn eerste decennium gepubliceerd. De genezingsresultaten geven, zoo erkent Freud, geen reden om daarmee te pronken, doch ook niet om zich ervoor te schamen. Hij merkt op, dat zulke statistieken überhaupt niet leerrijk zijn, het verwerkte materiaal is zoo heterogeen, dat slechts zéér groote getallen iets te kennen zouden geven. Zijn opvatting is, dat de psycho-analytische methode niet in tegenstelling staat tot andere methoden ter bestrijding van neurotische toestanden; zij maakt die niet waardeloos, en sluit ze ook niet uit. De moeilijke en veeleischende psycho-analytische techniek eischt den arts geheel, meent Freud. De psycho-therapeuten, die soms van de analyse gebruik maken, staan, volgens hem, niet op vaste analytische grond; zij hebben de geheele analyse niet aangenomen, maar haar verwaterd, misschien „entgiftet”; men kan hen niet tot de analytici rekenen. Hij acht een samenwerken in de medische praktijk van een analyticus met een psycho-therapeut, die zich beperkt tot de andere methoden van het vak, alleszins doelmatig. Hij beschouwt de psycho-analyse bij vergelijking met andere methoden van psycho-therapie ongetwijfeld als de krachtigste, wat hij ook recht en billijk vindt, daar zij het moeilijkste en tijdroovendste is; *men zal haar in lichte gevallen dan ook niet toepassen*. Men kan met haar in geschikte gevallen stoornissen uit de weg ruimen, veranderingen te voorschijn roepen, waarop men in vóóranalytische tijden niet durfde hopen. Maar, zoo gaat Freud

verder, zij heeft ook haar zéér tastbare grenzen. De therapeutische eerezucht van vele mijner aanhangers heeft zich de grootste moeite gegeven, over deze hindernissen heen te komen, zoodat alle neurotische stoornissen door de psycho-analyse genezen zouden worden. Zij hebben geprobeerd de analytische arbeid in een kortere tijd te doen plaats hebben, door de overdracht zoo op te voeren, dat zij alle weerstanden overwinnen zal, en andere soorten van beïnvloeding met haar te vereenigen, om de genezing af te dwingen. Deze pogingen acht Freud prijzenswaard, maar hij meent dat zij tevergeefs zijn en dat zij ook het gevaar met zich brengen, dat men zelf uit de analyse weggedrongen wordt, zoodat men in een eindeloos experimenteren geraakt. De verwachting al het neurotische te kunnen genezen is, vermoedt hij, afkomstig van dat leekengeloof volgens hetwelk de neurose iets geheel over-tolligs is dat überhaupt geen recht van bestaan heeft. In werkelijkheid zijn de neurosen zware, constitutioneel gefixeerde aandoeningen, die zich zelden tot enkele keeren uitbreken beperken, doch meestal over lange levensperioden of het geheele leven aanhouden. De analytische ervaring, dat men ze vèrstrekkend beïnvloeden kan, wanneer men zich meester maakt van de historische ziekte-aanleidingen en van de accidenteele hulpmomenten, heeft Freud aanleiding gegeven om de constitutioneele factor in de therapeutische praktijk te verwaarloozen; men heeft daar immers ook geen vat op, doch, merkt hij op, theoretisch moet men steeds daaraan denken. Reeds de algemeene ontoegankelijkheid voor de analytische therapie tot de psychosen met hun nauwe verwantschap aan de neurosen, behoorde onze aanspraken bij deze laatsten te beperken, meent Freud. Hij erkent, dat de therapeutische werkzaamheid der psycho-analyse, door een rij van belangrijke en nauwelijks te beïnvloeden momenten, beperkt blijft. Bij het kind, waar men op de grootste resultaten zou kunnen rekenen, zijn het de uiterlijke moeilijkheden met de situatie der ouders, die echter toch tot het kind-zijn behooren. Bij volwassenen zijn het in de eerste plaats twee momenten, aldus Freud, n.l. de maat van psychische verstarring en de ziektevorm. Het eerste moment

wordt ten onrechte dikwijls over het hoofd gezien. Hoe groot de plasticiteit van het psychische leven en de opwekking van oude toestanden ook is, toch laat zich niet alles weer beleven. Sommige veranderingen schijnen definitief, komen overeen met littekenvormingen na afgelopen processen. Een andere maal krijgt men de indruk van een algemeene verstarring van het zieleleven; de psychische processen, die men zéér goed andere wegen zou kunnen wijzen, schijnen niet in staat om de oude wegen te verlaten. Al te dikwijls gelooft men te bespeuren, dat het de therapie slechts aan de noodige drijfkracht ontbreekt om de verandering door te voeren. Een bepaalde afhankelijkheid, een zekere driftcomponent, is echter soms te sterk in vergelijking met de tegenkrachten, die wij mobiel kunnen maken. Zéér in het algemeen is het zoo bij de psychosen. Wij begrijpen ze zoover, zegt Freud, dat wij wel zouden weten waar de hefboomen neergezet moeten worden, maar zij zouden die last niet kunnen bewegen. Hieraan knoopt hij de toekomstverwachting, dat de kennis der *hormoonwerkingen* ons de middelen zou kunnen leveren om met succes de quantitatieve factoren der ziekten te bestrijden, maar thans zijn wij nog ver daarvan verwijderd.

De andere beperking van de analytische resultaten wordt door de vorm der ziekte gegeven. Het aanwendingsgebied van de analytische therapie zijn de overdrachtsneurosen, phobieën, hysterieën, dwangneurosen en buitendien nog abnormaliteiten van het karakter, die inplaats van zulke ziekten tot ontwikkeling gekomen zijn. Alles wat anders is, b.v. narcistische, psychotische toestanden zijn meer of minder ongeschikt. Het zou nu volkomen wettig zijn, zegt Freud, zich door zorgvuldige uitsluiting van zulke gevallen voor mislukkingen te vrijwaren. De statistieken der analyse zouden door deze voorzorg een groote verbetering ondergaan. Freud merkt op, dat echter de patiënt vaak onbepaalde, algemeene bezwaren meebrengt, die een zekere diagnose niet toestaan. Enkele weken of maanden analytische studie van zoo'n persoon zijn soms noodig als proeftijd ter beoordeeling. De voorzorgsmaatregelen kunnen dus dikwijls niet genomen worden.

Over het verwijt, dat de analytische behandeling buitensporig lange tijd in beslag neemt, zegt Freud, dat psychische veranderingen zich nu eenmaal slechts langzaam voltrekken; wanneer zij snel, plotseling intreden, is dat een kwaad teeken. Hij erkent, dat de behandeling van een zware neurose zich gemakkelijk over eenige jaren uitstrekt, maar laat men zich in geval van succes eens de vraag voorleggen, hoe lang het lijden reeds geduurd heeft. Waarschijnlijk een decennium voor ieder jaar van behandeling, d.w.z. de ziekte zou, zooals wij het zoo dikwijls aan onbehandelde zieken zien, überhaupt nooit opgehouden hebben te bestaan. Freud eindigt zijn beschouwingen over de therapeutische waarde der psycho-analyse met: „Wenn Sie nicht ihren therapeutischen Wert hätte, wäre sie nicht an Kranken gefunden und durch mehr als dreiszig Jahre entwickelt worden.”

Freud acht het niet gewenscht, dat de psycho-analyse door de geneeskunde wordt geabsorbeerd en dan haar uiteindelijke plaats in een leerboek der psychiatrie vindt. Als „Tiefenpsychologie”, leer van het psychisch onbewuste, kan zij voor al de wetenschappen, die zich met de wordingsgeschiedenis van de menschelijke cultuur en haar groote instellingen, als kunst, religie en maatschappij-orde bezighouden, onontbeerlijk worden, meent hij. Hij voegt er aan toe, dat het gebruik van de analyse voor de therapie van de neurose slechts één van haar toepassingen is en misschien de toekomst zal leeren, dat zij niet de belangrijkste is ¹⁾.

De psycho-analyse, die zich eerst bepaalde tot de ontleding van de individueele psyche, heeft dan ook geleidelijk haar arbeidsveld verruimd en is zich ook gaan bezighouden met de collectief-geestelijke processen, die zich op verschillende gebieden voordoen, o.a. op sociologisch, religieus, ethisch, paedagogisch en juridisch gebied. Psycho-analytische gedachten zijn thans reeds op alle gebieden der cultuur doorgedrongen. De waarde en beteekenis van de psycho-analyse voor de tegenwoordige cultuur moet vrij-

¹⁾ S. Freud, *Laienanalyse*, 119.

wel uitsluitend gezocht worden op het gebied van het onbewuste, dat door haar geïntroduceerd is in wetenschappelijke kringen, die dit gebied voorheen niet geschikt achtten voor wetenschappelijk onderzoek. Zij tracht invloed te verkrijgen op de cultureele ontwikkeling van den mensch door nieuwe grondslagen te willen leggen voor de tegenwoordige vormen van het cultuurleven en daar nieuwe waarden aan toe te kennen. Freud bepaalde zich dus niet tot het medisch terrein, doch trachtte ook op andere gebieden zijn theorie ingang te doen vinden, en dat beschouw ik als de zwakke zijde van zijn geniaal werk.

LITERATUUR-OVERZICHT

Voornaamste werken van Sigmund Freud

- 1893 - Ueber den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene (in samenwerking met J. Breuer).
- 1894 - Die Abwehr-Neuropsychosen.
- 1895 - Studien über Hysterie (in samenwerking met J. Breuer).
- 1900 - Die Traumdeutung.
- 1904 - Zur Psychopathologie des Alltagslebens.
- 1905 - Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie.
Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten.
- 1906 - Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre". 1e Folge; 5e Folge in 1922.
- 1908 - Der Wahn und die Träume in W. Jensens „Gravida“.
- 1910 - Ueber Psychoanalyse. Fünf Vorlesungen.
Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci.
- 1913 - Totem und Tabu.
- 1914 - Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung.
- 1917 - Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse.
- 1920 - Jenseits des Lustprinzips.
- 1921 - Massenpsychologie und Ich-Analyse.
- 1922 - Das Ich und das Es.
- 1924 - Gesammelte Schriften. 12 banden. 1e band: Werken van 1892-'99; 12e band: Werken van 1928-'33.
Psychoanalytische Studien an Werken der Dichtung und Kunst.
Kleine Beiträge zur Traumlehre.
Zur Technik der Psychoanalyse und zur Metapsychologie.
- 1926 - Die Frage der Laienanalyse.
Studien zur Psychoanalyse der Neurosen.
Hemmung, Symptom, und Angst.
- 1927 - Die Zukunft einer Illusion.
Selbstdarstellung. Autobiografie in: Die Medizin in Selbstdarstellungen.
- 1930 - Das Unbehagen in der Kultur.
- 1933 - Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse.

Andere werken:

- S. BERNFELD, Die Krise der Psychologie und die Psychoanalyse, I, Der Personalismus.
- J. D. BIERENS DE HAAN, Wereldorde en Geestesleven, 1922.
- H. BLEULER, Lehrbuch der Psychiatrie.
- L. BOUMAN, Psycho-analyse van Freud, Psych. en Neur. Bl. 1912, 349.
- , De nieuwere opvattingen omtrent de functies in het zenuwstelsel, Inaug. rede, 1925, Utrecht.
- , Paranoia, Psych. en Neur. Bl. 1931, No. 3.
- K. BÜHLER, Die Krisis der Psychologie, 1927.
- O. BUMKE, Die Psycho-analyse, 1931.
- J. DONAT, Ueber Psychoanalyse und Individualpsychologie, 1932.

- J. C. FRANKEN, Kritische Philosophie und Dialektische Theologie, 1932.
 R. GAUPP, Psychotherapie, Kongress Wiesbaden, 1927.
 G. GRODDECK, Das Buch vom Es, 1923.
 A. A. GRÜNBAUM, Herrschen und Lieben als Grundmotive der philosophischen Weltanschauungen, 1925.
 C. HAEBERLIN, Grundlinien der Psychoanalyse, 1925.
 H. HARTMANN, Die Grundlagen der Psychoanalyse, 1927.
 NIC. HARTMANN, Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis, 1925.
 A. H. DE HARTOG, Phaenomenologie van het Christelijk Bewustzijn, 1932.
 H. HÖFFDING, Sören Kierkegaard als Philosoph, 1896.
 J. H. VAN DER HOOP, Nieuwe richtingen in de zielkunde, 1927.
 G. JELGERSMA, Ongeweten geestesleven, 1913.
 C. G. JUNG, Psychologische Typen, 1925.
 —, Seelenprobleme der Gegenwart, 1931.
 E. KRETSCHMER, Medizinische Psychologie, 1926.
 A. KRONFELD, Die Psychologie in der Psychiatrie, 1927.
- E. LIEK, Das Wunder in der Heilkunde, vert. door W. Schuurmans Stekhoven, 1931.
 P. MAAG, Psychoanalyse und seelische Wirklichkeit, 1930.
 A. MAEDER, Heilung und Entwicklung im Seelenleben, vert. door N. van Suchtelen, 1919.
 —, Psycho-analyse und Psychosynthese; Régulation psychique et guérison; Die Richtung im Seelenleben, vert. onder de titel: De Nieuwe Zielkunde en het Godsdienstig Leven, door H. Kraemer, 1929.
 A. F. MEYER, De behandeling van zenuwzieken door Psycho-analyse, 1915.
 E. MICHAËLIS, Die Menschheitsproblematik der Freudschen Psychoanalyse, 1925.
 F. P. MÜLLER, Ziektekunde van den Geest, 1930.
 M. NACHMANSOHN, Die wissenschaftlichen Grundlagen der Psychoanalyse Freud's, 1928.
 H. NUNBERG, Allgemeine Neurosenlehre auf psychoanalytischer Grundlage, 1932.
 FR. PAULHAN, Les mensonges du caractère, vert. 1919.
 A. PRÄNDER, Die Seele des Menschen, 1933.
 O. PFISTER, Freud's Libidotheorie verglichen mit der Eroslehre Platos, Intern. Zeitschr. f. Psychoanalyse, 1921.
 —, Die psychoanalytische Methode, 1924.
 —, Zum Kampf um die Psychoanalyse, 1928.
 H. PRINZHORN, Krisis der Psychoanalyse, Band I, Auswirkungen, 1928.
 P. H. RONGE, Individual-Psychologie, 1934.
 H. C. RÜMKE, Phaenomenologische en klinisch-psychiatrische studie over geluksgevoel, 1923.
 —, Inleiding in de karakterkunde, 1929.
 —, Ontwikkelingspsychologie en Psychotherapie, 1933.
 E. SCHELTS VAN KLOOSTERHUIS, Freud als Ethnoloog, 1934.
 BENEDICTUS DE SPINOZA, Ethica, vert. door W. Meyer, 1923.
 A. J. DE SOPPER, Vertrouwen, 1926.
 W. STERN, Psychologie der frühen Kindheit, 1930.
 C. L. TUINSTRAS, Het symbool in de Psychanalyse, 1933.
 A. J. WESTERMAN HOLSTIJN, artikelen in: Encyclopaedisch Handboek van het Moderne Denken, 1931.
 —, Overdracht, Ned. Tijdschr. v. Geneesk., Maart, 1928.

Voor een zeer uitgebreid literatuur-overzicht verwijs ik naar J. DE LA VAISSIÈRE, La Théorie Psychanalytique de Freud, in Archives de philosophie, volume VIII, 1930.

REGISTER

A

Aandachtstheorie 68.
 Aandoening 6, 7.
 Aanleg 51.
 Abstinentie 50.
 Activiteit 88.
 Adler 140, 145, 155, 194.
 Affect 5, 6, 31, 63, 90, 96, 110.
 Afkeer 5, 35, 80.
 Afreageeren 32, 34, 161.
 Afweer 32, 56, 84, 155.
 Agressieve driften 155, 196.
 Aktual-neurose 165.
 d'Alembert 11.
 Algotagnie 42.
 Altruïsme 148, 154.
 Ambivalentie 8, 48, 88.
 Amnesie 46.
 Anaesthesie 28.
 Analytische techniek 213.
 Analytische therapie 74.
 Animisme 12, 93.
 Angst 52, 164, 195.
 Angstdroom 66, 173.
 Angsthysterie 57, 166.
 Angstneurose 165.
 Aphonie 161.
 Archaïstische erfenis 129.
 Archaïstisch karakter 48, 173.
 Aristoteles 12, 65, 193.
 Arrangement vital 24.
 Assimilatie 14.
 Associatie 32, 37.
 Associatie-psychologie 108.
 Aufklärung 10, 143.
 Augustinus 133.
 Auto-erotiek 49, 88, 153.
 Automatische handeling 68.

B

„Bedürfnis“-droom 176.
 Behaviorisme 108, 135.
 Beleving 38, 104.

Benecke 19.
 „Bequemlichkeits“-droom 62, 176.
 Bernfeld 107.
 Bernheim 30, 74.
 Bevrediging 41, 57, 150.
 Bewust 12.
 Bezetting 97.
 Bierens de Haan 144.
 Biografische psychologie 135.
 Biologie 39, 193, 197.
 Biologische polariteit 89.
 Bleuler 48, 55, 146.
 Blumenbach 12.
 Bolten 10.
 Bouman, L. 31, 103, 191, 197.
 Breuer 20, 27, 43.
 Brunneman 25.
 Bühler 134, 148.
 Bumke 158.

C

Carus 11.
 Castratie-complex 42.
 Causale therapie 78.
 Causaliteit 37, 140.
 Censuur 56, 59, 94.
 Charcot 27, 43.
 Chrobak 43.
 Claude Bernard 24.
 Complex 10, 17.
 Compromis 65.
 Concentratie 32, 63, 173.
 Condillac 10.
 Conflict 5, 34, 57, 108, 159, 166.
 Congenitaal 156.
 Constitutie 164, 221.
 Contractuur 28.
 Conversie 31.
 Conversie-hysterie 57, 166.
 Criminaliteit 196.

D

Darwin 6, 204.
 Deckerinnerung 162, 174.

Degenerative hysterie 161.
 Delekat 102.
 Dementia praecox 44, 166.
 Destructie-drift 114, 196.
 Deterministische opvatting 133.
 Diepte-psychologie 55, 94, 108.
 Dilthey 104.
 Distantie 215.
 Donat 131.
 Doodsdrift 114, 152.
 Drang naar volkomenheid 151.
 Drempel van het bewustzijn 18.
 Driesch 12, 193, 197.
 Drift 42, 85, 149.
 Driftbron 87, 113.
 Driftdoel 86, 113.
 Driftdrang 86, 113.
 Driftmotieven 87.
 Driftobject 86, 113.
 Driftpsychologie 39, 108.
 Droom 10, 59, 170.
 Droomanalyse 62.
 Droomarbeid 63, 170, 173.
 Droomcensuur 64, 173.
 Droomduiding 62, 171, 178.
 Droomsymboliek 64, 173.
 Droomvervorming 63.
 Dualistische opvatting 117.
 Dwangneurose 44, 57.
 Dwangvoorstelling 31.
 Dynamica 18, 30, 35.
 Dynamisch standpunt 98, 110.

E

Economische polariteit 89.
 Economisch standpunt 98, 118.
 Egeydi 143.
 Egoïsme 5, 11, 154.
 Élément physique 24.
 Elsenhans 136.
 Embryologie 115.
 Emotie 35.
 Empirische psychologie 108.
 Endocrine-systeem 110.
 Engram 187.
 Entelechie 12, 193.
 Erfelijkheid 46, 115.
 Ergänzungsreihe 165.
 Erhard 10.
 Erogene zône 42.

Eros 3, 114, 144, 150, 196.
 Erotisch conflict 36, 139.
 Ersatzbildung 90.
 het „Es” 122, 152, 189.
 Ethisch-religieus wezen 146.
 Evenwicht 218.
 Exhibitionisme 41, 88.
 Exogamie 131.
 Experimenteele psychologie 111.
 Experimenteele symbooldroom 177, 183.

F

Fantasie 155.
 Fehner 13, 18, 109, 119.
 Ferenczi 72, 105.
 Feuchtersleben 12.
 Fichte 11.
 Finaliteit 140.
 Fixatie 41.
 Franken 135.
 Freud 27 e.v.

G

Geest 7, 14, 59, 193.
 Gegenübertragung 212.
 Gemoedsbeweging 69.
 Geslachtsbevrediging 41.
 Geslachtsdrift 39.
 Gevoelsambivalentie 71.
 Geweten 124, 125, 148, 190.
 Gewetensangst 195.
 Goethe 11, 15.
 Griesinger 19.
 Groddeck 21, 122, 189.
 Grondinstincten 114.
 Frederik de Groote 11.
 Grünbaum 198.

H

Haeberlin 156.
 Hagen 12.
 Hallucinatie 192.
 H. Hartmann 39, 105, 164, 183.
 Nic. Hartmann, 107.
 Hartstocht 10.
 Havelock Ellis, 52.
 Hegel 11.

Helderziendheid 192.
 Helvetius 11.
 Herinnering 32, 121.
 Herbart 17, 187.
 Herhalingsdwang 114, 162, 175.
 Hersenpathologie 19.
 Heyer 24.
 Hippocrates 2.
 Hobbes 5.
 Hoche 158.
 Hoffbauer 12.
 Hoffman 11.
 Holbach 10.
 Homosexualiteit 148, 157.
 Hooger-ik 190.
 Van der Hoop 130.
 Hormoon 24, 42, 222.
 Hufeland 12.
 Hume 10.
 Hypnoidtheorie van Moebius-Breuer 161.
 Hypnose 25, 75, 192.
 Hypnotische methode 27.
 Hypochondrie 165.
 Hysterie 28, 43, 44.

I

Ideeën-associatie 10.
 Identificatie 72, 126, 191.
 Het Ik 122, 124, 190.
 Ik-drift 13, 43, 113.
 Ik-ideaal 124, 125, 152, 190.
 Ik-libido 50.
 Imago 72.
 Impotent 44.
 Impulsieve handeling 58.
 Incestueuze fixatie 53.
 Individual-psychologie 140.
 Infantiele amnesie 46, 162.
 Infantiele angst 52.
 Infantiele droom 62.
 Infantiele masturbatie 46.
 Infantiele sexualiteit 45, 80, 114, 153, 156.
 Ingeklemd affect 31, 33.
 Instinct 110.
 Intellect 14, 78, 202.
 Intellectualisme 202.
 Interne secretie-producten 42.
 Interstitieel weefsel 49, 112.
 Intoxicatie 50.
 Introjectie 125, 196.

Introspectie 104.
 Intuïtie 155.
 Invallen 63.
 Inversie 40.
 Invoelen 104.
 Inzestscheu 131.

J

Janet 27, 161.
 Jaspers 105, 135.
 Jekels 127.
 Jezus Christus 4.
 Jung 51, 103, 116, 146, 156, 194, 214.

K

Kant 11, 93, 186, 190.
 Karakter 51, 56, 126, 195.
 Katharsis 5.
 Kathartische methode 32.
 Katalytisch ferment 72.
 Kiemklieren 49, 112.
 Kierkegaard 14.
 Kindsheid 45.
 Kinderanalyse 156.
 Knooppunten 171.
 Konträrsexual 40.
 v. Kraft-Ebing 42.
 Krehl 24.
 Kretschmer 161.
 Kronfeld 37, 105.

L

Latente droominhoud 62, 178.
 Latentie-periode 46, 80.
 Leibniz 10.
 Leiding 213.
 Levensbeschouwing 198.
 Levensdrift 114.
 Libidineuze objectbezetting 74.
 Libido 39, 50, 72, 79, 116, 153.
 Libido-fixatie 163.
 Libido-regressie 163.
 Lichtenberg 10.
 Liébeault 30.
 Liefde 5, 8, 88, 154.
 Liek 205.
 Locke 10.
 Ludwig 24.
 Lust-onlustprincipe 11, 99, 118, 190.

M

Maag 166, 180.
 Machtstendens 145.
 Maeder 133, 146, 154, 155, 194, 213.
 Mahr 4.
 Manifeste droominhoud 62, 178.
 Masochisme 42, 88, 196.
 Masturbatie 47, 153.
 Meespreken van het symptoom 34.
 Melancholie 125, 190.
 Metaphysica 17, 103.
 Metapsychologie 102, 108.
 La Mettrie 10.
 Meyer 28.
 Meynert 19, 27.
 Mittenzwey 37, 135.
 Monade 17.
 Monistische opvatting 117.
 Montesquieu 10.
 Moraal 59, 130, 155, 196.
 Motief 34, 56.
 Mystiek 20, 171.

N

Nachdrängen 90.
 Nacherziehung 76, 206.
 Nachmansohn 3.
 Narcisme 50, 73, 88, 117.
 Nasse 19.
 Nerveuziteit 52.
 Neurasthenie 44, 165.
 Neurose 14, 34, 159, 163, 221.
 Nietzsche 16, 109, 121, 143, 189.
 Novalis 11.
 Nunberg 123.

O

Objectbezetting 51.
 Objectdriften 113.
 Objectkeus 53.
 Objectlibido 50, 153.
 Objectvoorstelling 101.
 Occult phaenomeen 171.
 Oedipuscomplex 53, 114, 126, 148, 156, 210.
 Oerdriften 87.
 Oerverdringing 89.
 Onanie 47, 153.
 Onbewuste 11, 30, 55, 83, 91, 193.
 Ontlading 49, 66.
 Ontwikkelingsremming 49.

Oorlogsneurose 160.
 Orale organisatie 48.
 Overdracht 5, 70, 114, 153, 209
 Overdrachtsneurose 57, 73, 114.
 Van Oyen 102.

P

Pansexualisme 106, 117, 144, 154.
 Paraphrenie 166.
 Paranoia 44, 166.
 Partialtrieb 42, 152.
 Jean Paul 11.
 Paulhan 58.
 Pawlow 110.
 Persevereerende droom 171.
 Personalisme 57.
 Personalistische psychologie 107.
 Persoonlijkheid 12, 24, 124, 146, 186.
 Perversie 41, 163.
 Pfister 3.
 Philosophische psychologie 134.
 Phobie 208.
 Plato 3.
 Polymorph pervers 47, 154.
 Posthypnotische amnesie 32.
 Posthypnotische suggestie 83, 92.
 Praegenitale fase 48, 80.
 Primärvorgang 99.
 Prinzhorn 2, 106.
 Du Prel 176, 188.
 Psychisch trauma 31, 161.
 Psychische verstarring 221.
 Psycho-analytische methode 35, 75, 207.
 Psycho-analytische suggestie 75.
 Psychopathie 158.
 Psychopathologie 193.
 Psycho-physische eenheid 22, 26, 193.
 Psycho-physisch parallelisme 26.
 Psycho-physisch probleem 12, 19.
 Psychoneurose 165.
 Psychosexuell-hermaphroditisch 40.
 Psychotherapie 74, 206, 216.
 Psycho-vitale laag 192.
 Puberteit 45, 46, 51, 158.
 Puberteitsonanie 47.

R

„Real“-angst 195.
 Realiteitsprincipe 120, 190.

Realpsychologie 104.

Reil 12.

Reiz 42.

Reizschutz 159.

Regressie 58, 132, 178.

Regulatie 24, 218.

Religie 127, 130, 146, 200.

Religieus bewustzijn 132, 194.

Reproductie 32, 35.

Rümke 103, 150, 178, 194.

S

Sadisme 42, 88, 117, 196.

Sadistisch-anale organisatie 48.

Schaulust 41, 88.

Schelling 11.

Schelts van Kloosterhuis 131.

Scherner 173.

Schopenhauer 13, 109, 143.

Schuldgevoel 124, 125, 148, 160, 190, 196.
217.

Secundaire droombewerking 66.

Secundärvorgang 99.

Sexualiteit 44.

Sexualiteitsremming 51.

Sexueele afwijkingen 40.

Sexueele doel 40.

Sexueele drift 43, 87, 96.

Sexueel object 40.

Sexueele ontwikkeling 49.

Sexueele rijping 52.

Sexueele symboliek 37.

Sexueele wensch 57.

Siebeck 24.

Sociaal gevoel 130, 148, 155.

Socrates 2.

Somnambule toestand 28, 32.

Somnolentie 28.

Somatopathologie 193.

De Sopper 197, 198, 202, 204.

Spielmann 19.

Spinoza 6.

Stahl 9.

Statistiek 217, 220, 222.

Stemmingsanomalie 19.

Stern 136, 153.

De Stoa 4.

Strafbehoeft 196.

Strafdroom 173.

Structuurpsychologie 108, 135.

sublimering 80

Suicide 152.

Suggestie 34, 74.

Suggestibel 74.

Symbool 31, 34, 167, 180.

Symptoomhandeling 67, 182.

Synthese 15, 207.

T

Taboe 131.

Tabula rasa 4.

Tegenbezetting 78, 98.

Tegenvoorstelling 28, 30.

Telepathie 172.

Telepathische droom 172.

Tendens tot volmaking 151.

Terugval 58.

Therapie 74.

Todes-Triebe 13.

Totaliteit 151, 197.

Totaliteit der persoonlijkheid 4, 186.

Totemisme 131.

Topografisch standpunt 98, 121.

Traumatische neurose 66.

Traumatische parese 28.

Triebdualisme 13, 114.

Twijfel 8.

Tuinstra 182, 184.

U

Ueberdeterminiert 63.

Ueber-Ich 126, 190.

„Ungedulds“-droom 176.

V

Verbodssuggestie 75.

Verdichting 63, 99.

Verdringing 7, 14, 16, 18, 46, 55, 89, 159.

Verdrongen complex 161.

Vergeeten 68.

Vergissingen 67.

Verlangen 151.

Vermoeidheid 68.

Verschrijven 69.

Verschuiving 63, 99, 173.

Verspreken 68.

Verstrooidheid 68.

Vertrouwen 210, 218.

Verwaarloozing 196.

Volmaking 151.
 Voluntaristische psychologie 108.
 Voorbewust 61, 84, 192.
 Voorstelling 4, 6, 18.
 Voorstellingspsychologie 27, 108.
 Vormingsdrift 12.

W

Waarneming 123, 155.
 Walging 42.
 Weber 24.
 Weerstand 34, 55, 78.
 Wenschdroom 173.
 Wenschervulling 61.
 Wenschuiving 55.
 Wekdroom 60, 174.
 Westerman Holstijn 22, 210.
 Wereldbeschouwing 103, 109, 172, 198.
 Wetenschap 130, 133.
 Wil 13, 18, 155.
 Wisselwerkingstheorie 22, 26.

Wolff 10.
 Woordvoorstelling 101, 121.

Z

Zaakvoorstelling 101.
 Zedelijkheid 129.
 Zedelijk-religieuze krachten 5.
 Zeehandelaar 2.
 Zelfbeheersching 58.
 Zelfbehoudsdrift 6, 43, 116, 152.
 Zelfbestrafing 217.
 Zelfcritiek 124.
 Zelfleiding 214, 218.
 Zelfkennis 2, 5, 156, 191.
 Zeller 12.
 Ziektevorm 221.
 Ziel 4, 193.
 Zielszorg 4.
 Zinnelijke lust 11.
 Züricher richting 146.

STELLINGEN

I

Het psychisch wetenschappelijk onderzoek bevestigt de wezenlijke waarde van het religieus bewustzijn, zelfs tot heeling van psychische gebreken en afwijkingen.

II

De begrippen Parapsychologie en Occultisme behooren niet geïdentificeerd te worden.

III

De psychopathische persoonlijkheid behoeft niet als zoodanig te allen tijde van de zedelijke verantwoordelijkheid en toerekeningsvatbaarheid voor gepleegde anti-sociale (c.q. crimineele) handelingen ontheven te worden geacht.

IV

Voor een juiste diagnostiek der ulcera duodeni is röntgendoorlichting in schuine afmeting (z.g. tangentieele doorlichting) noodzakelijk.

V

Ter beteugeling van tuberculeuze schoolinfectie moet periodiek onderzoek, eventueel röntgenologisch, niet alleen van de leerlingen, doch ook van het onderwijzend personeel als een noodzakelijke eisch beschouwd worden.

INDEX

1. Introduction

2. The first part of the book

3. The second part of the book

4. The third part of the book

5. The fourth part of the book

VI

Onderzoekingen omtrent erfelijkheid van dispositie voor kanker zijn zéér gewenscht, in verband met de eventueele mogelijkheid van prophylaxis voor elk individu afzonderlijk.

VII

De partus arte praematurus om het vernauwde bekken behoort in het belang van het kind niet te worden opgewekt.

VIII

Onder normale omstandigheden wordt de duur der baring bekort door het vroegtijdig kunstmatig breken der vliezen.

IX

Voor medici is in de tegenwoordige tijd kennis van de hoofdzaken der luchtbescherming aanbevelingswaardig.

